

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

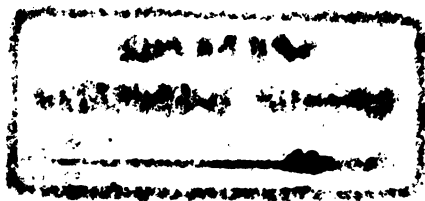
About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

B 1,212,177

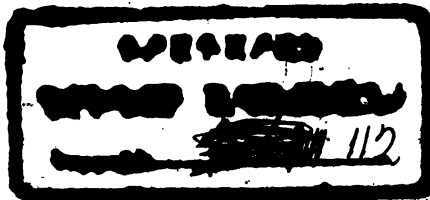
Sedrakean, Aristakes
Amusnakan khndirner

484

ԱՄՈՒՍՆԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐ

222 p.

ԵՐԻՅՏՆԻՍ ԵԳԻՍԿՈԳՈՍ ՍԵՒՐԵՍՆԸՆ.

Մ Ո Ս Կ Ի Ա.

ՏՊԱՐԱՆ Մ. ԲԱՐԻՈՒԴԱՐԵԱՆԻ.

1891

ՅՈՎՀԱՆ. Կ. ՌԵՃԵԸ.

ԻՐԱՅ. Ա. Զ. Ե. Բ.

Չազմուզկոսթ Թիֆլիս 23

Կ. ՊՈՒԼՈՒՄ

UNIVERSITY OF MICHIGAN LIBRARIES

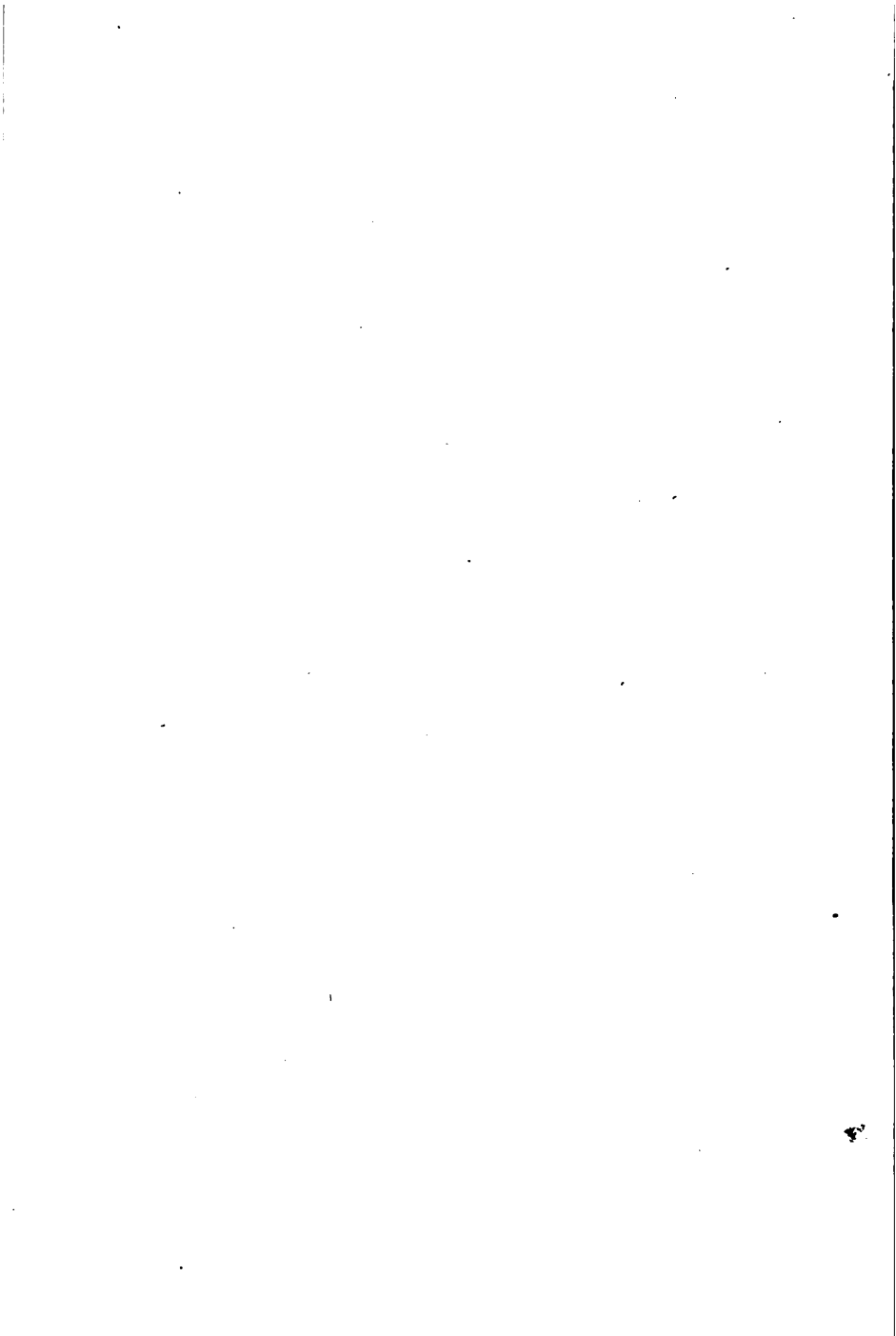
Grad
EREN
561
BUHR

Дозволено Цензурою. С.-Петербургъ, 12 Октября 1890 г.

ԵՊՀ
ԷԲԵՄ
561
01.10.99

ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ.

ՀԱՍ ՈՒ ԶՀԱՍ

Ա.

Մեզանում առ հասարակ ընդունւած է իբրև ազգի բնաւորանիշ յատկութիւն արտայայտող խօսք, թէ հայը կրօնական ազգ է, թէ նա սերտ սիրով կապւած է իր եկեղեցու հետ:

Երանի՛, հազար երանի այդ ասոզներին և նրանց հաւատացողներին, որ գոնէ այգալիսի համոզմունքով կամ գոնէ լոկ պարզամտութիւնով բաւականութիւն են տալիս իրանց ազգային զգայմունքին, բաւականութիւն, որից մենք, ասարբախատբար, զուրկ ենք, որովհետև չենք կարողանում հաւատալ, թէ հայ ժողովուրդը, լինելով կրօնական, լինելով եկեղեցաւեր, չի կարող մի օր զրա հակառակը լինիլ:

Իրաւ է, պատմական հանգամանքների շնորհիւ հայ ազգը շատ վաղուց շարունակել է սպրել կրօնական կեանքով, իրաւ է, նա ամբողջ դարերի ընթացքում սիրել և պաշտել է իր եկեղեցին և նրանով մխիթարւել, բայց այդ նրա համար, որ եկեղեցին էլ իր մայրական գործով և հռատեսութիւնով շատ լաւ կատարել է իր մայրական հոգատարութեան պարտքը, իսկ այն դէպքերում, երբ

այդ հոգատարութիւնը ժամանակի բերմունքի երեսից փոքր ինչ թուլացել կամ դադարել է, իսկոյն նրա զրկից հեռացել, օտարացել են ժողովուրդի խոշոր մասեր. էլ չենք խօսում մասնաւորների համար:

Նայը սիրել է իր եկեղեցին, քանի որ նրան զիմելով, գտել է զգւանք, սփոփանք և իր վշտերին դարման. և նրան թողել, հեռացել է, երբ մի ցուկամ մի կարօտութիւն ունենալով՝ ազաղակել, օդնութիւն է խնդրել, և մնացել է անպատասխան ու անբաւարար: Այս են ցոյց տալիս մեր պատմութեան շատ տխուր էջերը, այս է ցոյց տալիս և ներկայ ժամանակիս դաւն ճշմարտութիւնը: Ինչ որ կարող է լինիլ մի ժողովուրդ այսօր, նոյնը չի կարող լինիլ վաղը, եթէ վաղւան պայմանները այսօրւանի նմանը չեն: Ամենայն ինչ պայմանաւոր է:

Որչափ էլ մեծ լինի որդու մէջ սէր և յարգանք դէպի իր ծնողը, որչափ էլ վարգացած լինի նրանում որդիական կրօնատաղիտութեան զգացումն, դարձեալ ծնողը պիտի զգուշանայ անտես առնելուց նրա պահանջն ու պէտքը, եթէ ոչ՝ կարող է ցրտացնել նրա սիրտը:

Եթէ հայ ժողովուրդն այսօր էլ իրաւի սիրում և պաշտում է իր առաքելական մայր եկեղեցին, աշխատենք ուրիմն անշիջանելի պահպանել նրանում այդ սէրն ու ջերմեռանդութիւնը, որպէս զի օնցեալ և ներկայ մասնաւոր խրատական փորձերը բաւական լինին, և մենք կամ մեր մօտիկ ապագայ սերունդն անբախտութիւն չունենանք տեսնելու մեր եկեղեցու

շահերը վտանգող կորուստ և ուժը ջլատող հարւած:

Ի՞նչ է լինելու մեր աշխատանքն այդ մասին. այն միայն, որ հայաստանեայց ժողովրդական եկեղեցին իր իսկական ամենամեծ արժանաւորութեան մէջ պահենք, և այն ժամանակ կարելի է անխաբ յուսով հաւատալ, թէ հայ ժողովուրդը սրպիսի քաղաքական դերք էլ ունենայ, որչափ էլ ընդարձակւի նրա քաղաքակրթութեան սահմանը, դարձեալ սիրելու և յարգելու է իր ազգային մայր եկեղեցին և ամենամեծ պատկառանքով է նայելու նրա իրաւասութեան վրայ:

Ո՞րն է մեր եկեղեցու այդ իսկական ամենամեծ արժանաւորութիւնը: — Պահպանել անփոփոխ՝ ինչ որ անփոփոխելի է, և փոփոխել այն, որ փոփոխութեան կարօտ է: Անփոփոխելի են եկեղեցու դաւանաբանական սկզբունքները, ծէսերն ու պաշտամունքները. փոփոխելի՝ այն կարգադրութիւններն ու օրէնսդրութիւնները, որոնք ինքը եկեղեցին է սահմանում իր վարչական և դատաստանական իրաւասութեան ենթարկւած խնդիրների մասին, նպատակ ունենայով բարւոքել հաւատացեալների աւանին և ընկերական կեանքի սովորական պահանջները, որպէս զի արտաքին կենցաղավարութեան եզանակը չխանդարէ ներքին, հոգեկան կեանքին՝ ընթանալու իր փրկարար ուղղութիւնով: Պատմութիւնը շատ օրինակներ ունի, որոնցից տեսնում ենք, թէ որչափ իշխանութիւններ և հաստատութիւններ տուժել են և անդառնալի կորուսաներ ունեցել միայն նրա հա-

մար, որ չեն կարողացել ըմբռնել օրինաց ժամանակաւորութեան անհրաժեշտութիւնը, կամ ըմբռնելով հանդերձ՝ անուշադիր են գտնուել զէպի նա:

Ամենայն օրէնք կամ կանոնադրութիւն դրուում է ժողովրդի բարօրութեան համար. ուստի և ներկայացնում է նրա կեանքի պահանջները: Քանի որ կեանքը չի կրել իր մէջ նոր նոր փոփոխութիւններ, նոր նոր պայմաններ, նրա համար սահմանուած օրէնքներն էլ կարող են մնալ անփոփոխ. բայց եթէ ժողովուրդն սկսում է կեանքի նոր շրջան, նրան համապատասխան պիտի փոխւին և առաջին շրջանի համար դրուած օրէնքները, որպէս զի ներդաշնակութիւնը՝ օրէնադրող հաստատութեան և ժողովրդի մէջ՝ պահւած լինի: Մի հաստատութիւն, որ չի ընթանալ այս բնական ճարապարհով, վաղ թէ ուշ կ'կորցնէ իր ազդեցութիւնն ու նշանակութիւնը և կ'զանայ ժողովրդի համար անտանելի¹. իսկ եթէ

¹ «Մի ազգի ներկայ վիճակն ինչպէս էլ որ լինի, դարձեալ փոփոխական է անշուշտ... ժամանակի ընթացքը բերում է արտաքին նոր պայմաններ. մտածմունքների կերպը փոխում է, նրա հետ միասին և գործողութիւնը: Այս պատճառով՝ ամենատեսակ հաստատութիւնները պիտի ունենան այդ ժամանակաւոր ձևը... Որպէս զի մի որ և իցէ դրութիւն կարողանայ հաստատուն լինիլ, ամենակարեւոր է, որ նա իր սեփական կազմածքի մէջ ներմուծանէր փոփոխութեան օրէնքը... Եւ այս իսկ էական պայմանը չպահպանելն է, որ բացատրում է մեզ այնքան հասարակական բազմաթիւ հաստատութիւնների կործանումն». Դրեպէր, պատմ. մտաւոր զարգ. Եւրոպիոյ. հատ. ա. Եուշի, 1879, եր. 31:

մի անգամ կորցրեց նա իր զօրութիւնն և ոյժը—
 ժողովրդի համակրութիւնն ու մտերմութիւնը, որոնց
 վրայ հիմնւած էր իր բարեբար հեղինակութիւնը,
 այնուհետև և՛ այդ հաստատութեանը, և՛ ժողովրդին
 սպառնում է մեծ վտանգ:

Հայաստանեայց Ս. Եկեղեցին միշտ աշխատել է
 ուշ դարձնել ժողովրդի կեանքի պահանջներին և
 նրանց համեմատ զիջող և զթափ լինիլ: Նա միշտ
 հեռատես իմաստութիւնով կշռելով ժամանակակից
 հանգամանքները, արել է փոփոխութիւններ իր օ-
 րէնսդրական կարգադրութիւնների մէջ, որպէս ցոյց
 են տալիս մեր ազգային ժողովների պատմութիւնն
 ու կանոնադրութիւնները: Անկասկած՝ քրիստոնեայ
 Հայաստանի քաղաքական ինքնավոյութեան ժամա-
 նակներում պետական օրէնքների շարքում իրանց
 նշանաւոր տեղը պիտի բռնած լինէին և եկեղեցա-
 կան—օրէնսդրական՝ զանազան խնդիրների վերաբե-
 րեալ կանոնները, հետևաբար և բաւական ընդար-
 ձակ պիտի լինէր եկեղեցու իրաւասութիւնը ժողո-
 վրդի կառավարութեան գործում: Բայց երբ Հայաս-
 տանը կորցրեց իր քաղաքական գոյութիւնը, երբ նրա
 բնակիչները կամ տարադրւած իրանց Հայրենիքից
 կամ բռն իսկ Հայրենիքում հպատակ դարձան օ-
 տար ազգերի, օտար զուանութեան պետութիւննե-
 րի, Հայ եկեղեցու իրաւասութիւնը պիտի սղմէր
 հարկաւ և կեդրոնանալ այնպիսի զուտ կրօնական
 խնդիրների վրայ, որոնք ամեն պետութիւն թողնում
 է իւրաքանչիւր ժողովրդի հոգևոր վարչութեան կար-

զարութեան, որ բաւականութիւն տւած լինի թէև քաղաքական միանման կեանքով, բայց տարբեր կրօն ունեցող ստորագրւած ազգերի հոգեկան պահանջներին — նուիրական աւանդութիւններին և սովորութիւններին: Սակայն նայելով՝ թէ իշխող ազգերի պետական կրօնը որքան հեռու կամ մօտիկ է եղել հպատակ ժողովրդի կրօնին, այնքան ևս նրանք կամ տւել են լիազօր իրաւունք հպատակների հոգևարչութեան առանձնապէս, անկախ եղանակով տնօրինելու ժողովրդի զուտ հոգևոր խնդիրները, կամ խոստովանելով նրանց իւրաքանչիւրի այդ մասին ունեցած իրաւասութիւնը, պահանջել են մի և նոյն ժամանակ մի յայտնի աստիճանի համանմանութիւն պետական նոյն կարգին վերաբերուալ օրէնքներին, որոնք ընկերական - քաղաքացիական յարաբերութիւնների մէջ տեղի ունեցող հարցերի մասին կարգադրութիւններ լինելով՝ երկու կրօնակից ազգերի — հպատակի և իշխողի մէջ մի ընդհանուր պաշտօնական միաձևութիւն պէտք է ներկայացնեն:

Այսպէս օրինակ՝ այն օրից, երբ հայերի մեծագոյն մասը ենթարկւել է մահապատիւի ազգերի իշխանութեան, վերջիններս բոլորովին անմասն են պահել իրանց այդ ժողովրդի — ինչպէս առ հասարակ բոլոր այլադաւանների — կրօնական խնդիրներից և միանպաստան յանձն են արել այդ մասի կառավարութիւնը նրանց եկեղեցական իշխանութեանը. և այդպէս էլ Տաճկաստանի և Պարսկաստանի հայերն իրանց հոգևոր հարցերի վճիռներում միմիայն եկե-

ղեցական իշխանութիւնն են ճանաչում: Միտնդամայն այլ է ի հարկէ այն տեղերում, ուր իշխող պետութիւնը քրիստոնեայ է կղել և է ներկայումս: Այդպիսի տեղերում եկեղեցու օրէնքներն ու պահանջները յայտնի մասերում կազմելով և պետութեան պահանջներ և ընդունած օրէնքներ՝ և՛ վայելում են նրա պաշտպանութիւնը և՛ ենթարկում են նրա հսկողութեան և միջամտութեանը, եթէ միջամտութեան տեղիք են տալիս զեղծումներ և նրանցից յառաջացած անբաւականութիւններ:

Ներկայումս հայերի մի մեծամասնութիւն ևս կազմում ենք Ռուսաստանի հովանաւորութեան ներքոյ գտնուողներս: Այն օրից, երբ ամենայն հայոց Մայր Աթոռն էջմիածնի հայկական մի քանի նահանգների հետ միասին անցաւ Ռուսաստանի պետութեան՝ վերջինս ճանաչելով այդ Արևելեան խնքնագոյ, ազատ եկեղեցու իրաւունքները, ինչպէս և առ հասարակ ուսաստանակ միւս դաւանութիւնների՝ տալով նրան կայսերական օրէնքների առաջ վայելիլի արտօնութիւններ և իր պաշտպանութիւնը². մի և նոյն ժամանակ առանձին կարգադրութեամբ յատկացրից նրա վարչութեան պատշաճնալ խնդիր-

² Сводъ законовъ томъ XI и Уложение о наказаніяхъ 1885, 104. 176—195, 210—235, և 1560—1563: Առաջինում ռուս եկեղեցուն յատկացրած արտօնութիւնները վայելում է Ռուսաստանում և հայ եկեղեցին մի քանի բացառութիւններով. երկրորդում—պատժական օրինազրբում, ռուս եկեղեցու կանոնների և իրաւունքների դէմ մեղանջողների մասին սահմանած

ները: Այդ կարգադրութիւնը, որ յայտնի է 1836 թւի Պօլտենիե սնունով, հիմնուում է ինչպէս ասուած է Թաղաւոր Կայսեր Կառավարիչ Սենսթին ասած հրովարտակում, այդ եկեղեցուն սեփական հնադարեան կանոնադրութիւնների վրայ, յարմարեցրած, սակայն, պետական օրէնադրութիւններին:

Ոչ նպատակ և ոչ պէտք ունինք մի առ մի յիշելու, թէ որոնք են այդ կարգադրութիւնով ռուսահայոց եկեղեցական վարչութեան սնօրէնութեան թողած խնդիրները. մենք կամենում ենք խօսել միայն նրանցից մէկի վրայ, որ ամենափափուկն ու ամենակարեւորն է, և որ ամենօրեայ յարուցւող խնդիր լինելով ժողովրդի կիսանքի մէջ՝ տեղի է աւել ներկայումս մեծ անբաւականութեան և յուսահատութեան, իր լուծման անորոշ և կամայական եղանակով. յուսահատութեան, որ յառաջացած լինելով նիւթական և բարոյական զրկանքներից, սխել է որդէն վտանգաւոր հեռանքներ տալ. վտանգաւոր և՛ ժողովրդի բարոյականութեան անկման կողմից, վտանգաւոր և՛ եկեղեցու շահերի տեսակէտից:— Այդ՝ ամուսնական խնդիրն է իր երկու մասերով— իրաւունք ամուսնութեան և լուծումն ամուսնութեան: Եւ որովհետեւ հոգեւոր իշխանութիւնն այդ խնդիր-

պատիժները գործադրելի են լինում և հայ եկեղեցու դէմ գործած մեղանշանքների առիթով: Ուրեմն պարզ է, որ եթէ տէրութիւնն իր օրէնքների ձիշտ գործադրութեան մասին հսկողութիւնն իր վրայ է առնում, կամենում է զեղծումների առաջն առնել իր միջամտութիւնով, որ կողմից էլ այդպիսիք տեղի ունենան:

ները վճռելիս հիմնում է իր իրաւասութիւնը եկեղեցական կանոնադրութիւնների վրայ, ուստի և պիտի աշխատենք իւրաքանչիւրն այդ մասերից առանձին առանձին առնելով: Գոյց տալ նախ՝ թէ՛ եկեղեցական կանոնները, և թէ՛ որչափ իսկապէս կանոնական են լինում մեր վճիռները և որչափ պատահական ու կամայական Երկրորդ՝ թէ՛ այդ տեսակ վճիռների հետեանքն ինչ է լինում: և այդ խնդիրների մասին որոշ և մշակած կանոններ ունենալու ստիպողական հարկը:

Իբրև եկեղեցու պաշտօնէի՝ մեր ուշադրութիւնը դրաւել են այդ խնդիրները շատ վաղուց—1867—1868 թւականներից: — Երբ փոխանորդական պաշտօնով մտնալ դործեցինք նախ Նուշի և ապա Տաթև և առիթ ունեցանք թէ՛ լսել ժողովրդի արարացի տրտունջն ու անբաւականութիւնը և թէ՛ ծանօթանալ ասեմական դրադրութիւնների հետ: Սյգ կրկու տարւայ ախուր տպաւորութիւնները կարող էին դուրէ մեզ համար միայն տպաւորութիւններ մնալ, անգիր, անհետեանք, եթէ միւս անգամ 1876 թւին նշանակած չլինէինք Արարագի թեմի փոխանորդ: Երկրորդ անգամ պարտք ունենալով ուշ դարձնելու ամուսնական խնդիրների վրայ, որանք մեր ասեմական սեղերի գրադրութեան մի հարուստ մասն են կազմում, սկսեցինք մօտիկ ծանօթանալ Նուշու Կոնստատրիպում պահւող նոյնախնդիր օգրապրութիւններին, հրամաններին և կոնդակներին, սկսած 1837 թւից մինչև 1880 թիւը և ժողովել պատ-

Ճէններ ու քաղաւծներ, որոնց Հիման վրայ և կազմել մեր այս աշխատութիւնը, ճոխացնելով վերջում նրա փաստերը Տփխիսի Կոնսիստորայից հանած նոր նոր պատճէններով և քաղաւծներով:

Մեր այս աշխատութիւնն այժմ հրատարակել որոշեցինք, կարդալով, որ Կ. Պօլսի հայ եկեղեցականների «ճամազումար ժողովը մտադիր է առաջարկել Կաթողիկոսին, որ ընդհանուր եկեղեցական ժողով զումարէ, որպէս զի մեր եկեղեցոյ ամուսնական օրէնքներն բարեփոխուին: Այդ օրէնքներն այլ ևս չեն համապատասխաներ ժամանակի պահանջներուն. հին, փտած խել մը օրէնքներ այլ ևս անտանելի են. մեր եկեղեցականութիւնը փորձով զայս կ'տեսնէ ամեն օր»³:

Ներկայ Հետազոտութիւնս սկսելով խնդրի առաջին մասից — Ամուսնութեան իրաւունքից — պարտք ենք համարում կանխօրէն յայտնել ընթերցողին, թէ մենք խօսելու չենք այն միւս պայմանների մասին, որոնք պահանջուում են անհրաժեշտօրէն ըստ եկեղեցական կանոնադրութեան ամուսնութեան իրաւորժման համար, որպիսիք են ամուսնացողների չափահասութիւնը, նրանց յօժարակամ հաւանութիւնը, և այլն⁴: Սրանք չեն եղել և չեն լինելու առիթ սու-

³ Մշակ 1889, № 117. Թղթակց. պ. Հալկակի:

⁴ Այդ խնդիրները ուսումնասիրել ցանկացողները կարող են կարդալ հանդուցեալ Վահան վարդապետ Բաստամանցի իրաւաբանական մանրամասն հետազոտութիւնը «Ամուսնութիւնը ըստ

րակուսութիւնների, դժւարութիւնների և զժպոհութիւնների, որպէս եղել է և է ամենուրէք Հաս ու չհասի պայմանը, որ կարօտում է լուրջ ուշադրութեան, որպէս ակներև պիտի ապացուցանեն մեր փաստերը:

Բ.

Երկրագնտի վրայ չի եղել և չկայ մի ազգ, մի ժողովուրդ, որ իր զոյութեան հետ միաժամանակ ընդունած չլինի ամուսնութեան համար որոշ կարգեր և սովորութիւններ, համաձայն իր կեանքի պայմանների և իր կրօնական ու իրաւաբանական հասկացողութեան: Մարդկային ազգի նախնական վիճակի և ընտանեկան կազմակերպութեան ծաղման մասին խօսող հեղինակներից մի քանիսի կարծիքով՝ մարդկային ցեղերի սկզբնական վայրենի դրութեան մէջ ամուսնութիւնը սովորաբար տեղի է ունեցել էնդոգամիա (համընտանի) եղանակով. քանի որ այդ վայրենի ընտանիքների, խմբերի և ցեղերի մէկ մէկի դէմ ունեցած արիւնարբու ջնջող թշնամութիւնը անկարելի էր կացուցանում նրանց յարաբերութիւնը միմեանց հետ. և միայն այդ շրջանից ոտք փոխե-

Հայոց եկեղեցական իրաւաբանութեան վերնագրով «Փորձ» 1880 թ. յունիս, յուլիս, օգոստ., սեպտ., հոկտ., նոյեմ. և դեկտ. ամիսների համարները:

լուն պէս յառաջ է դալիս էգզոգամիա եղանակը — օտարացեղ ամուսնութիւնը. իսկ մի քանիսն իրի կարծիքով՝ նախնական յեղերը ոչ բացառապէս էն-դոգամիայի սովորութեանն են հաւելել և ոչ էկզո-գամիայի, այլ անորոշ դրութիւնով մէկն այս և մէկն այն ձեռն:

Վերջին կարծիքը աւելի հաւանականութիւն ունի այն պատճառով որ, ինչպէս անսնում ենք, երկու սովորութիւնն էլ խոր արմատներ ունին ձգած ազգերի կամ յեղերի հոգեւոր և բարոյական կեանքի մէջ. և նայելով թէ ո՞ր ազգ ո՞ր սովորութեանն է, հետեւել, նրա կրօնն ու օրէնսդրութիւնն էլ նոյնն են նւիրադործել:

Յունաստանի դիւցաբանութիւնը ներկայացնում է դիւցազունների և նոյն իսկ Ոլիմպոսի զիւսաւորի համընտանի ամուսնութեան վայրենական ժամանակի ամենավաթար ձեւը, ի դէմս եղբօր ու քրոջ ամուսնութեան: Եգիպտական Ողիբիսը և Իգիպան քոյր-եղբայր էին: Զինպուհասան թոյլ է տալիս իր հաւատացեալներին ամենամերձաւոր արիւնախառնութիւնը: Նոյնն էր և Հին Ասորեստանոց և ուրիշ մի քանի ազգերի մէջ: Եբրայական յեղի մէջ էլ անսնում ենք ամենամերձաւոր արիւնախառնութեան օրինակներ: Սրա հակառակն են միւս սովորութեան հետեւող ազգերի կրօնն ու օրէնսդրութիւնները, որոնցից մի քանիսը ծայրայեղութեան են հասնում: Հռոմայեցոց մէջ մօտիկ ազգականները չէին կարող մէկ մէկի հետ ամուսնանալ: «Նոգկաստանում

տպօրինի է համարուում Բրահմայի երկրպագողին ամուսնանալ նրա հետ մի և նոյն տոհմական անուն կրող կնոջ վրայ... Չինաստանի օրէնքով՝ տղամարդը չի կարող ամուսնանալ այն կնոջ վրայ, որ կրուում է մի և նոյն ազգանունը. այնպէս որ, որչափ էլ արական գծի ազգականութիւնը հեռաւոր լինի, այսու ամենայնիւ բացարձակ արգելք է ամուսնութեան...

Այնտեղ կան արգելմունքեր նա և իզական գծով յառաջ եկած և այլ տեսակ ազգականների մասին, աւելի սահմանաւոր աստիճաններով. օրինակ՝ օրէնքը չի ներում երկու եղբայրներին ամուսնանալ երկու քոյրերի վրայ. ինչպէս և այրիացած տղամարդը չի կարող իր որդին ամուսնացնել այն այրի կնոջ աղջկայ հետ՝ որի հետ ինքն է ամուսնանում: Միամուսնու արիւնական ազգակցութեան եօթներորդ աստիճանը համարուում է սահման, որից վեր արգելուում է ամուսնութիւնը. բացառութիւն է թագաւորը⁵:

Որչափ մարդկային ազգերը քայլ առ քայլ հեռանում են իրարից նախնական և նախապատմական վայրերի և կիսավայրերի շրջանից դէպի պատմականն ու դէպի քաղաքականութիւնը, այնչափ էլ մեղմանում են նրանց բարուց խստութիւնն ու կենցաղավարութիւնը և յառաջ է գալիս ընտանիքին

⁵ Տալլօր. *Донсторическiй бытъ челоуѣчества*. Մոսկւա, 1868. եր. 379—380.

Նոյն հեղինակի *Антропология*, եր. 378.

յարմարաւոր կազմակերպութիւն տալու դէպքը: չինը հետզհետէ ստանում է մասնաւոր նշանակութիւն որպէս ամուսին և որպէս մայր. և նրա այդ ձևը բերած նշանակութիւնը տալիս է նրան սկզբնական աստիճանի յարգանք ու արտօնութիւններ թէ՛ առանին և թէ՛ հասարակական յարաբերութիւնների մէջ. և այնուհետև համեմատ դրան և կրօնն ու քաղաքացիական օրէնսդրութիւններն էլ հարկաւոր են համարում կարգել աւելի ընդարձակ և որոշ սահմաններ ու կանոններ կնոջ այդ երկու տեսակ նշանակութիւնը հաստատուն դիրքի վրայ կացուցանելու համար: Կրօնն իր հոգածութեան աւարկայ դարձնելով ժողովրդական բարուց մաքրութիւնն ու անարատութիւնը՝ ներկայանում է տալիս ամուսնութեանն իր սահմանած կարգերով, ծէսերով և արարողութիւններով. իսկ քաղաքացիական օրէնսդրութիւնը նկատելով ամուսնութիւնն իբրև քաղաքացիական դաշնադրութիւն մարդու և կնոջ մէջ, հետևաբար իբրև իրաւաբանական որոշ պատասխանատուութիւն ու պարտաւորութիւն, որ ունենում են երկու ամուսինները պետութեան և հասարակութեան առաջ խոստովանում է այդ ներկայանութիւնը և հովանաւորում է նրան:

Երբ արդէն ամուսնութեան ներկայանութիւնն ընդունուած է մի ազգի մէջ կրօնական և պետական օրէնսդրութիւնով, հարկաւ յառաջ է գալիս ամուսնութեան օրինաւորութիւնն իբրև հիմն ներկայանութեան. իսկ օրինաւորութեան հիմքերից գլխա-

ւորն և անդրանիկը եղել է արիւնակցութեան կամ ազգակցութեան որոշ աստիճանների վրայ ամուսնանալուց զգուշանալը: Ուշափ էլ ամուսնութիւնը սկզբում տեղի ունեցած լինի համընտանի (էնդոգամիա) սովորութիւնով, սակայն և այնպէս մարդկային ցեղերի մեծամասնութիւնը, մանաւանդ քաղաքակրթութեան շրջանը ուր զնոդները շատ վաղ արդէն սկսում են պատկառանք զգալ դէպի ընտանիքի սրբութիւնը և զնեւ մի յայտնի սահման արիւնակցութիւնով և ընտանեկցութիւնով միմեանց հետ կապւածների ամուսնութեան համար ⁶: Բացի վերոյիշեալ պատճառից — պատկառանքից դէպի ընտանիքի սրբութիւնը, եղել է, որպէս վիպյում են Տայլօրը և ուրիշ հեղինակներ, այլ պատճառ խորշելու համարին մերձաւորութիւնից — նրանից յառաջ եկող բնական և բարոյական վնասակարութիւ-

⁶ «Միշտ սուրբ է համարուել այն բնական-բարոյական կապը, որը զոյանում է ամուսնութիւնից ընտանիքի անդամների մէջ. և այս այն աստիճան, որ՝ ինքն բնութիւնը ազդում է մի տեսակ անարատ սէր դէպի իւր ազգականը, մի տեսակ զգուանք, տհաձութիւն դէպի սեռական յարակցութիւնը կամ ամուսնութիւնը նոյն ընտանիքի անդամների մէջ, մերձաւոր ազգականների մէջ. . . Պատմական և մանաւանդ իրաւաբանական վկայութիւնները ցուցանում են որ՝ իւրաքանչիւր ազգի մտաւոր բարոյական զարգացման հետ զարգացել է և այդ վսեմ գաղափարը ամուսնութեան սրբութեան վերայ, որով աւելի և աւելի հեռացել է օրինաւոր ամուսնութեան սահմանը նոյն ընտանիքի անդամների մէջ»: «Փորձ» 1880, նոյեմ. և դեկտ. եր. 137—138. Վահան վարդ. Բաստամեանց:

նր⁷, որ նկատելի և զգալի է եղել նաև վայրենի ցեղերի համար: Յայտնի բան է, բայց ազգերի մեջ էլ միատեսակ չեն եղել ոչ սկզբում և ոչ յետոյ արիւնակցական ամուսնութեան արգելած աստիճանները, այլ ժամանակի և իւրաքանչիւր ազգի կրօնական և իրաւաբանական հասկացողութիւնների համեմատ, ինչպէս յոյց են տալիս վերագրեալ օրինակները զանազան ազգերի ընտրած կանոններից: Երկուսի ազգեցութիւնն էլ շատ մեծ է եղել այս խորհրուս: Սողոմի օրէնքի համաձայն՝ կթէ քաղաքացին մեռնէր առանց արու զուակ և կտակ թողնելու և ժառանգ մնար աղջիկը, նրան պիտի կին առնէր ամենամերձաւոր ազգականը⁸: Մովսէս մարգարէն հին

⁷ «Ինքը ընումիւնը չի հանդուրժում այդպիսի ամուսնութեան, որ վնասում է նորան ֆիզիքապէս և բարոյապէս»: ОПЫТЪ Курса Церк. законовѣдѣнія, СПб. 1851, стр. 436»: «Գիտնական կենսաբանական (ֆիզիոլոգիական) հետազոտութիւնները և որ զխաւորն է՝ կենքի բազմաթիւ փորձերը դարերու ընթացքում, հաստատում են որ՝ մերձաւոր ազգականների ամուսնութիւնից ծնուած զուակները լինում են սովորաբար սակաւակեաց, նուազ և թոյլ թէ ֆիզիքական կազմուածքով և թէ մտաւոր-բարոյական ուժերով. սակաւ ընդունակ առողջ սերունդ յարուցանելու իւրեանց կողմից, ևայլն: Ուստի և վնասակար է մարդկութեան կանոնաւոր անմահ համար շատ մերձաւոր ազգականների ամուսնութիւնը միմեանց հետ: Այս ընդհանուր կանոնը ստուգվում է և պատմական օրինակներով. մի քանի երեւելի ընտանիքներ բոլորովին չնչուեցան յատկապէս մերձաւոր ազգականների ամուսնութիւնների պատճառով»: «Փորձ» 1880, նոյեմ. և դեկտ. եր. 137—138:

⁸ Ուղեորութիւն Կրտսերոյն Անաբարսեայ, Թարգ. հ. Ե. Հիւրմիւզեան. հատ. ա. Վննետիկ 1843, եր. 138:.

ուխտի ժողովրդի համար որոշում է ամենանութեան յետազայ արգելւած սատիճանները. «Մարդ որ մարդ առ ամենայն ընտանութիւն մարմնոյ իւրոյ մի մերձեցի. . . Զառականս հօր քոյ և զառականս մօր քոյ մի՛ յայտնեցես, զի մայր քոյ է. . . Զառականս կնոջ հօր քոյ մի՛ յայտնեցես, զի առականք հօր քոյ են: Զառականս քեռ քոյ՝ թէ առ ի հօրէ իցէ կամ առ ի մօրէ ի տան ծնեալ կամ արտաքոյ, մի՛ յայտնեցես զառականս նորա: Զառականս դստեր ուստեր քոյ կամ զգասեր գասեր քոյ՝ մի՛ յայտնեցես զառականս նոցա, զի առականք քո են: Զառականս զբուստեր կնոջ հօր քոյ մի՛ յայտնեցես, զի համհօրեայ քոյր քո է. . . Զառականս հորաքեռ քոյ մի՛ յայտնեցես, զի ընտանի հօր քոյ է: Զառականս մօրաքեռ քոյ մի՛ յայտնեցես, զի ընտանի մօր քոյ է: Զառականս հօրեղբօր քոյ մի՛ յայտնեցես և առ կին նորա մի՛ մտանիցես, զի սղգական քոյ է: Զառականս նուոյ քոյ մի՛ յայտնեցես զի կին որվոյ քոյ է. . . և զղուստր ուստեր նորա կամ զղուստր դստեր նորա մի՛ սանուցուս. . . զի ընտանիք են քոյ, ամբարըշտութիւն է: Զառականս կնոջ եղբօր քոյ մի՛ յայտնեցես, զի առականք եղբօր քոյ են: Զառականս կնոջ և զգասեր իւրոյ մի՛ յայտնեցես, զղուստր ուստեր նորա և զղուստր գասեր նորա մի՛ սանուցուս. . . զի ընտանիք քոյ են, ամբարըշտութիւն է»⁹: Այսպէս ուրեմն՝ մեծ մարգարէն յիշելով ընտանիքի այն ան-

⁹ Ղևտական. 18, 6—17.

դամներին ու աղպակիյներին, որոնց հետ օրէնք չէ
ամուսնանալ—հօրը, հարազատ ու խորթ մօրը, հա-
մահայր կամ համամայր քրոջը, թոռան, հօրա-
քրոջը և մօրաքրոջը, հօրեղբօր կնոջը, սրբու կնոջը
և թոռան, յիշում է նրանց կարգումը և եղբօր
կնոջը, աղջկան ու թոռան. բայց նա ինքը մի այլ
դէպքում օրինադրում է եղբօրը ամուսնանալ հան-
դուցեալ եղբօր կնոջ հետ, կթէ հանդուցեալը ժա-
ռանդ չի թողել. «Եթէ բնակեցին եղբարք ի միա-
սին և մեռանիցէ մի ոք ի նոցանէ, և զաւակ ոչ
լցէ նորա, մի լիցի կին մեռելոյն արտաքոյ առն
ուսեք, որ մերձաւոր չիցէ նորա. այլ եղբայր առն
նորա մտցէ առ նա և աուցէ զնա իւր կնութեան և
բնակեցի ընդ նմա: Եւ եղիցի մանուկն, որ ծնա-
նիցի, յանուն վախճանելոյն, և մի՛ ջնջեցի անուն
նորա յԻսրայելէ»¹⁰: Այս օրինադրութեան շարժա-
ւիթն էլ անշուշտ ժողովրդական երկու տեսակ հաս-
կացողութեան արդիւնք է — իրաւաբանականի և
կրօնականի. վերջինս մանաւանդ յատուկ է եղել
նահապետական շրջանի աղգերին: Նրանց համոզմամբ՝
մահը ներկայ կեանքի շարունակութիւնն էր, միայն
այն զանազանութիւնով, որ մարդիկ այս կեանքում
իրանք են հողում իրանց կերակուրը, ըմպելիքը, և
այլն, իսկ իրանց մահից յետոյ այդ բանքը պիտի
հոգան նրանց հոգիների համար ուրիշները—օրվիքն
ու ընտանիքը. վասնորոյ և վերջիններիս նշանակու-

¹⁰ Երկրորդ Օրինաց 25, 5—7:

Թիւնը՝ շատ մեծ էր նրանց համար, ըստ որում նրանք ոչ թէ միայն մեռած հօր հետ դերեղման պիտի դնէին նրա անհրաժեշտ պիտոյքները միւս կեանքի համար, այլ և ամեն ժամանակ այդ պիտոյքները պիտի պատրաստ ունենային տանը, որպէս զի հանդուցեալի հոգին միշտ լըուցանէր իր կարօտութիւնը. այս պատճառով ժառանգ չունենալը նշանակում էր զրկել իր հոգու կարօտութիւնը կամ փրկութիւնը հօգտցողից. և այդ այնքան ծանր վիշտ էր, որ որդի չունեցողին ստիպում էր որդեգիր ունենալ, որ պիտի կատարէր նոյն պարտաւորութիւնները:

Եզիպտոսում, ուր Իսրայէլացիք այնքան երկար ժամանակ ապրեցին, կային մեռելոց համար սահմանած պաշտամունքներ և արարողութիւններ: Բացի դրանցից՝ այդ անդ կային առանձին հոգացողութիւններ մեռելոց համար: Երբ մէկը մեռնում էր, նրա մարմինը ուղարկւում էր զմուտղի մտա քառասուն օր պահպանելու համար. իսկ ընտանիքում նրան պիտի օղբային երեսուն երկու օր. ապա հաւաքւում էին քառասուն երկու դատաւորները և մտիկ աւած վիաների յույմունքներին՝ տալիս էին վճիռ հանդուցեալի թաղման համար: Եթէ հանդուցեալը իր վաս կեանքի համար զրկւում էր թաղումից, նրա բարեկամները մտմիան դարձնում էին տուն, որպէս զի փրկեն նրան իրանց ապագայ բարի գործերով¹¹:

¹¹ Դրեպէր. Պատմ. մտաւոր զարգացման Եւրոպիոյ. հատ. ա. Շուշի 1879. եր. 103—104:

Այսպէս՝ այդ երկրում ամեն մարդուն ապագայի նկատմամբ ոգևորող միակ յոյան էր ընտանիքը, ժառանգները, որոնք պիտի քաշէին այդքան անհրաժեշտ բարդ հոգսերը. և անյոյս ու դժբախտ պիտի լինէր նա, ով զուրկ էր նրանցից, ով նկատու՛մ էր, որ՝ այդ՝ յետ-մահւան անհրաժեշտ հոգսերի անկատար մնալու հետ միասին գաղարկու է և իր սնունտ յիշատակութիւնը: Եւ այսպիսի ծանր դժբախտութիւնը անուշազիր չէր թողնիլ ժողովուրդը, այլ պիտի աշխատէր ուրիշ միջոցներով թեթևայնել այդպիսիների հոգեկան դառնութիւնը. «Եւ եղիցի մանուկն, որ ծնանիցի՝ հաստաաեալ յանուն վախճանելոյն, և մի ջնջացի անուն նրա յԻսրայէլ»:

Մի ազգի նախնական հասկացողութիւնները՝ հարկաւ հանդամանքների և քաղաքակրթութեան աստիճանների հետ՝ հետզհետէ պիտի փոխւին, մոռացւին, տեղի տալով աւելի հասուններին, բայց միշտ մի որոշ ազգեցութիւն թողնելով՝ նրա ապագայ կեանքի և մտածման եղանակի վրայ: Վերոյիշեալ հասկացողութեան ազգեցութեանն էին պարտական Իսրայէլացիք, որ ամլութիւնը համարու՛մ էր նրբանցու՛մ ծանր նախատինք¹². նոյն ազգեցութեանն են պարտական և Ասիայի ժողովուրդները և նոյն իսկ հայերը, որ մինչև այսօր էլ արու զաւակի ծրնունքը շնորհաւորու՛մ են իբրև ընտանիքի ուրախու-

¹² «Զինչ գործ գործեաց ընդ իս Տէր յաւուրս, յորս հայեցաւ բառնալ զնախատինս իմ ի մարդկանէ», ասում էր Զաքարիայի կինը, ամուլն Եղիսաբէթ, յղութիւնից յետոյ (Ղուկ. 1, 25):

Թիւն, որովհետեւ յայտնուում է հօր անսան ժառանգը
 և օջախի շարունակութեան ապահովութիւնը. օ-
 ջախի, որի մէջ նախնեաց հողիքն են հանգչում. մինչ-
 դեռ աղջկայ ծնունդը տիրութեան և արհամարհան-
 քի պատճառ է լինում. Թէպէտեւ շատ հեղինակներ
 այս բանում կամենում են տեսնել միայն նախնա-
 կան դարերի հայեացքը այն գործնական տեսակէտից,
 թէ արու զուտիւր նահապետական ծնօղոց համար
 գոյութեան կուի մէջ աւելացնում էր նոր ոյժ. այն-
 ինչ աղջիկը վաստակ սպառող ծանրաբեռութիւն
 էր նրանց համար:

Գ.

Չնայելով այն ամեն օրինադրութիւններին և ճէ-
 սերին, որ հին ազգերի կրօններն ու քաղաքակրթ-
 ութիւնը հետզհետէ սահմանում էին ամուսնու-
 թեան համար, այսու ամենայնիւ նրանք անկարող
 եղան ըմբռնելու նրա իսկական բարձր նշանակու-
 թիւնը. ըստ որում կինը, որքան էլ ամուսնութեան
 շնորհիւ ստանում էր մի տեսակ յարգանք ու նւի-
 րականութիւն ընտանիքի հեռաւոր և մերձաւոր
 արիւնակիցների առաջ, դարձեալ աղամարդ ամուս-
 նու համար նոյն աղախինը, նոյն հպատակն էր, որ-
 պէս և էր շատ առաջ, զուրկ իրաւունքների հա-
 լասարութիւնից, և ամեն ժամանակ, ամեն մի դէպ-
 քում ենթարկւած իշխողի բռնաւորական կամքի

անարդական ու անտանելի հետեանքներին. վասնորոյ
և իրաւագոր տղամարդի ու իրաւագուրկ կնոջ մէջ
կայացած ամուսնութիւնը չէր կարող փոխադարձ
սիրով կապւած՝ համամիտ ընկերակցութիւն լինիլ:

Միմիայն քրիստոնէութիւնը եղաւ ամուսնութեան
մեծախորհուրդ և վսեմ նշանակութիւնը հաս-
տատողը: Աստուածային այս հրաշալի Սուրբ Կրօնի
հիմն և հեղինակ Փրկիչը մարդկութեան բարոյական
վիճակը կերպարանափոխող փրկարար Սէրը քարո-
զելով, Սէր առ Աստուած և Սէր առ ընկերը, և ըն-
կերսիրութեան հետ բոլոր մարդկանց հաւասարու-
թեան սկզբունքն աւանդելով՝ կերպարանափոխեց և
կնոջ դրութիւնը, հաստատելով ամուսնութիւնը
իբրև աստուածապիր կանոն և եկեղեցու խորհուրդ՝
մարդու և կնոջ իրաւունքների հաւասարութեան
վրայ, որ է երկու կողմի փոխադարձ սէրը և անբա-
ժան կենակցութեան սուրբ պարտաւորութիւնը, ո-
րով այր և կին համարուում են մի մարմին աս-
տուածազոյգ¹³: Արարիչն այսպիսի միաւորութիւնն էր
օրհնել իբրև հիմն մարդկային ազգի բնական աճման¹⁴.
Իսկ Քրիստոս հաստատեց իբրև ազբււր բարոյական
երջանկութեան և ընկերսիրութեան, որոնք առան-

¹³ «Վասն այտորիկ թողցէ այր զհայր և զմայր՝ և երթիցէ զնետ
կնոջ իւրոյ և եղիցին երկոքեան ի մարմին մի: Ապա ուրևմն
ոչ են երկոքեան՝ այլ մի մարմին: Արդ՝ զոր Աստուած զուգեաց,
մարդ մի մեկնեսցէ»: Մատ. ԺԹ. 5—6:

¹⁴ «Եւ օրհնեաց զնոսա Աստուած՝ և ասէ. աճեցէր և բազմա-
ցարուք և լցէք գերկիր»: Ծննդ. Ա. 27:

ձին ընտանիքների մէջ աձկրով՝ դառնում են և Հիմունք հասարակական կեանքի բարօրութեան, վասնորոյ և Պօղոս Առաքեալը նմանեցնում է ամուսնական խորհրդաւոր միութիւնը Քրիստոսի և Եկեղեցւոյ միութեան¹⁵ :

Այս Հիմանց վրայ Քրիստոնէական Եկեղեցին ամուսնութիւնը սրբարար խորհուրդներից մէկը ճանաչելով՝ սահմանեց նրա համար հրահանգիչ կանոններ, համաձայն նրա բուն նշանակութեանը: Այդ կանոնները պահանջում են — առաջին՝ որ ամուսնութիւնը կայանայ մի ազամարդի և մի կնոջ մէջ. երկրորդ՝ որովհետև կրկին է նրա նպատակը, բարոյական՝ փոխադարձ սէր, և բնական՝ որդեծնութիւն, — ուրեմն հարկաւոր է տղայի և աղջկայ յօժարակամ հաւանութիւնը իրրև հիմն այդ սիրոյ. երրորդ՝ որ նրանք ունենան սահմանեալ որոշ հասակ, որ ընդունակ է կացուցանում տղային և աղջկան թէ՛ գիտակցական հաւանութեան և թէ՛ որդեծնութեան. չարրորդ՝ որ ամուսնութիւնը օրհնելու և օրինական ճանաչելու համար պէտք է զգուշանան և հեռու մնան ազգակցութեան կամ արիւնակցութեան մերձաւոր աստիճաններից: Եկեղեցին այս վերջին պահանջը օրինադրելով՝ ի նկատի ունի նախ՝ այն ընդհանուր համադրումը, որ յիշեցինք վերևում, թէ՛ մերձաւոր արիւնխառնութիւնը բարոյական և ֆիզիքական վը-

¹⁵ «Խորհուրդս այս մեծ է, բայց ես ասեմ ի Քրիստոս և յեկեղեցի»: Եփես. ե. 32:

նասնորի պատճառ է լինում: Երկրորդ՝ ընտանեկան կեանքի սրբութեան գաղափարն ու բարուց մաքրութիւնը անարատ պահպանել մէկ ընտանիքի՝ միմեանց հետ շարունակ տեսակցող և նիստ ու կայ ունեցող անդամների մէջ: Երրորդ՝ մի քանի ընտանիքների մէկ մէկի հետ բարեկամակցութիւնով կապելով՝ մէկը միւսին սիրելու և օգնելու պարտաւորութեան գաղափարը զօրացնել: «Վասն զի արդարացի ևս դասեալ եղև պատճառ սիրոյ, զի մարդիկ սակս ունելոյ զօգտակար և զդովիլի միակամութիւն՝ առ իրեարս յօրեացին պէսպէս կապով Հարսպատութեան... և առ պնդադոյնս յօղակապելոյ զընկերական կեանս՝ բազում ընտանութիւնք ի բազում մարդիկ սեղի ունիցին»¹⁶: «Եւ քանզի ամենայն փոյթ Աստուծոյ և աստուածայնոցն՝ յաղագս սիրելոյ է զմիմեանս մարդկան, վասն այնորիկ իրաւունս Համարեցան որք հոգևով օրինադրեցին, զօտարացեալսն ի միմեանց միանալ սիրով ամուսնութեանն կապակցութեամբ: Իսկ զմերձաւորսն արեամբ բաւական վարկան Համապութեամբն միայն ունիլ զհազորութիւն սիրոյ առ իրեարս: Եւ այս է առաջին պատճառ՝ ոչ տալոյ թոյլ Համացեղիցն ամուսնութեան. եւ և այլք հօլովք, զորս իմաստնոց թողումք քննել»¹⁷:

¹⁶ Օգոստինոս. Յաղագս քաղաքին Աստուծոյ. Վենետիկ, 1841, հատ. ք. գիրք 15. գլ. 16, նր. 91:

¹⁷ Ներսէս Շնորհալի, Հնդհանրական, Վենետիկ, 1838, նր. 166:

«Ճարց. վասն էր ի Հին օրէնս եղաւ յիւր ազգէն առնուլ Հարսն, և ի նորս՝ յօտար ազգէ:

Պատասխան. . . ի նորս՝ յօտար ազգս առնել խընամութիւն, զի սէրն սփռեացի և տարածեացի ի բազում ազգս»¹⁸:

Թէև մեր նպատակն է քննել ամուսնութեան հասու չհասի խնդիրը մեր եկեղեցական կանոնադրութիւնների հիման վրայ, բայց և այնպէս հարկաւոր է այստեղ սկզբում մի համառօտ ակնարկ ձգել ընդհանուր եկեղեցական կանոնադրութիւններին. ըստ որում բոլոր եկեղեցիք իրանց միութեան դարերում հրահանգել են միանման կարգերով և սովորութիւններով. մի այդպիսի ակնարկի պէտք կունենանք մի անգամ ևս յետոյ, երբ հարկ կ'լինի յիշել միւս եկեղեցիներին ժամանակից յետոյ այս խնդրի նկատմամբ արած փոփոխութիւններն ու կարգերը, որպէս զի բացասարեւ կարողանանք, թէ հայ եկեղեցական կանոնադրութիւնները, որ զանազան ժամանակ սահմանել են, որքան ազատ, ինքնուրոյն բնաւորութիւն ունին և որքան ենթարկւած են օտար ազդեցութեան:

Ինչպէս է վարել ընդհանուր քրիստոնեայ եկեղեցին ամուսնական հասու չհասի նկատմամբ առաջին դարերում:

Մինչև չորրորդ դարու սկիզբը եկեղեցին առանձին

¹⁸ Գրիգոր Տաճկացի, Հարցմանց, Կ. Պօլիս, ԹՃՀԸ Թ. Հ. եր. 612:

ինքնասահման օրինադրութիւն չի ունեցել ամուսնական չհաստեթեան աստիճանների համար. այլ վարւել է մասամբ մովսիսական և մասամբ հռոմէական օրէնքներով¹⁹: Արդէն յայտնի է, թէ առաջինը՝ մովսիսական օրէնքը՝ թոյլ է տալիս ամուսնութիւնը բաւական մերձաւոր տղգականների մէջ. այնպէս որ չորրորդ աստիճանի աղգականները ամուսնանում են: Երկրորդը՝ հռոմէական օրէնադրութիւնը՝ երկու տեսակ էր բաժանում արիւնակցութեան աղգականութիւնը — ուղղադիժ և կողմնադիժ: Ուղղադիժ է այն, որ ծնօղներից ուղիղ դժով վայրբնթաց իջնում է նրանց սերնդին. և սրանք են — ծնողք, նրանց որդիք, (ուսար կամ գուսար), թոռներ, թոռնեայք, ձաղթոռնեայք և այլն. կամ վերբնթաց բարձրանում է ծնօղներից դէպի պապը կամ մամը, և նրանց ծնօղները. իսկ կողմնադիժ արիւնակիցներ նրանք են, որոնք չեն սերում մէկը միւսից ուղիղ դժով. այլ իրրև ճիւղեր յառաջանում են մի արմատից: Այս գծիս պատկանում են եղբայր ու քոյր, թէ հարաղատ և թէ խորթ, հօրեղբայր, մօրեղբայր, հօրաքոյր, մօրաքոյր, պապեղբայր, մամեղբայր և այլն²⁰: Ուղղադիժ արիւնակիցների ամուսնութիւնը յիշեալ օրինադրութիւնով արգելւում էր անպայ-

¹⁹ Опытъ Курса Церковнаго законовѣдѣнія, выпускъ второй, СПб, 1851, стр. 437.

Ամուսնութիւնը ըստ Հայոց սկեդեցական իրաւաբանութեան. Վ. Գ. Բաստամեանց. «Փորձ», 1880, նոյնս, դեկտ. ևր. 155:

²⁰ Նոյն, ևրես 141:

մանորէն. այսինքն՝ որքան էլ հեռու լինէին միմեանցից, դարձեալ չէին կարող միմեանց հետ ամուսնանալ²¹. իսկ կողմնադիժ արիւնակիցների ամուսնութիւնը արգելւում էր կրօնից սատիժանում. և թոյլատրւում չորրորդում²²: Արգելւում էր ամուսնութիւնը քրոջ, հորաքրոջ, մորաքրոջ, հորեղբոր, մորեղբոր հետ, և թոյլատրւում էր երկու եղբայրների կամ երկու քոյրերի կամ եղբոր ու քրոջ զաւակների մէջ: Թէ եկեղեցին սկզբում վարել է մովսիսական և հռոմէական օրէնսդրութիւնների համաձայն, տեսնում ենք թէ՛ այդ ժամանակների զանազան եկեղեցական աւանդութիւնների ժողովածւի — առաքելական կոչւած կանոնների յօդաձևերից և թէ՛ Ս. Օգոստինոսի և այլոց վկայութիւններից: Առաքելական կոչւած կանոններից 19-րդը (հայերէնում ժէ) ասում է. «Որոյ երկու քոյրս առեալ է կամ քեւորդի (օտարազգի կանոնագր. եղբոր դուստր), ոչ կարէ ժառանգաւոր լինել»²³, որից պարզապէս

²¹ Опытъ Курса Церк. законов. стр. 437:

²² Կողմնական գծի ազգականութեան մէջ այդ օինսդրութիւնը առաջին աստիճան չէ հաշուում, այլ սկսում է ձեռնարկութիւնը եղբայրներից ու քոյրերից: Որքան ծնունդ կամ անձն կայ, այնքան էլ և աստիճանն է համարում. երկու եղբայր, կամ եղբայր ու քոյր երկու աստիճան են կազմում, որովհետեւ երկու ծնունդ կայ: Նոյն ձևը գործ է ածւում այժմ արեւելեան եկեղեցիներում, որպէս և մեզանում:

²³ Արևմտեան եկեղեցում առաջին անգամ 5-րորդ դարու վերջում՝ Վանական Դիոնիսիոս փոքրի՛ ձեռքով Թարգմանեցան

կրեւում է, թէ կէեղեցին չի թոյլատրել ամուսնանալ (կնոջ մեռնելուց յետոյ) քենու Հեսու ե. եղբօր կամ քրոջ դասեր Հեսու, ուրիմն՝ կրորդ սասիճանում, որ ասել է՝ թէ ճիշտ այն սասիճաններում, որոնք արգելում էին մովսիսական և հռոմէական օրէնքները:

Իեւ ուղղակի միւս աղբիւրին՝ սուրբ Օգոստինոսին չլիմաճ՝ հարկաւոր ենք համարում մի քանի

յունարէնից Առաքելական կոչած կանոններ թուով յիտուն, բայց Հռոմի պապ Որմիզդաս հրաման արձակեց արեւմուտքում կեղծ և անվաւեր համարել այդ կանոնները: Թէև յետոյ Լատերանեան ժողովը, որ զումարեց Հռոմում 769 թւին ընդունեց այդ յիշեալ 50 կանոնները:

Վեցերորդ դարու սկզբում Կ. Պօլսի պատրիարք Յովհաննէս Սիւրլաստիկոսը յօրինելով յոյն լեզուով կանոնագիրք՝ կարգեց նրանում Առաքելական կոչմամբ 85 կանոններ, ասելով՝ Թէ ինքն առնում է հին յունական կանոնադրերից: Բայց արևելեան յունական եկեղեցումն էլ կասկածն ու տարակուսութիւնը այդ կանոնների առաքելական լինելու և նրանց թւի մասին այնքան զօրացել էր, որ եօթներորդ դարում Տրուլեան կամ Հինգվիցեան ժողովը, որ զումարեց 692 թւին Կ. Պօլսում հարկ տեսաւ պաշտօնապէս վաւերացնել այդ 85 կանոնների առաքելական ծագումը, ասելով իր երկրորդ կանոնի մէջ. «Սուրբ ժողովս բարւոյք և արժանի գտաւ նոյնպէս, որ հաստատուն և անքակտելի պահպանուին Ս. Հարց յառաջ քան զմեզ ընդունած և հաստատած և մեզ Ս. Առաքելոց անուամբ աւանդած ուժտուն և հինգ կանոնները»: Ընդունելով այդ կանոնները՝ Տրուլեան ժողովը մերժում է Առաքելական կոչած սահմանադրութիւնը, որ չի ձեռն Կղեմայ, գտնելով նրանում ինչ ինչ կեղծ և բարեպաշտութիւնից օտար յաւելածներ: Տրուլեան ժողովի այս առաջին

խօսք ասել Հ. Վ. Բաստամեանցի սխալ ենթադրութեան մասին, որ անում է առաջին չորս դարերի թոյլատրած սասիճանների մասին, կամենալով հաստատել իր ասածը առաքելական կոչած վերջիշխալ կանոնով և ս. Օգոստինոսի խօսքերով: Պէտք է ասած, որ այդ ենթադրութիւնը, որ նա անում է այդ մասին, հակասում է իր փոքր ինչ յաստջ ասածին: Ասելով, թէ «սկզբում եկեղեցին բաւական էր

պաշտօնական վաւերացումն կրկնեց երկրորդ անգամ և 787 թին գումարած Կ. Պօլսի ժողովը (եօթներորդ տիեզերական). ասկայն ոչ առաջինի և ոչ վերջինի վկայութիւնը չհանեցան նշանակութիւն արեւմտեան եկեղեցու համար, նա պահեց միայն 50 կանոնը: Պէտք է ասել, որ արեւմտեան եկեղեցու նշանաւոր կանոնագետները այդ կանոնների առաքելական ծագման մասին կասկածը միշտ քննութիւնների նիւթ են արել, և նրանցից շատերը—Պիէր դը-Մարքա արքեպիսկոպոսը, Թիւէրից անգղիացին և ուրիշները ապացուցանում են, թէ այդ կանոնները մասամբ յօրինւած են երկրորդ և մանաւանդ երրորդ դարում. իսկ ոմանք էլ պնդում են, թէ նրանցից մի քանիսը յիշեալ դարերից էլ լետոյ, չորրորդ և հինգերորդ դարերումն են գրած: Բայց և այնպէս շատերը յիշեալ կանոնների ծագումը քննող կանոնագետներից և հեղինակներից ընդունում են, որ այդ կանոնների մի մասը ծագումն առած պիտի լինի առաքելական բանաւոր աւանդութիւններից, ինչպէս ցոյց է տալիս նրանց խորին հնութիւնը*:

Այսպէս ուրեմն այդ կանոնները իբրև առաքելական վաւերակա-

* Առաքելական կանոնների առիժով խօսելիս աչքի առջ ունեցանք երկու աշխատութիւն.

1. Histoire des Conciles, Léfélé. Paris, 1869. հատ. ա. եր. 611—615:

2. Опыт Курса Церк. закон. ер. 339:

Համարում՝ վարուել մասամբ մոլսիսական օրէնքով և մասամբ Հռոմէական օրէնսդրութեամբ, օրինաւոր Համարելով ամուսնութիւնը կողքիադիժ արլւնակիցներէ Համար չորրորդ աստիճանում, կամենում է այն էլ ասած լինիլ, թէ ընդունելով՝ որ ժամանակակից քրիստոնեաների խիստ բարոյական կիանքը անշուշտ աւելի կրնարձակէր չհասութեան սահմանը, իբրև հաստատութիւն այս վերջին ասածի, մասնաւիշ է լինում եկեղեցական աւանդութեան գոյութեանը, այսինքն աւաքելական կոչած կանոնների վերոյիշեալ 19-րորդ յօդւածի և ս. Օգոստինոսի խօսքի վրայ. «Այդ աւանդութեան և սովորութեան

նութիւն չունենալով՝ իբրև ժողովածու հնագոյն ականդութիւնների՝ վայելել են ընդհանուր եկեղեցու մէջ կանոնական զօրութիւն: Հայ կանոնադրքերում տրւած են նախ առաքելական սահմանադրութիւնը «կանոնք և սահմանք զոր եղին աշակերտքն Քրիստոսի ի սուրբ եկեղեցի յետ վերանալոյ Տեառն ժողովեալք ի վերնատունն» վերնագրով, և 34 թւով, յետոյ կանոնները նոյնպէս 85 թւով և այսպիսի վերնագրով «Կանոնք երկրորդ առաքելական ի ձեռն Կղեմայ»: Մեր եկեղեցական ժողովներից ոչ մինը չի տւել մի որ և է որոշումն այդ կանոնների մասին, որպէս և առհասարակ մեր կանոնադրքերում մուտք գտած զանազան ժողովների և եկեղեցական հարց կանոնների մասին: Հայ օրինակների իշտեալ առաջին բաժանման (առաք. սահման.) յօդ. 34, յառաջ բերելով մոլսիսական պատւէրը — «Մարդ որ մարդ առ ամենայն ընտանութիւն մարմնոյ իւրոյ մի մերձեցոց և այլն, ասում է նոյնպէս և սահմանեալ առաքելական կանոնաց, «մարդ որ մարդ առ ամենայն ընտանութիւն մարմնոյ իւրոյ մի մերձեցոց կամ շնութեամբ կամ ամուսնութեամբ, մինչև ի չորրորդն զարմն չունի իշխանութիւն առնել»:

ղորութեամբ եկեղեցին արգելում էր, ասում է, ինչպէս վկայում է ս. Օգոստինոսը, աղգականների ամուսնութիւնը չորրորդ աստիճանում», թէպէս հռոմէական օրէնքը, ինչպէս վերը անսանք, թոյլ էր տալիս ամուսնութիւնը այդ աստիճանում նաև քրիստոնէութեան ժամանակ»²⁴:

Առաքելական 19-րդ կանոնը երրորդ աստիճանին արդէլք դնելով՝ չորրորդին թոյլ է ստալիս, այն էլ մանաւանդ եկեղեցու ժառանգաւորների համար. ըստ որում միայն երրորդում ամուսնացածներին է զբրկում ժառանգաւորութեան իրաւունքից, և եթէ եկեղեցականների համար չորրորդ աստիճանը սալօրինի չէր համարում, չէր համարիլ մանաւանդ ժողովրդի համար: ԼԴ. կանոնն էլ որ նախընթաց

²⁴ «Փորձ» 1880, նոյն., դեկտ. եր. 155. հ. Բաստամանցը այդ հակասութիւնը անում է ենթարկելով ուրիշի ազդեցութեան և կրկնելով այն մի և նոյն կարծիքը և գրեթէ խօսքերն անգամ, ինչ որ ասում է Опытъ Курса Церк. закон. գրքի հեղինակը. (եր. 437—438). վերջինս ասում է. «Քրիստոնէութեան բուն սկզբում եկեղեցին չէր թոյլատրում ամուսնութիւն կողմնական գծի համար գոնէ մինչև չորրորդ աստիճանը կամ մինչև երրորդ աստիճանը ներփակմամբ, ինչպէս երևում է նրանից, որ քրոջ կամ եղբոր զաւակների հետ ամուսնացածներին եկեղեցականութեան մէջ ընդունել արգելում էին առաքելական կանոնները. իսկ յետոյ ասում է. «եկեղեցում պահուող աւանդութիւնների ու սովորութիւնների համեմատ... չորրորդ աստիճանի, այսինքն՝ եղբորորդուց ամուսնութիւնները չէին թոյլատրում, թէև հոռմէական օրէնքները թոյլատրում էին նաև քրիստոնէութեան ժամանակ»:

Տանօթութեան մէջ յիշեցինք, ուղղակի ասում է.
 «Մինչև ի չորրորդն զարմն չունի իշխանութիւն»: Իսկ
 ս. Օգոստինոս ոչ միայն ասած չունի, թէ եկեղեցին
 արգելում էր արիւնակիցների չորրորդ աստիճանի
 ամուսնութիւնը, այլ ընդհակառակն ասում է թէ՛
 ընդունւած օրէնքով (մովսիսականով) այդ չէր ար-
 գելուում, և նոր օրէնք էլ զես չէր սահմանւած այդ
 մասին մինչև իր ժամանակը, (Օգոստ. Տնաւ 354 թ.
 ձեռնադրւեց եպիսկոպոս 395 թ. և վախճ. 430 թ.)
 թէ, պէտեւ սովորութիւնը և դէպի մերձաւոր արիւ-
 նակիցը բնականաբար զգացւող ամօթխածութիւնը
 հեղձեալ է նւաղացրել և զրեթէ վերջացրել էին
 այդ աստիճանի մերձաւոր ամուսնութիւնը. «Ապա-
 քէն տեղեկացեալ գիտեմք, զի առ մերով իսկ ժա-
 մանակաւ ամուսնութիւնք եղբորորդւոց և դստերաց՝
 սակս մերձաւորութեանն առ եղբայրական աստիճան՝
 դուն ուրեք լինէին ըստ սովորութեան, որում ըստ
 օրինաց լինել ըմբօն էր. զի աստուածային օրէնք զայս
 ոչ արգելուին և մտկայիւնն չև ևս արգելեալ էր, սա-
 կայն եղեալն իսկ իբր օրինաւոր՝ խորշումն բերէր
 սակս հուպ գօրինաւորին գոլոյ. և որ լինէր ընդ զըս-
 տեր եղբօր (հրրորդ աստիճան), կարծիւր ընդ քեան
 գողցես եղեալ զի և նոքա սակս կարի մերձաւորու-
 թեանն եղբայր միմեանց կոչին... Այլ արդ ում
 իցէ յիրկուանալ՝ զի առաւել պարկեշտութեամբ
 արգելան այժմ ամուսնութիւնք եղբորորդւոց կամ
 դստերաց ոչ միայն սակս պատճառացն ասացելոց,
 որ է՛ վասն բազմացուցանելոյ զինամութիւնս...»

այլ և չզիտեմ զիմորդ ի մարդկային ամօթխածութեան բնաւորեալ կայ ինչ մի գովելի, զի որում պատիւ զնել վայելուչ է սակս մերձաւորութեանն, խորշի աւփանս բերել՝ թէև առ ի ծնունդ. ըստ որում տեսանեմք զի և ամուսնութեանն ամօթխածութիւն պատկառէ»²⁵:

Սակայն եկեղեցին ունենալով աչքի առաջ, ինչպէս վերևում ասել ենք, երեք պատճառներ — արիւնասխառնութեան ֆնասակարութիւնը, ընտանիքի բազմաթիւ համաբնակ անգամների բարուց մաքրութիւնը և աւելի օտար ընտանիքները բարեկամութիւնով իրար հետ կապելու օգտաւէտութիւնը՝ հետզհետ պիտի ջանք գործ դնէր արգելել մերձաւոր ազգականների ամուսնութիւնը: Այս ջանադրութիւնը եթէ զեռ ընդհանուր զրաւոր օրէնք սահմանելու չափ յաջողութիւն չի ունենում մինչև չորրորդ դարը, գոնէ անշուշտ իր ազգեցութիւնն ունենում է ժամանակակից սովորութեան մէջ առնելիք փոփոխութիւնը ընդունելու պատրաստութեան վրայ:

²⁵ Յաղագս քաղաքին Աստուծոյ. եր. 93—94: Եձէ Ս. Օգոստինոսի այս խօսքերը «Առաւել պարկեշտութեամբ արգելան այժմ ամուսնութիւնք եղբոր որդուց կամ դստերաց» հասկացին իբրև եկեղեցու օրինադրութիւնով արգելած, այն ժամանակ նկատելու է իբրև անհասկանալի խօսք նրա նախընթացը. «Ապաքէն... առ մերով իսկ ժամանակաւ ամուսնութիւնք եղբոր որդուց և դստերաց... դուն ուրեք լինէին ըստ սովորութեան, որում ըստ օրինաց լինել ըմբոն էր, զի աստուածային օրէնք զայն ոչ արգելուին և մարդկայինն չև ևս արգելեալ էր»:

Չորրորդ դարում արգէն տեսնում ենք մի քանի եկեղեցականների և եկեղեցական ժողովների սահմանած կանոններ չհասութեան խնդրի մասին, թէև այդ կանոնները դեռ չէին հեռանում մովսիսական և հռոմէական օրէնսդրութեան սահմանից: Այսպէս՝ Նէոկեսարիայի ժողովը (314, 325) իր կանոնադրութեան բ. յօդուածով արգելում է մի կնոջ՝ երկու եղբօր (մէկի մեռնելուց յետոյ) կին լինել. «Կին եթէ լինիցի երկուց եղբարոյ, մերժեսցին իրերայ. կինն մինչև ի մահ ընդ ունկնդիրսն կացցէ, նոյնպէս և այլն»²⁶: Ս. Բարսեղ Կեսարացու (ծն. 329 և † 379 թ.) կանոնադրութեան 68 յօդուածը ապաշխարանք է սահմանում արգելած աստիճաններում ամուսնացողների համար. իսկ 75, 76 և 87 յօդուածները որոշում են արգելող աստիճանները. — եղբայր և քոյր, թէ հարազատ լինին և թէ խորթ, եղբօր կին և քենի, (կնոջ քոյր)²⁷:

²⁶ Կանոնագիրք Սինոդի. եր. 117: Հարկաւոր ենք համարում յայտնել, որ մենք օգուտ ենք քաղել տասր տարի առաջ Շուշայ վիճ. կոնսիստորիայի կանոնագրքից, որ գրած է չի Կամենեց քաղաքի ի Թուին Հայոց ՌՂԶ». և այժմ Սինոդի կանոնագրքից. ուր որ կարևոր ենք համարել վերջինից առաջ բերել կանոններ, նշանակում ենք միշտ աղբիւրը. իսկ ուր չենք նշանակում, հասկանալու է առաջինը:

²⁷ Опытъ курса цере. законовѣдѣнія, եր, 75, 82 և 96: Մեր ձեռագիր կանոնագրքերի մէջ առաջ են բերւած Աժանաս Աղէքսանդրացու անունով հարց ու պատասխանով կազմած 80 կանոններ, մինչդեռ յոյն-ռուս եկեղեցու վարդապետը՝ սոյն վերոգրեալ գրքի հնդինակը՝ յառաջ է բերում նոյն Աժանասի ա-

Սակայն արևելեան եկեղեցին այդ բոլոր ջանքերով հանդերձ դեռ չի կարողանում մեծ քայլեր անել դէպի իր փափագի իրագործումը, ըստ որում յոյն հռոմէական օրէնսդրութիւնը դեռ շարունակում էր տալ արիւնսակիցների չորրորդ աստիճանի ամուսնութիւնը (երկու եղբօր, կամ երկու քրոջ կամ եղբօր ու քրոջ զաւակների մէջ), մինչև որ Մեծն Թէոդոս ունկնդիր լինելով եկեղեցու ձայնին՝ 385 թւին սահմանած օրէնքով արգելում է չորրորդ աստիճանի ամուսնութիւնը. թէև նրա որդիքը՝ Արկայիոս և Ռնորիոս (նոյն դարու վերջում և հինգերորդի սկզբում) դարձեալ իրաւունք տւին, միայն ամեն անգամ պիտի ստացւէր բարձրագոյն իշխանութեան

նունով երեք կանոն, որոնց բովանդակութիւնը բոլորովին տարրեր է մեր կանոնագրքերից. նոյնպէս մեզանում յառաջ են բերւած Բարսեղ Կեսարացու անունով 327 կանոններ, այն ինչ նոյն գրքի մէջ Բարսեղի կանոնների թիւը 92 է: Մեր կանոններից շատ սակաւները միայն համապատասխանում են այդտեղ կարգածներին իրանց բովանդակութիւնով: Այդ երկու անձանց անուններին ընծայած հայերէն կանոնների մէջ գտնում ենք յօլւածներ չհասական խնդիրների մասին. այսպէս օրինակ՝ Ս. Աթանասի կանոնների ժե. յօլւածը.

«Հարց. Եթէ որ հարազատի եղբօր կամ հարազատի քեռադուստր կին առնիցէ և նովիմք կեցցէ մինչև ցվախձանն, հրպէս պարտ է նախ ընդ նոսին և կամ հրպէս հրաման տալ ի սրբութիւնսն մերձենալ:

«Պատ. Չէ արժան մերձենալ»: Բարսեղի—յօղ. հա.

«Եթէ որ առնու կին ի մերձաւոր յարենէ իւրմէ մինչև ի վեցերորդն և յեօթներորդն, նզովեալ եղիցի և մեկնեսցեն ի մի-

Թղլառութիւնը²⁸: Նոյնն արու և Յուստինիանոս կայսրը վեցերորդ դարում, իր օրէնսդրութիւնով Թղլառարկով կողմնագիծ արիւնակիցներէ չորրորդ աստիճանի ամուսնութիւնը:

Սեանց առջնորդքն և վասն պսակին անարգելոյ հարիւր դրամ տուգանս տացէ յեկեղեցին»: Յօդ. 255 «Եթէ ոք յիւր արննէ և մերծաւորէ խնամութիւն առնէ մինչև ի չորրորդ և հինգերորդ ազգն, պսակն անվաւեր լիցի և պսակադիրն լուծցի»: Ինչ կարծիք, որ այդ կանոնները յետին ժամանակի ձեռքերից յօրինած ընծայել են այդ եկեղեցականներին: Ուստի և ոչ մի նշանակութիւն չեն կարող ունենալ մեր ներկայ խնդրում: Այդ երկու եկեղեցականներն էլ յոյն եկեղեցու նշանաւոր հայրերիցն են. և եթէ նոյն. եկեղեցին չի ձանաչում այդպիսի կանոններ, մեզ համար ոչ մի նշանակութիւն ունենալ չեն կարող. այստեղ յառաջ բերինք միայն այն նպատակով, որ չկարծւի թէ լուելեայն զանց ենք արել:

Մեր կանոնագրքերի մէջ գտնում ենք Նիկիական ժողովի 20 կանոններից յետոյ դրած առանձին զլիտով նաև 114 յօդածներ այս վերնագրով «Կանոնք Երկրորդ Նիկիականք, զոր եղին ՅԺԸ. եպիսկոպոսունք կրկնարանեալ կարծ ի կարծոյ»: Այդ յօդածներից 33-րդը Նէոկեսարայի ժողովի ր. կանոնի կրկնութիւնն է. «Որ ամուսնացի երկուց եղբարց, մինչև ի վախձան որոշեսցի»: Նիկիոյ ժողովի կանոնները միայն քսան են թւով, ինչպէս հաստատել են և հաստատում են շատ եկեղեցական ղեղինակներ, (տես, Hist. des Conciles. Léfélé, Paris, 1869. հատ. ա. եր. 346—360, բայց, ինչպէս պիտի տեսնենք յետոյ, մեզանում այդ յաւելած կանոնները ունեցել են նշանակութիւն, իրրև. Նիկիականներ:

²⁸ Опыт курса церк. законов. ер. 438. «Фորд» 1880. ер. 150—151:

Ինչ որ յոյն-արևելեան եկեղեցու Համար ասացինք, պէտք է իմանալ և արեւմտեան Հռոմէականի Համար. այսինքն՝ որ նա էլ առաջին չորս դարերում վարւում էր մովսիսական և Հռոմէական օրէնքներով, և միմիայն 5 և 6 դարերում ժողովներով կանոններ են սահմանւում արգելելու չորրորդ և հինգերորդ աստիճաններում ամուսնանալու իրաւունքը²⁹:

Դ.

Ինչպէս է վարւել Հայաստանեայց արևելեան եկեղեցին քրիստոնէութեան առաջին չորս դարերում Յիս մասին մեր պատասխանն է. — Ճիշտ այնպէս, ինչպէս վարւել են յունական և Հռոմէական եկեղեցիները: Իրաւ է, Հռոմէական օրէնսդրութիւնը պաշտօնական նշանակութիւն չէր կարող ունենալ Հայաստանի Համար, սակայն թէ նրա անուղղակի ազդեցութիւնը, թէ մովսիսական օրէնքը և թէ միւս եկեղեցիների սովորութիւնը բաւական էին նրան Հրահանգութեան Համար³⁰:

Եւ իսկապէս այդ է պատճառը, որ մեզանում

²⁹ «Փորձ» 1880, եր. 159—160:

³⁰ (Հեկանոս Հայաստանում) «կողմնագիծ ազգականների վերաբերմամբ կարելի է ննձադրել որ՝ ամուսնութիւնը ներելի էր համարվում բաւական մերձաւոր ազգականների մէջ. որպիսի սովորութիւնը շարունակվում էր և քրիստոնէութեան ժականակ մինչև Ներսէս Մեծը»: Վ. Կ. Բաստամեանց, «Փորձ» 1881, ապրիլ. եր. 52:

մինչև չորրորդ դարը ոչ մի կանոն, ոչ մի զրաւոր օրէնսդրութիւն չի սահմանուած ամուսնական չհասութեան մասին: Կան յիրաւի մեր կանոնադրերում Թաղէոս Առաքեալի անւամբ կանոններ, որոնցից լք. յօդւածը վերաբերում է ազգակցական չհասութեան, առանց սասիճաններ որոշելու. և այս է. «Նարցումն. Եթէ ազգականք ամուսնանան, զի՞նչ արասցուք. Պատ. Քակիլ արժան է ի միմեանց և ծանր ապաշխարութիւն դնել, զի չէ ամուսնութիւն, այլ յարակա պոռնկութիւն և ընդ անիծիւք արարչին». իսկ նրա նախընթացը (լա. յօդ.) վերաբերում է հոգևոր եղբայրակցութեան. «Որ մի մօր կաթմամբ սնեալ են օտարք ի միմեանց, արժան է ամուսնանալ: Պատ. Զէ արժան, զի ծնող և սնուցող մի համարին»: Սակայն այդ կանոնները մեր նախալուսաւորչներ լինելու ոչ մի նշան չեն կրում, այլ պարզապէս նըկատուում են իբրև յետին ժամանակի յօրինուածներ³¹, միայն Հեղինակական նշանակութիւն ստանալու համար ընծոյւած ս. Թաղէոսին³². Բայց, յայտ-

³¹ «Մեր սկեղեցական կանոնագրքերի մէջ պատահում են 30—33 կանոններ Թաղէոս առաքեալի, բայց... դրքա չեն պատկանում մեր առաջին լուսաւորչին, այլ յետոյ են յօրինուած». նոյն, «Փորձ», 1880. օգոստ. և սեպտ. եր. 83:

³² Թէ որպիսի նշանակութիւն են գտել այդ կանոնները մեր սկեղեցում, կարող է ապացուցանել Ներսէս Ե.-ի կարծիքը ճոզեոր եղբայրակցութեան մասին, որ կոնդակով (յ 2 լուսարի 1854 թ. № 1) գրում էր Բաղդասար մետրապօլիտին. «Իսկ զի ձեր կանոնագիրք ըստ օրինակելումն ձեռք... Թէ խնամութիւնն

նի բան է, ընդհանուր քրիստոնեայ հիկղեցու ձրգ-
աուսմն ու հայեացքները յատուկ լինելով և հայ
եկեղեցուն՝ նրանում ևս պիտի յառաջ բերէին նոյն
ջանադուլութիւնը, ինչ որ տեսանք միւսներում: Այդ
ջանադուլութեան առաջին պտուղը պիտի համարել
Ներսէս Մեծի Աշտիշատի առաջին ժողովում Յ65
թւին հաստատած կանոնը ամուսնական չհասու-
թիւնն մասին: Իսկապէս քանի՞ աստիճանի ամուս-
թիւնն է արգելել այդ ժողովը, թէև պարզ յայտնի
չէ մեզ, որովհետև ոչ պատմութիւնն է հասցրել և
ոչ կանոնադիրքը. Խորենացին, օրինակ, բաւականա-
նում է միայն ասելով. «Եւ... յազգաց նախարացն
բառնայ... զմերձաւորաց խնամութիւնն զոր վասն
ագահիւոյ սեպհական ազատութեանն տունէին»³³: Սու-
կայն կարելի է հաստատապէս տեսլ. թէ այդ ժողո-
վում արգելւած պիտի լինի նախ՝ արիւնակցական
չորրորդ աստիճանի ամուսնութիւնը. այլապէս բա-
յատեկ չէ կարելի ժողովի կանոնադուլութեան շար-

ոչ մարմնաւոր ազգակցութիւն է և ոչ հոգևոր... և ոչ ի
ստնէ... Այսպիսի դատողութեանց ոչ տեղի տան միտք իմ, զի
ստինք ոչ կացուցանեն զազգակցութիւն յազգս քրիստոնէից, որ-
պէս և յայտ է, զի զկաթնառատ ստինս միոյ կնոջ ընկալնուն բա-
զումք որրոց այլոց ծնողաց. բայց միայն մահմետականք յարգե-
լով զծնունդ ստեանց ձանաչնն մերձաւոր զայնպիսիսն ծնեցելոյն
յարգանաց ստնդիսն... անուանելով զստնդուն սուղ անասի կամ
սուղ դարդաշի կամ սուղ բաջիսի»: Այս ասողը Թաղէոս
Առաքեալի Աթոռակալն է, և զհտէր, որ նրան ընծայած կանոն-
ներից մէկը «ծնող և անուցող մի է» համարում:

³³ Խորենացի. պատմ. Վննստիկ. 1827, եր. 418:

ժառիթը, երկրորդ՝ ամուսնութիւնը եղբոր կնոջ, որդու կնոջ, եղբոր որդու կնոջ և հօրեղբոր կնոջ հետ: Այսպէս ենթադրել է առաջին գոնէ Փաւստոս Բիւզանդացու այս խօսքը. «Եւ զի լինիցին ամուսնութիւնք օրինաւորք. . . և փախչիլ աւելի ի մերձաւոր և յազգին սոհմակից խառնակութեան ամուսնութենէ և մանաւանդ ի մերձաւորական ի նուօց»³⁴: «Նու» բառը մեր նախնիք այնպէս ընդարձակ մտքով են գործածել, որպէս այժմ գործ են անում Արարատեան և այլ հայկական նահանգներում նրա աշխարհաբարը — հարսն բառը, որ նշանակում է և՛ որդու կինը և՛ եղբոր կինը և՛ եղբոր որդու կինը և՛ հօրեղբոր կինը:

Այս չափ միայն ստեղծվեց Սշտիշտաի ժողովի կանոնադրութեան մասին, կարևոր ենք համարում նկատել, որ Խորենացու յառաջ բերած նախարարների մերձաւոր ամուսնութեան սովորութեան պատճառը՝ «զոր վասն ազահելոյ սեպհական աղատութեանն առնէին», որ և կրկնել և կրկնում են շարունակ մեր բոլոր պատմագիրները, ամենեւին հիմք չունի: Ոչ թէ միայն նախարարների մէջ էին անդի ունենում մերձաւոր ազգակիցների ամուսնութիւններ, այլ ընդհանուր ազգի մէջ, քանի որ եկեղեցին դեռ սահմանած չունէր նրանց համար արգելքներ³⁵: Աւելի հա-

³⁴ Բիւզանդ. տպագրութիւն չորրորդ զլ. Գ. սր. 148:

³⁵ Մեր կանոնադրերում կան Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի անւամբ կանոններ, զանազան խնդիրների նկատմամբ, իսկ ամուսնական չհասութեան մասին և ոչ մի խօսք:

ւանական է կարծել որ Աշախչաաի ժողովի մերձաւոր ամուսնութիւնը արգելող կանոնադրութիւնը չէր կարող գտնել նախարարների կողմից պատշաճաւոր ընդունելութիւն և գործադրութիւն, ըստ որում զժւարայնելու էր նրանց առաջւայ նման իրանց մօտիկ ազգականների հետ ամուսնանալով՝ պահպանել իրանց մէջ իրանց տօհմական արժանաւորութիւններն ու սեփականութիւնը³⁶:

Աշախչաաի ժողովից 82 տարի անցած՝ մեր եկեղեցին հարկ է տեսնում Շահապիվանի ժողովում Յովսէփ կաթողիկոսի նախագահութիւնով սահմանելու

³⁶ Աշախչաաի ժողովի կանոնադրութիւնը ամենից առաջ արհամարհեց ինքը Արշակ Թազուորը, ամուսնանալով իր եղբորորդու, Գնէլի Փառանձէմ կնոջ հետ: Արքայից պակաս չէին մնալու և նախարարները, որոնք ծանր էին համարում ընդհանրապէս այնպիսի մի կանոնադրութիւն, որ արգելում էր ասելի քան Նիկիական անուանեալ կանոնադրութիւնը: Այդ ապացուցանում է մեզ Շահապիվանի ժողովի 13-րորդ կանոնի այս խօսքերը. «Ապա թէ որ ընդդէմ եկեալ ասիցէ թէ՛ ի Նիկիական կանոնսն ընդէր չէ այնպէս ծանր եղեալ» և այլն: Նիկիական ասելով՝ այդ տըրտնջացողները ոչ թէ Նիկիոյ ժողովի 20 կանոններն են ունեցել աչքի առաջ, որոնցում ոչ մի խօսք չկայ այդ խնդրի մասին, այլ երկրորդ Նիկիական կոչւածների 33-րորդ յօդւածը. «Որ ամուսնացի երկուց եղբարց, մինչև ի վախճան որոշեսցի» (տես 27 ծանօթութիւն): Հ. Վ. Բաստամեանցը յիշեալ կանոնները ի նկատի չունելով, դժարանում է հասկանալ Շահապիվանի 13-րորդ կանոնի խօսքերը «Թէ ի Նիկիական կանոնսն ընդէր չէ այնպէս ծանր եղեալ», ասելով թէ, «Նիկիոյ ժողովի 20 կանոնի մէջ ամենեկին խօսք չկայ... ամուսնական ջհասութեան մասին»: «Փորձ», 1881, ապրիլ. եր. 56:

447 Թւին այս կանոնը. (յօդ. 13) «Որ զազգահան կին առնէ, այս պղծութիւնք և զգարշանք յայտնի լիցի և անուանեսցի մի՛ ի միջի ձերում:.. Այդ՝ մի որ զքոյր և զքեռորդի, կամ զեղբորորդի, կամ զհօրաքոյր որդի³⁷ կամ զայլ որ յազգի անդ իւրում մինչև ի չորրորդ զարմն կին զոր մի՛ իշխեսցէ առնել, զի մի՛ պատաստումն լինիցի սուրբ հաւատոյն... Արդ՝ եթէ որ ընդդիմացիալ կանոնացս, և հաստատ օրինացս, և ամբարշտեալ ի հեթանոսութիւն և ի հրէութիւն կործանեսցի, ընդ նոսին եղիցի և բաժին նորա, և ի սրբոյ եկեղեցւոյն օտարացեալ հղիցի... մի որ ընկալի զպատարագն նորա քանզի պիղծ է առաջի անառն պատարագ նորա... և եկեղեցի և կանոնք զպաշտարութիւն նորա ոչ ընդունին... մինչև թողցն և զարձցին յանզգամութենէն և ի պիղծ գործոյն եթէ որ այնպիսեացն պասկ օրհնեսցէ, կամ ի հարսանիսն հրթիցէ, կցորդ եղիցի չարնաց գործոց նոցա, և ի կարգէ պաշտօնէից հեռացեալ եղիցի և ի սրբութիւնն և յօրհնս մի մերձեսցէն: Եւ եթէ որ Եպիսկոպոս կամ երէց զացի ի խորհրդանն, յաթոռոյն և ի քահանայութենէն անկեալ եղիցի, և ի կարգ պաշտօնէիցն մի՛ մերձեսցի: Բայց որ խոտորեցան յօրինաց սրբոց և ի կարգէ

³⁷ Էջմիածնի գրադարան № 761 կրող կանոնագիրքը, որից առել է հ. Բաստամեանցը, դնում է հօրաքոյր և ոչ հօրաքոյր որդի, որպէս Սինօղի կանոնագրքում է. և մենք ուղիղ ենք համարում վերջինս. հօրաքոյրը կրորդ աստիճան է, իսկ որդին չորրորդ:

եկեղեցւոյ, եթէ Կարճեցին ի պիղծ ամուսնութենէ՝
 և մեկնեսցին ի միմեանց, ի ձեռն մեծամեծ արոց,
 մինչև ղիէս կենաց և յընչեց իւրոց հոգոց իւրոց բա-
 ժին սացեն ի կարօտեալս և ի վշտապնեալս և ի ս.
 եկեղեցի. (Է) ղաւուրս կենաց իւրոց ապաշխարեալ,
 ի վախճանին թէ լինին հողորդելոյ արժանի. ապա
 և ղլիաւուրք եկեղեցւոյն, որ ի խորհրդին են և որ
 զպսակն օրհնեաց, շ. (500) զբամ եպիսկոպոսն տու-
 գանհայի, և ճ. տուգանեսցի երէցն (որ) պսակ օրհ-
 նեացն, և ապա մոցին յաթոռն ի քահանայութիւն:
 Ապա եթէ նոքա ոչ մեկնեսցին ի պիղծ ամուսնու-
 թենէն, և պսակադիրն և քահանայիցն, որ ի խոր-
 հրդին հղեալ են, մի մատիցն յաթոռն քահանա-
 յութեան: Թէ ազատ է, թէ շինական, օրէնք և կա-
 նոնք այդ կայցին: Արդ՝ եթէ որ ընդդէմ եկեալ ա-
 սիցէ, թէ ի նիկիական կանոնն ընդէր չէ այդպէս
 ծանր հղեալ—վասն զի ոչ որ ունէր ակն, եթէ
 այդպիսի մեծամեծ չարիք և ոճիրք յաշխարհի գոր-
 ծիցին. այլ անդրէն մօտակտուր խզէին զչար արմատ
 կորստեանն»³⁸:

Շահապիվանի ժողովեց ութսուն տարի յետոյ
 ներսէս բ. Աշտարակեցի կաթողիկոսը 527 թւին
 գումարում է Դենի երկրորդ ժողովը, որի սահմա-
 նած 21-րորդ կանոնը չհասական ամուսնութեան ա-
 ռիթով ասում է. «Վասն որ զազգականն կին առնէ
 ցհինգերորդն մի՛ իշխեսցէ և զչորրորդն ապաշխա-

³⁸ Կանոնագիրք Սինոդի. եր. 270:

րեսցէ և երրորդք մեկնեսցին և սպաշխարեսցեն» :
 Ուշադրութեան արժանի է այն տարբերութիւնը,
 որ սոյն կանոնի յիշած աստիճանների մասին ներ-
 կայայնում են մեր կանոնագրքերը: Մինուփ օրինակը
 ասում է. «Վասն որ զազգահանն կին առնէ զերրորդն
 մի՛ իշխեսցէ և զչորրորդն սպաշխարեսցէ, և երրորդք
 սպաշխարեսցեն»³⁹: Իսկ մեր միւս օրինակը, Շուշու-
 կանոնատրիպինը՝ սալիս է այդ կանոնը այսպէս.
 յօդ. 22. «Հինգերորդն մի իշխեսցէ և չորրորդն ա-
 սպաշխարեսցէ և երրորդքն մեկնեսցին և սպաշխա-
 րեսցեն»: Մենք աւելի ճիշտ ենք համարում հ. Բաս-
 տամեանցի օրինակը և այն ենք յառաջ բերում,
 ընդունելով որ Իւնի ժողովը կամենում է միայն
 մի աստիճան աւելցնել Շահապիվանի ժողովի կար-
 գադրութեան վրայ — բայց ոչ առանց ներողամաու-
 թեան դարձաւ այսինքն՝ չորս աստիճան պահել և
 Հինգերորդին թոյլ տալ ամուսնանալ վեցերորդի
 հետ: Վասնորոյ չենք կարող համաձայնել հ. Բաս-
 տամեանցի կարծիքին, թէ «ցհինգերորդն» ասելով
 ժողովը արգելում է և Հինգերորդ աստիճանի ա-
 մուսնութիւնը: Շահապիվանի ժողովի «մինչև ի չոր-
 րորդ դարմն» արգարև նշանակում է և չորրորդի
 արգելումը, ինչպէս յոյց են սալիս նրա թւած մեր-
 ձաւոր ազգահանները, և «ի հրէութիւն կործանեսցի»
 խօսքերը, որ նշանակում են մովսիսական օրէնքին
 հետեւելը, բայց նրանով և Իւնի ժողովի «ցհինգ-

³⁹ Նոյն. եր. 220:

երորդն» տակը, այդպէս բացատրելը կ'նշանակէր կանոնի իմաստի պարզութիւնը շփոթել, ըստ որում բացայայտ է, որ այդ ժողովը անհնարին զանելով միանգամայն արգելիլ չորրորդ աստիճանի արիւնահիցնելի ամուսնութիւնը, ստիպւած է մեղմացնելու Շահապիվանի կանոնը, այսինքն՝ վերջինիս նման այդ աստիճանի վրայ կատարւած ամուսնութիւնները ապօրինի և քակտելի չի հրատարակում, որպէս երրորդ աստիճանինը, այլ միայն ենթակայ ապաշխարութեան. «Չորրորդն ապաշխարեսցէ, և երրորդքն մեկնեսցին և ապաշխարեսցեն»: Արդ՝ ի՞նչպէս կարելի է ընդունել, թէ մի ժողով, որ չորրորդ աստիճանը չի կարողանում քակտել, ժամանակի հանգամանքներին զիջանելով, մի նոր աստիճանով էլ արգիլքն աւելացնում է⁴⁰:

Վիցերորդ դարը հայաստանի համար այն տազնապալեց ժամանակներէիցն է, երբ հայաստանեայց եկեղեցուն մնում էր միայն մեծ ղզուշութիւնով և

⁴⁰ Այդ իսկ պատճառով ձիշտ չենք համարում և Շուշու օրինակի ասելը. «Հինգերորդն մի իշխեսցէ»: Մենք հաւատացած ենք, որ եթէ համեմատին զանազան քաղաքներում և վանքերում օրինակած կանոնները չհասական խնդիրների մասին, պիտի տեսնէին նրանց ահագին տարբերութիւնը. և կարծում ենք, որ այդ լուր պատահական, գրչի սխալներ չեն, այլ զուցէ ունին իրանց ծագումը զանազան թեմերի բռնած դիրքից չհասական խնդիրների վճռելում, որոնք համարել են ամեն ժամանակի համար օգտի անսպառ աղբիւր: Ներքեում կ'տեսնենք այս խնդրի առիթով և զանազան կեղծւած կամ անյայտ հեղինակների ծեփած ծեփած գրածները:

մայրական գթով պահպանեւ իր զաւակներին սառ-
չելու և օտարանալու ամեն զիւրութիւն ներկայաց-
նող հրապոյրներէց. այդ պատճառով և որ և է խըս-
տութիւն կարող էր լաւն հետեանքնէր տալ: Այդ
ի նկատի ունինալով՝ Դենի ժողովը վարւում է մեծ
հեռատեսութիւնով — մի աստիճան աւելցնելով մի
և նոյն ժամանակ խստութիւն չի դործ դնում հա-
կառակ ընթացողների գէմ⁴¹:

Այդ հեռատես ներողամտութիւնով վարւում է
հայաստանեայց եկեղեցին և յետագայ է-րորդ և Բ-
րորդ դարերում: Սիօն կաթողիկոսը զանազան բա-
րեկարգութիւնների համար Աղւանից Պարտաւ քա-
ղաքում ժողով կազմելով 768 թւին, ստիպւած է
լինում վարձեալ մի կանոն սահմանել չհաստիկան
խնդրի մասին, ըստ որում տեսնում է, որ շատ յա-

⁴¹ Յայտնի է, որ Աղւանից եկեղեցին ամենայն հպատակու-
թիւնով ծանաջում էր Հայ Եկեղեցու իրաւասութիւնը. հետեւաբար
վերջինիս բոլոր որոշումներն ու կարգադրութիւնները պարտա-
ւորական էին նրա համար. բայց 488 թւին Աղւանից Վաջազան
Թագաւորը և Շուփհաղիշէ կաթողիկոսը մի ժողով կազմելով
Պարտաւում զանազան տեղական խնդիրներ կարգադրելու համար՝
սահմանում են նաև այս կանոնը. (յօդ. Ժ). «Այր գերրորդ ազգի
կին մի արասցէ, և զեղբոր կին մի արասցէ» (կանոն. Սինոզի,
եր. 197): Ուրեմն Աղւանական ժողովը Դենի ժողովից դեռ 40
տարի առաջ փոխում է Շահապիվանի ժողովի խիստ կանոնը և
Թոլլատրում չորրորդ աստիճանի արիւնակիցների ամուսնութիւն
և հայ եկեղեցին զիջանում է այդ որոշման. ըստ որում մենք
տեսնում ենք մեր կանոնագրքերի մէջ այդ ժողովի կանոնները,
ուրեմն ընդունւած ի տեղեկութիւն և ի հրահանգութիւն:

Ճախում են դէպքեր անխտիր ամուսնութիւնների հկեղեցական օրէնսդրութիւնով արգելաճ աստիճանների մերձաւոր արիւնակիցների մէջ, մանաւանդ Հայ իշխանական տներում: Բարեգութ Հայրապետը իր սրտի վիշտը յայտնելով այդ մասին՝ արգելում է չորրորդ աստիճանի ամուսնութիւնը, որով և վերասին ընդունում է Շահապիվանի ժողովի որոշումը: Ահա Պարտաւի ժողովի կանոնը. յօդ. 16. «Առաջին սուրբ Հարքն իւրեանց ժամանակս արգելին զազատս և զանազատս յարեան մերձաւորութենէ, այժմ մէք լուծեալ տեսանեմք մանաւանդ ազատաց զկանոն սուրբ Հարքն. զի անխտիր խառնին յիւրեանց մերձաւորան անարդ ամուսնութեամբ զուգեալն: Արդ՝ յայսմհետէ մինչև ջջորրորդ զարմն մի՛ իշխեսցեն ամուսնութեամբ զուգիլ. ապա թէ ոչ՝ նզովեսցին ի մէջ, և ինքեանք տացին պատասխանիս Աստուծոյ ի մեծութեան պատաստանի»⁴²:

Պարտաւի ժողովից յետոյ մինչև երկուսասներորդ

⁴² Կանոնագիրք Սինօղի. եր. 195—196: Պարտաւի ժողովը ունի և մի կանոն (ժգ.) որով երկրորդ աստիճանի ամուսնութիւնը քակտելի է հրատարակում. «Երրորդաց զուգումն խառնակութիւն է, պղծագործ շնութիւն, անբաւելի յանցանք, այսպիսիքն, եթէ կամիցին ջնջել զմեղս, նախ որոշեսցին ի միմեանց իսպստ, ապա եղիցին ապաշխարութեան արժանի. և քահանայ որ զողաւորութեան նոցին պատճառ լիցի, լուծցի և նղովեսցի»: Ուրեմն Պարտաւի ժողովը Դունի ժողովի նման քակտելի է ընդունում երրորդ աստիճանը. իսկ չորրորդ աստիճանի նկատմամբ տարբերում է նրանով, որ վերջինը ապաշխարութիւն է սահմանում, իսկ Պարտաւինը՝ նզովք:

դարը հայաստանեայց եկեղեցին ոչ մի նոր կանոն չի սահմանում՝ չհասական խնդրի առիթով, որ ասել է թէ՛ բաւական է համարել վարել վերոյիշեալ չորս ազգային ժողովների կանոնադրութիւններով. իսկ ԺԲ-ը դարում այդ խնդիրն սասնում է նոր, միանգամայն տարբեր կերպարանք, բայց ոչ թէ դարձեալ ազգ. եկեղեցական ժողովի որոշմամբ, այլ ներսէս Շնորհալու։ Այս հայրապետը իր ընդհանրական թղթի մէջ աալիս է քահանաներին հետագայ պատուէրը. «Մի ոք համադրեսց, որոյ արեան մերձաւորութիւն իցէ, պսակ օրհնութեան զիցէ. այլ մինչև ի յերկուց կողմանցն զչորրորդ աղգին զլիաւորութիւնն կատարեալ ունիցին»⁴³։ Տալով այսպիսի մի նոր պատուէր, այն էլ առանց ազգ. եկեղեցական ժողովի՝ միայն հայրապետական թղթով՝ Շնորհալին ինքն էլ զգում է, որ հարկաւոր է համոզել եկեղեցականներին և ժողովրդին նոր կարգադրութեան օրինաւորութեան մասին, աւստի աւելցնում է անմիջապէս. «Եւ թէ զե՞նչ պատճառաւ զչորեակ թիւն կանոնադրեցին հարքն սուրբ սահման ամուսնութեան՝ ծանուցուք զի գիտիցէք։ Քանզի բնութիւն մարմնոյ ի չորից տարերաց գոլով, յիրաւի և մարմնական ազգակցութիւնն մինչև ի չորրորդ թիւն ժամանէ, որ է այսպէս. ի միոյ հօրէ երկուց կզբարց բաժանեալ, հաւասար ունին յինքեանս զհօրն գոյացութիւն. իսկ առ ի նոցանէ ծնունդքն՝ զկէս ա-

⁴³ Ընդհանրական. Վննտիկ, 1838. սր. 165:

րեան եղբայրութեանն. և երբորդ ճնուռնին՝ որ կղբարցն
որդուց, զկիտոյն կէս արեանն միայն. իսկ չորրորդ
ճնուռնին՝ որ ի սոցանէ զչորեակ մասն արեանն մնացելոյ:
Եւ այս է սահման և կէս արեան մերձաւորութեանն⁴⁴:

Այսպէս ահա Ծնորհալին ընդարձակելով չհաս-
տութեան տասիճանները՝ կամենում է ընդունել տալ
նախ՝ իբրև սուրբ հարց կանոնադրութիւն. երկրորդ՝
իբրև հեռեանք այն համոզման, թէ չորս տարեբից
բաղկացած մարդկային մտրմնի արիւնը սպառում է
միայն չորս սերնդից յետոյ. ուրեմն պէտք է խոյս տալ
արիւննադակննոց ամուսնութիւնից:

Քննենք այս պատճառներից առաջինը — սուրբ
հարց կանոնադրութիւնը: Բոցի մեր յիշած չորս
ազգային ժողովներից — Աշախաաի, Եահայիվանի,
Իւնի և Պարտաւի — հայ կեկղեցին չունի սահմա-
նած այլ կանոն չհասական խնդրի մասին Ծնորհա-
լուց առաջ: Արդ՝ նրա խօսքերը «չորեակ թիւրն
կանոնադրելին հարքն սուրբ», պիտի վերաբերին
այդ ժողովների «մինչև զչորրորդ զարմն» ասելուն:
Սակայն ճիշտ կ'լինի այդպէս ասելը և իմանալը:
Յիշեալ ժողովների ասելը «մինչև զչորրորդ զարմն»
սահմանում է երկու կողմի համար միասին չորս աստի-
ճան և ոչ թէ իւրաքանչիւր կողմի համար չորս չորս⁴⁵:

⁴⁴ Նոյն. կր. 165—166:

⁴⁵ Թէև 6. Բաստամեանցի ասում է, թէ Ծնորհալին «արգե-
լում է ամուսնութիւնը չորրորդ աստիճանը լրացրած. և այս
կողմից կանոնս մօտենում է Եահայիվանի և Պարտաւի ժո-
ղովների երկու կանոններին», («Փորձ», 1881. ապր. կր. 60).

Այս արդէն այնքան բացայայտ է, որ տարակուսութեան տեղիք չի թողնում⁴⁶:

Այդէն տեսա՛նք, թէ բոլոր քրիստոնեայ եկեղեցիք մինչև չորրորդ դարը վարել են մովսիսական և հըռոմէական օրէնքներով. նրանց թւում և հայ եկեղեցին: Չորրորդ դարում Աշտիշատի ժողովը առաջին կանոնադրութիւնը սահմանելով չհասական աստիճանների համար՝ արգելում է թէ չորրորդ աստիճանի արիւնակիցների ամուսնութիւնը, որ տեղի էր ունենում մինչև այդ ժամանակ և թէ ամուսնութիւնը «մերձաւորական նուոց» հետ. իսկ ուր դեռ հոգատարութեան խնդիրը այդ տեսակ ամուսնութիւնների արգելումն էր, որ, սակայն, շուտով չիրագործւեց, այնտեղ այլ հեռաւոր աստիճաններ սահմանելու վրայ մտածելը և՛ անկարելի է և՛ անտեղի: Յետագայ — Շահապիվանի ժողովը պարզապէս թւում է այն ազգականներին, որոնց հետ չի կարելի ամուսնանալ. «քեռորդի, կղբորորդի (կրեք

բայց Ենորհալու խօսքերը «Մինչև ի յերկուց կողմանց գջորրորդ ազգի գլխաւորութիւնն կատարեալ ունիցին» Շահապիվանի և Պարտաւի կանոններին մօտիկ ընդունողը, պէտք է ընդունի, որ այդ կանոնները «մինչև ցջորրորդ զարմն» ասելով, երկու կողմի համար չորս չորս աստիճան են պահանջում. իսկ այդ մի այլ տեղ դերքում է ինքը հ. Բաստամեանցը. (տես ծանօթութիւն 76):

⁴⁵ Այսպէս բացատրում է և Գօշ Մխիթարը (կանոն 109). և ինչպէս կ'տեսնենք իր տեղում, ամեն կողմից չորս աստիճան ասողներին անւանում է անտեղեակ կանոնների բուն իմաստին:

աստիճան), հօրաքրւեր որդի» (չորս աստ.). կամ նրա նման «այլ ոք յազգի անդ իւրում մինչև ի չորրորդ վարմն» . օրինակ՝ մօրաքրւեր որդի, մօրեղբօր որդի և այլն: Սահմանած արգելքը թէև շատ մեղմ, դարձեալ արտունջներ են լաւում ժողովրդի և մասնաւանդ իշխանների կողմից: Դէնի ժողովը մի քայլ միայն հետու է գնում Նահապիվանի ժողովի կարգադրածից: Բայց դարձեալ վերջինիս սահմանած չորրորդ աստիճանի ամուսնութեան քակտումն փոխում է և դարձնում հնթակայ սպաշխարութեան: Նոյն դրութեան մէջ երևում է մեզ և Պարտաւի ժողովը. նա ոչ թէ նոր աստիճաններ է աւելացնում, այլ միայն վերանորոգում է նախկին ժողովների կարգադրութիւնները, «որս լուծեալ տեսնեմք», ասում էր Սիօն կաթողիկոսը. իսկ ուր եղածն են լուծում, այնտեղ նորն աւելի ծանր չեն գնում:

Ուրեմն՝ Շնորհալու կարգադրութիւնը մեր «սուրբ հարց» կանոնադրածը չէ. վասնորոյ մնում է բացատրել, թէ ուստի՞ է առնում նա իբր հիմքը:

Թէ ինչ սահմանի մէջ էր ամուսնական չհասութեան խնդիրը յունական և հռոմէական եկեղեցիներում մինչև վեցերորդ դարը, տեսնեք վերևում: տեսնեք այժմ այն փոփոխութիւնը, որ կրում է այդ խնդիրը նոյն ժամանակից յետոյ յիշեալ եկեղեցիներում:

Եօթներորդ դարում, 691—692 թ. 4. Պօլսում գումարած Տրուլիան կամ Նինդվեցեան ժողովը սահմանում է ամուսնական չհասութեան մասին երկու.

կանոն, 53 և 54: Կան. 53. «Որովհետև Հոգևոր ազգակցութիւնն աւելի վսեմ է քան մարմնաւորը, իսկ մենք տեսնում ենք, որ մի քանի տեղերում երեխաների կնքահայրերը ամուսնանում են նրանց պրիաքսած մայրերի հետ, վասնորոյ սահմանում ենք, որ այսուհետև այդ չլինի. իսկ որոնք կանոնիս հակառակ կ'գտնուին, նրանց ամուսնութիւնը քակուի, և ենթարկին շնացողների ապաշխարութեան» (Եօթնամեայ ապաշխարութեան): Կան. 54. «Եթէ մէկն ամուսնանայ իր հղբօր աղջկայ հետ, կամ հայր և որդի՝ մօր և աղջկայ հետ, կամ հայր և որդի՝ երկու քոյրերի հետ, կամ երկու եղբայր՝ մօր և աղջկայ հետ, կամ երկու հղբայր՝ երկու քոյրերի հետ, պըսակը քակտել, և ենթարկել Եօթնամեայ ապաշխարութեան»⁴⁷:

Այսպէս ահա յունական եկեղեցին Եօթներորդ դարում թէ՛ չորրորդ աստիճանի ազգակցական ամուսնութիւնն է արգելում, թէ՛ չորրորդ աստիճանի խնամէականն և թէ՛ երրորդ աստիճանի Հոգևոր ազգակցականը⁴⁸: Ասել է՝ որ յոյն-ալեւելիան եկեղեցին

⁴⁷ Опытъ курса церк. законов. кр. 432—435:

⁴⁸ Հոգևոր ազգակցութիւնը առաջին անգամն է այդ ժամանակում եկեղեցու պաշտօնական կարգադրութեան խնդիր լինում: Опытъ курса церк. законов. գրքի հեղինակը ասում է, որ թէև առաջին անգամ այս 6-րորդ տիեզերական ժողովումն ենք պատահում հոգևոր ազգակցութեան մասին դրական կանոնի, բայց այդ մասին արգելքը սովորական է եղել եկեղեցում առաջին իսկ դարերից սկսած. սրան ապացոյց համարում է այն, որ ժողովն

այդ ժամանակում այնքան ապահովութիւն է տեսնում իր կարգադրութիւնը խնամէական և կնքահայրական այդքան հեռաւոր աստիճանների վրայ տարածելու համար թէ՛ ժամանակակիցների հասկացողութեան և թէ՛ քաղաքացիական օրէնսդրութեան զիջողութեան կողմից, որ յիշեալ արգելած աստիճանների վրայ կատարւած ամուսնութիւնները քակտելի և եօթնամեայ ապաշխարութեան ենթակայ է սահմանում:

Բայց մի ժամանակից յետոյ նոյն ժողովի սահմանած չհասական աստիճանները դեռ անբաւարար են համարւում նոյն եկեղեցու համար և նա շուտով դարձեալ ընդարձակում է թէ՛ արիւնակցականը և թէ՛ խնամէականը: Եկեղեցու ոգուն և ուղղութեանը համակերպւում է քաղաքացիական օրէնսդրութիւնը, որ և 8 և 9-րորդ դարերում՝ արգելում է արիւնակիցների հինդերորդ աստիճանի ամուսնութիւնը, իսկ 10—11-րորդ դարերում — վեցերորդինը: Եօթներորդ աստիճանի մասին երկար ժամանակ վիճաբանութիւններ են լինում: Թէև 11-րորդ դարում այդ աստիճանում կատարւած պսակն էլ համարւում էր անթոյլատրելի, սակայն չէր քակտւում: մինչև որ 12-րորդ դարում բոլորովին արգելեց Կ. Պօլսի ժողով, որի որոշումը հաստատեց Մանուէլ Կոմնենոս

«մի քանի տեղերում տեսնում ենք» ասելով՝ ցոյց է տալիս, որ եկեղեցուն արդէն յալտնի արգելքը խանգարում է մի քանի տեղերում. (տես եր. 433):

կայսրը⁴⁹: Խոսակցական չհասութիւնը 10—11-րորդ դարերում եկեղեցական ժողովների վճռով ստրածուում է նախ՝ Հինգերորդ և ապա վեցերորդ աստիճանների վրայ, այնպէս որ երկու եղբայրներին արգելում է ամուսնանալ երկու եղբոր աղջիկների հետ⁵⁰:

Միաժամանակ արեւելեան-յունական եկեղեցու Հետ և Հռոմէական եկեղեցին ընդարձակում է չհասութիւնն աստիճանները: Եօթներորդ դարում հռոմի պապերը արգելում են նախ չորրորդ և ապա հինգերորդ աստիճանները, ութերորդ դարում Գրիգոր Բ պապը հռոմում ժողով կազմելով՝ (721 թ.) արգելից կողմնադիժ ազգականների եօթներորդ աստիճանի ամուսնութիւնը. (թէև նոյն պապը Գերմանացիների համար իբրև բացառութիւն թոյլ աւաչորրորդ աստիճանի ամուսնութիւնը): Այդ մի և նոյն արգելքը վաւերացրեց հռոմի եկեղեցին 11-րորդ դարու ժողովներով⁵¹: Սակայն Հռոմէական եկեղեցու չհասական աստիճանների հաշիւը բոլորովին ստրբեր էր արեւելեան եկեղեցիների հաշիւը: Վերջիններում ի սկիզբանէ մինչև այսօր գործածական է ճիւղազրութիւնն ընդհանուր եղանակը, — որքան ծնունդ, այնքան աստիճան. իսկ արեւմտեան եկեղեցին, որ մինչև վեցերորդ դարը նոյն եղանակն էր գործ լնում,

⁴⁹ Опытъ курса церк. законов. стр. 439—440 и да-
нош. 399:

⁵⁰ Նոյն. стр. 441:

⁵¹ «Фորд» 1880. նոյեմ., դեկտ. стр. 160—161:

այդ ժամանակից յետոյ փոխում է և ընդունում կողմնական գծերի համար ձիւղադրութեան նոր ձև⁵². որով երկու գծերից մէկը հաշից դուրս է մնում. օրինակ՝ մէկ հօրից ծնած երկու եղբայր փոխանակ երկու աստիճան կազմելու, կազմում են մէկ աստիճան. նրանց որդիքը՝ փոխանակ չորս աստիճանի, կազմում են երկու աստիճան⁵³: Թէպէտև այդ նոր հաշիւը շուտով գործադրութիւն չգտաւ ամէն տեղ, և շատ սեղերում, օրինակ՝ Իտալիայում և Սպանիայում և այլն մինչև իններորդ դարն էլ պահպանւում էր հին հաշիւը, բայց 11-րորդ դարում Նուովի ժողովը (1065 թ.) վերջնականապէս հաստատում է նորը⁵⁴, որով արդիւնքով եօթներորդ չհասական աստիճանը՝ իսկուպէս արգելւում էր տասն և չորս աստիճան⁵⁵:

⁵² Հռոմէական եկեղեցու ձիւղադրութեան այս նոր եղանակը կոչւում է կանոնական կամ եկեղեցական. իսկ հին կամ ընդհանուր եղանակն—աշխարհական: Նոյն եկեղեցում այժմ էլ գործ է ածւում նորը:

⁵³ «Փորձ», 1880. նոյեմ., դեկտ. եր. 144—145:

⁵⁴ Նոյն. եր. 147:

⁵⁵ Այսպիսի խստութիւնը յարուցանում է շատ անյարմարութիւններ և դժարութիւններ. ուստի նրա դէմ այնքան տրտունջ և անբաւականութիւն են յարուցանում թէ ժողովրդականք և թէ եպիսկոպոսներ ու քահանաներ, որ իննովկենտիոս Գ պապը ստիպած է լինում 1216 թին գումարել Հռոմում չորրորդ Լատերանեան ժողովը, որ բառնալով խստութիւնը, սահմանում է արգելել թէ կողմնագիծ արիւնակիցների և թէ խնամիների միայն չորրորդ աստիճանի ամուսնութիւնը. (տես «Փորձ» 1880. նոյեմ. դեկտ. եր. 161—162):

Ներսէս Շնորհալու կարգապրութիւնը ուղղակի հե-
տևողութիւն է վերոյիշեալ երկու եկեղեցիների ըն-
թացքին. մինչև անգամ այն բացատրութիւնը, որ
տալիս է նա այգալիսի կարգապրութեան հիմնաւո-
րութիւնը ապացուցանելու համար՝ «քանզի բնու-
թիւն մարմնոյ ի չորից տարերաց զոլով յիրաւի և
մարմնական ազդակցութիւնն մինչև ի չորրորդ թիւրն
ժամանէ» առևաժ է նրանցից. ըստ որում, ինչպէս
տեսնում ենք, Շնորհալուց 42 տարի յետոյ հռո-
մում 1216 թ. գումարւած չորրորդ Լաաերանեան
ժողովը Հաստութեան աստիճանները չորսի վերածե-
լով՝ հիմնում է իր կարգապրութիւնը նոյնպէս մարմնի
չորս տարբրից բազկացած լինելու պատճառով չորս
աստիճանն անխառն պահելու կարևորութեան վրայ⁵⁶:

Ժամանակը և շրջապատող հանգամանքները միշտ
մեծ ազդեցութիւն են ունեցել և ունենում մարդ-
կանց մտաւոր և բարոյական կողմերի վրայ: Որքան
էլ մի մարդ կամ մի ժողովուրդ սկզբում ձգտի
ազատ մնալու իրան համար միանգամայն օտարոտի
և խորշիկի սովորութիւններից և մաքերից, այսու
ամենայնիւ հրկար ժամանակ շփւելով նրանց հետ
կամ կանգնած լինելով նրանց հոսանքի առաջ, ան-
զգալապէս ենթարկւում է նրանց ազդեցութեան,
որպէս հանդիպակաց բաց պատուհանների մէջտե-
ղում կանգնած մարդը աննկատելի կերպով են-
թարկւում է օդի ներգործութեան:

⁵⁶ «Փորձ». 1881. ապրիլ. եր. 63:

Շնորհալու յարաբերութիւնները յունաց հետ զիտեմք⁵⁷. նոյն չափ և աւելի յաճախ էին լինում նրա յարաբերութիւնները լատինականների հետ: Այն ժամանակում, երբ նա նստեց հայրապետական աթոռի վրայ, Կիլիկիայի նշանաւոր քաղաքներն ու առևտրական կեդրոնները արդէն արևմտեան քրիստոնեայ ուղղերով լցւած էին. նրանք ունէին բազմաթիւ եկեղեցիներ ու եկեղեցականներ, քաղաքներ ու բերդեր. հայերի յարաբերութիւնը նրանց հետ մտերմական էր. մինչև անգամ ամուսնութեան կապերով միմեանց հետ կապւած. ուստի և լատինաձէս կանայք աղկեցութիւն էին վայելում հայ արքունիքում և իշխանական տներում: նոյն իսկ Շնորհալու աթոռանիստ հռոմկան լատին քրիստոնեաներով լցւած պիտի լինէր, որովհետև լատին իշխանի զղեակ էր. էլ չենք խօսում հռոմայ պապերի շարունակ բունակցելու մասին Կիլիկիայի հայ արքունիքի և եկեղեցականների հետ:

Նկատելու արժանի է Շնորհալու յիշեալ կարգադրութեան գործադրութիւնը քահանայից յանձնելը: Ինչու քահանաներն են ուղղակի սյսպիսի հրտւէր ստանում և ոչ եկեղեցու առաջնորդները: Արդեօք սրանից այն չէ՞ եզրակացւում, թէ շնորհալին սկզբում միայն քահանաներին ուղղելով իր

⁵⁷ Հ. Բաստամանցը Շնորհալուն իր վերոյիշեալ կարգադրութեան առիթով անւանում է ենթարկւած «Յունաց եկեղեցու կանոնի և ըրիզանդական կայսրութեան օրէնքի ազդեցութեան», «Փորձ», 1881, ապրիլ. եր. 62:

պատւէրը՝ կամենում է, որ զեռ արծարծւի ժողովրդի և եկեղսկանների մէջ այդ կարգադրութիւնը, և եթէ ընդունելու չափ կ'հասունանայ, այն ժամանակ ժողովով պարտաւորեցուցիչ ընդհանրական զօրութիւն տայ նրան:

Սակայն՝ թէ այդ կարգադրութիւնը որքան ընդունելութիւն և հաւանութիւն պիտի գտած լինի ազգի մէջ, զիւրին է հասկանալ, եթէ ինկատի առնենք նախ՝ Ենորհալուն ժամանակակից մի այլ նշանաւոր եկեղեցականի — Գօշ Մխիթարի⁵⁸ կծու ակնարկը. «Ձի զբաղումն ի զրոյ տեսանմք յարանց անտեղեակ այլմ լինելով. զի որքան ի միջէ իցէ կողմանէ չորրորդն կամ հինգերորդն, զնոյն և ի միւսմէ պահանջին կողմանէ, որ է զուն ուրիք զրտանել. զի իւրն սսէ օրէնքն զառականս մի յայտնել. և զերրորդն թողով ի միջոցին՝ զչորրորդն հրամայէ առնուլ» . երկրորդ՝ Սսի ժողովի կանոնը:

Յիշելով Գօշ Մխիթարի անունը՝ յառաջ բերենք նրա երկու կանոնները⁵⁹ չհասական խնդրի առիթով. որպէս պահանջուած է և ժամանակագրական կարգը: Կանոն 108. «Ձի որպէս առ ամենայն մեր աթոռա-

⁵⁸ Ենորհալին վախճանեց 1173 թ., իսկ Գօշ Մխիթարը՝ 1213 թ.ին:

⁵⁹ Երկու կանոնն էլ լսոաջ ենք բերում ճ. Բաստամեանցի ուսումնասիրած «Մխիթարայ Գօշի Դատաստանագիրք Հայոց» գրքից, որի տպագրութիւնը (Վաղարշապատ 1880) աւարտած տեսնելու ուրախութիւնից տարաբախտաբար զրկեց նրան անժամանակ և կսկծալի մահը:

կիցս հարկ եղև զրեւ ի նոյն ութուտանն ամի տէ-
րութեանն Խոսրովայ որդւոյ Ուրմզլի, զնոյն և սու-
քո սրբութիւնս հարկեցաք զրեւ պինս ունիլ զպա-
տուէր հոգւոյն Սրբոյ ի ձեռն օրինաց և մարգարէից,
զորս առաքելական կանոնադրութեամբ հաստատե-
ցին սուրբ և ուղղափառ վարդապետքն: Բայց մա-
նաւանս զգուշանալ յանիծեալ ամուսնութենէ մեր-
ձաւորաց, որ ազգաւ մօտաւորութիւն է և կործանին
յայնքան չարիս: Քանզի ոչ միայն զխաւանակութիւն
ազգահամարութեանն գործեն այնպիսիքն, այլ և զա-
գահութիւն, զոր արմատ ավենայն չարեաց, ասաց
առաքելսն⁶⁰, զհեթանոս օրէնս անաստուածս լինել,
որպէս և նախամարգարէիւն ծանօթացոյց ավենայն
աստուածապաշտաց: Եւ բիւր և այլ չարիս, որպէս
և իմաստնոյ յայտնի է⁶¹: Զի թէ աստուածային
բերանն անիծանէ զմարդիկ որ փոխին զքնկերի և-
գիւս սահմանս, իսկ զԱրարչին զբոլորեցուն զսահմա-
նադրութիւն և զպատուէր առ ոսն հարուն և արհա-
մարհոգք լեալք, մեծի բարկութեան արժանի է, այլ
վասն նոցա և այլք: Եւ յայտ անսի է՝ զի ի հիւսմն,
զորս ելից Աստուած, այսպէս ասաց թէ՛ ըստ կրօ-

⁶⁰ Երևի ականարկութիւն է այն պատճառին, որով բացատրուծ էին հայ իշխանական տների մերձաւոր արիւնակիցների հետ ամուսնանալու սովորութիւնը. «Զոր վասն ազահելոյ սեպհական պայազատութեանն առնէին»:

⁶¹ Երևի ականարկութիւն է մերձաւոր արեան խառնակութեան մնասկարութեան մասին կազմած համոզմունքին, որի մասին խօսել ենք իր տեղում:

նից արդայ Եղիստացւոց և Քանանացւոցն մի՛ կրթայցէք. ես եմ Տէր Աստուած ձեր Եւ ի կարգ արկեալ՝ զայսպիսի անկողինս կոչեաց խնայառականաց սուսկանս, որով ամբարիշտքն վարէինս չրաժարեցոյց յառաջին ազգէն և ապա՝ յերկրորդէն. և հասեալ յայն՝ զոր մէք խորթս կոչեմք՝ և ասէ՛ մի՛ յայտներ, զի համհօրեաց քոյր քո է... դարձեալ երկրորդէ այսպէս թէ՛ զառականս կնոջ և զդասեր նորա — որ լինի մին կին և միւսն խորթ — մի՛ յայտնեցես. և զդուստր ուսանը նորա, այսինքն է՛ զխորթին, կամ զդուստր դասեր նորա մի առնուցո՞ւս, քանզի ամբարշտութիւն է: Ապա վերագոյն քան զայս նշանակէ, որ նոցն մեզ կրորդ ազգ կարծի ըստ յառաջ յայտնագոյնդ առնելոյ մեր, զառականս դասեր ուստեր քոյ կամ դասեր դասեր քոյ մի յայտնեցես: Բայց մի՛ ոք կարծեսցէ զասացեալս ի վերայ ծնողին միայն, այլ և որք ի նմանէն. քանզի այս կատարեալ յիմարութիւն է. քանզի ոչ ուրուք եղբայր առանց հօր և կամ քոյր. այլ թէ և հօրաքեռ որդի և կամ մօրաքեռ. քանզի և ազգակցութիւնն մի և նոցն է և որվոց: Զի որպէս առաջին և երկիր և երկր ազգ ասին, այսպէս և եղբօրորվոցն և կամ այլոց առ միմեանս առաջին ազգն և երկրորդն և երրորդն և քառորդ ազգ ասին: Եւ ոչ այսչափ, բայց և այլ որոշումն արժանի վարմանալոյ ուսուցանէ աստուածազանն մեզ օրէնք՝ զառականս նուոյ մի՛ յայտնեցես և զդուստր դասեր կամ զդուստր ուստեր նորա մի՛ առնուցո՞ւս, որ յուցանէ զայս. իբր թէ մեռեալ

որդւոյն և նուոյն առն այլում եղեալ և Տնեալ
ուսար և նորա կին առեալ այլ զուսար ծնանիցի,
մի՛ առնուցուս զնա կնու թեան, զի ամբարշտութիւն
է: Այսու զհասարեալն իսկ զսահմանն ցուցանէ և
թէ ցորս խորշելի է յամուսնութենէ: Իսկ սուրբ
հոգին Ովսեաւ մարգարէիւ զամենայն անհնարին և
զչարաչար մեղս փոքր համարէ առ այսու յանցմամբ
և ամբաստանութեամբ: Լուր որ զասացեալս նշա-
նակէ՝ եթէ լոկ անուամբ զոյ զե՛նչ հարադատու-
թիւն ի միջի կայ, ասէ. զասաստան Տեսուն է ընդ
բնակիչս աշխարհի. զի ոչ զոյ ճշմարտութիւն և
ողորմութիւն և զիտութիւն Աստուծոյ ի վերայ երկ-
րի, այլ անէծք և ստութիւն և գողութիւն և շնու-
թիւն և սպանութիւն հեղեալ ի վերայ երկրի՝⁶²: Իսկ
աւելի ամբարշտութիւն և կակծելի մեղք այն են,
որ արիւն ընդ արիւնս խառնեն, որ է ազգականոց
ամուսնութիւն: Եւ հասուցումն այնմ զայս պատմէ.
Վասն այդր, ասէ, սուգ առցէ երկիր և նուազեսցի
ամենայն բնակչօքն իւրովք. այլ և զազանք անա-
պատի և սողունք և թռչունք երկնից պակասեսցին,
զի ոչ ոք էր, որ յանպիմանէր և զատէր՝⁶³: Արդ՝ մինչ
բանն յանպիմանութեան և գատելոյ զայնպիսիան
ձեզ հաւատացու և անփոյթ առնես՝ և՛ զանձն զա-
ստապարտես, և՛ որոց իշխեսն. բայց եթէ արեան յա-
րիւն ոչ աստ խառնիլ, որ մինչև անուն մերձաւո-

⁶² Ովսէ, Դ. 1—2:

⁶³ Նոյն, Դ. 3—4:

րութեան սպառի, արդարութեամբ կատարեալ վար-
դարես զքո վիճակդ Իսկ յանդգնելոցն և պատե-
րազմասիրաց ընդ Հոգւոյն Սրբոյ՝ բան կանոնին, զոր
կրանելի Հարց ի Քրիստոս Հաստատեալ է և մինչև
ցայժմ իբրև զարեգակն անշիջանելի պահի, նոցա
զայս աւանդեսցես — սկիզբն ի Հինդերորդէն յառաջ⁶⁴,
քանզի որ յանասնոցն բնութիւն սիրելի էր անկա-
նել, այնց ողորմութիւն արարեալ զսահմանն մեղ-
մացուցին. բայց լաւացն բնիկն է, որում տեղեակ է
քո սրբութիւնդ» :

Մինչև այստեղ յառաջ բերածը Մխիթարի խօս-
քերը չեն. այլ նա նոյնութեամբ աւնում է ուրիշ
աղբիւրից⁶⁵, և ապա իբրև բացատրութիւն ինքն ա-
ւելացնում է հետագայ խօսքերս. «Յամենայն զրեթէ
ի կանոնս այսոցիկ եղաւ սահման, այլ լիովին աստ,
զոր առեալ ի ցոյց յօրինաց և ի մարդարէից: Զոր

⁶⁴ Գուգէ պակասում է «ոչ» բառը, որով պիտի լինէր «Սկիզբն
(ամուսնութեան) ի հինգերորդէն ոչ յառաջ»:

⁶⁵ Ուստի արդեօք պէտք է առած լինի Մխիթարը վերոյի-
շեալ կանոնածե գրածը, յայտնի չէ, այսքանը միայն կարելի է
ասել, թէ որովհետև նրա հեղինակը մի և նոյն բովանդակու-
թեան թղթեր, ինչպէս ասում է, գրել է իր բոլոր աթոռակիցներին
«ի նոյն ուժուտասն ամի տէրութեան Խոսրովայ որդոյ Որմզդին»
իսկ այդ Խոսրովը թագաւորեց 590 թից մինչև 627 թ. ուրեմն
այդ շրջաբերականը գրել է 608 թին. և գրողը, ինչպէս իրա-
ւացի կարծում է հ. Բաստամեանցը, պիտի լինի Արաբհամ Ա.
կաթողիկոսը, որ աթոռակալեց 594—616 թ. իսկ թէ հոյքեր են
այն աթոռակիցները, կամ թէ հոյ է այն անձը, որին վերագրեալն
է ուղղած, յայտնի չէ:

և մեզ քննելի է զայստակ թէ՛ որ արդեօք յաւե-
 լուած ըստ նորոյն եղև ի ձեռն կանոնաց: Քանզի օ-
 րէնքն Հրաժարեցոյց զառ ի հօրէ և զառ ի մօրէ
 քեռէ, որ է ըստ այսմ՝ թէ պատահի առնուլ կին և
 նորա իցէ դուստր, և եթէ զկնի առնելոյն ծնանիցի,
 և կանոնք ըստ այսմ՝ մի՛ տալ զխորթս միմեանց և
 մի՛ զառ ի նոցանէ ծնունդս մինչև ի վարմն երրորդ-
 սպա ծնեալ ի ծնողաց խորթուցն մինչև ցորդինս
 որ առանց խորթուցն, որ լինին Հինգերորդ սզգ
 սպա ամուսնացին: Ախորթս միմեանց զխորթա-
 կիցանս ասէ մինչև ցերրորդն. յայտ է զի զչորրորդին
 հրամայէ, և ծնեալ ի ծնողաց խորթուցն մինչև ցոր-
 դինս, երրորդին ասէ, որ խորթօքն լինի չորրորդ
 և ծնողօքն Հինգերորդ: Եւ զայս ասէր՝ թէ պատահի
 մին ի խորթուցն և մին ի ծնողացն խորթուցն, և
 կամ ի խորթուցն ծնողաց չորրորդ և խորթն Հինգ-
 երորդ՝ սպա ամուսնացին: Եւ զի օրէնքն զհօրա-
 քոյր և զմօրաքոյր յիշէ, իսկ կանոնք զծնունդ սոցա
 և զծնունդ զեղբօր մօր և զայլոց միապէս հրաժա-
 րեցուցանէ, զխորթոց և զթոռանց, որ յորվոց և
 ի դատերէ. և զեղբարց ծնունդս կանոնք և օրէնք մի-
 օրինակ հրաժարեցուցանեն. նմանապէս և զծնունդս
 որ ի նուէ: Ինչպէս երևում է Մխիթարի խօսքե-
 ռից, նա այլ յառաջ բերած կանոնաձև զրւածի
 մէջ աւելի լիակատար սահման է գտնում չհասա-
 կան տասիճանների մասին. քան բոլոր միւս կանոն-
 ներում, որովհետև յառաջ բերած է տեսնում մով-
 սիսական օրէնքը և մարգարէական խօսքերը. միայն

թէ նրանում յիշած խորթութեան չհասութիւնը բացատրութեան կարօտ գտնելով՝ ինքն ասում է. — Մովսիսական օրէկըը չէ թոյլատրում ամուսնանալ Հօրից կամ մօրից խորթ քրոջ հետ, որ ծնւած է մէկի կամ միւսի առաջին ամուսնութիւնից. իսկ կանոնների⁶⁶ ասելով՝ ոչ միայն խորթերին, այլ և նրանցից ծնւածներին էլ չի կարելի ամուսնանալ միմեանց հետ, մինչև հինգերորդը աստիճանը. բայց ինքը կարծում է, որ պէտք է երեք աստիճան պահել մէջ աեղում և չորրորդին թողլ ասլ ամուսնանալ հինգերորդի հետ «Զխորթս միմեանց զխորթակիցան ասէ մինչև ցերրորդն, յայտ է, զև զչորրորդին հրամայէ» . մինչդեռ նրա յառաջ բերած կանոնաձև զրւածին նայելով՝ չորրորդն արգելւում է և հինգերորդն է թոյլատրւում (վեցերորդի հետ). «Սկիզբն ի հինգերորդէն (ոչ) յառաջ»⁶⁷։ Մխիթարի

⁶⁶ Այստեղ հասկանալի են յունական և հռոմէական եկեղեցական կանոնադրութիւնները։ Մեր եկեղեցին առանձին կանոններ չունի խորթութեան չհասութեան համար, բացի Մխիթարի յառաջ բերածից, որ ժողովական վճիռ չլինելով՝ միայն ցոյց է տալիս եկեղեցու հայեացքը, որ կազմւած է եղել վեցերորդ դարում խորթութեան չհասութեան մասին և այդ խնդիրը որոշ կերպով պարզելու և կարգաւորելու փափագը։

⁶⁷ Ծիշտ չենք համարում հ. Բաստամեանցի կարծիքը, թէ «Մխիթար Գօշը իր յաւելածի մէջ... սահմանում է թոյլատրելի համարել ամուսնութիւնը խորթերի մէջ նոյնպէս հինգերորդ աստիճանում» («Փորձ», 1881, ապրիլ, եր. 69)։ Մխիթարը թոյլատրելի է համարում չորրորդի ամուսնութիւնը հինգերորդի հետ. միայն նրա ազդիւրն է, որ չորրորդը արգելւում է և հինգերորդ-

այդ մասին ասածները պարզ են և հասկանալի՝ մանաւանդ նրա 109 կանոնն ինկատի առած. իսկ մուժը և անհասկանալի մեզ համար այս խօսքերն են. «Եւ ծնեալ ի ծնողաց խորթուցն մինչև ցորդիսն կրորդին ասէ, որ խորթօքն լինի (ուրիշ օր. խորթունք լինին) չորրորդ. և ծնողքն (ուրիշ օր. ծնողք) հինգերորդ»։ Մտողք ծիւղագրութեան հաշւի մէջ չեն առնուում. Մխիթարը ինքն էլ յետագայ կանոնի մէջ նոյնն է ասում. «Մտողք ի թիւ ոչ անկանին»։ Ինչ է նշանակում ուրեմն ասել «և ծնողքն հինգերորդ» — թողնում ենք աւելի ձեռնհասների բացատրութեան։

Կանոն 109. «Գիտելի է զի կանոնք⁶⁸ հրամայէ՝ մի ոք իշխեսցէ խնամութիւն առնել մինչև ի չորրորդ և հինգերորդ զարմն զնոյն իսկ զօրինացն ասէ,

զը թոյլատրում: Իրաւ է, Մխիթարն ասում է. «Իսկ կանոնք ըստ այսմ՝ մի տալ զխորթս միմեանց և մի գառ ի նոցանէ ձնունդս մինչև ի զարմն երրորդ, ապա ծնեալ ի ծնողաց խորթուցն, մինչև ցորդիսն որ առանց խորթուցն որ լինին հինգերորդ ազգ, ապա ամուսնացին», սակայն զրանով նա ցոյց է է տալիս միայն իր ականարկած կանոնների օրէնսդրումիւնը. մոպսիսական օրէնքն, ասում է, արգելում է խորթ քրոջ հետ ամուսնանալ, իսկ կանոնները հասցրել են այդ արգելքը մինչև հինգերորդ աստիճանը, որին հետևում է և իր աղբիւրի հեղինակը. իսկ իր կարծիքով չորրորդին թոյլատրելի է ամուսնանալ հինգերորդի հետ:

Այդ մասին աւելի բացայայտ է խօսում Մխիթարը յետագայ կանոնի մէջ:

⁶⁸ Այստեղ խօսքը Հայոց ժողովների կանոնների մասին է:

զի զերրորդն զճնուհոն, զոր հրամայէ չառնուլ. յայտ է
 զի չորրորդին հրամայէ առնուլ. և որ առնու լինի
 հինգերորդ: Եւ զայս ամենայն ընտանութիւնս է ի-
 մանաւ. և այս է չորրորդն և հինգերորդն: Եւ թէ
 օրէնք և կանոնք զինամիս ոչ յիշեն — յազազս զմին
 ցուցանելոյ օրինակ նման այլոցն բաժանել ճննոք.
 զի զայս ստէ օրէնքն՝ երկուս քորս ոչ առնուլ և
 կանոնք զքոյր կնոջ յընտանութիւնս առնն փոխել
 ստին⁶⁹. Ուստի յայտ է՝ զի այսպէս ամենայն օրի-
 նակաւ խնամիք յընտանութիւնս փոխին և ըստ այ-
 լոց մերձաւորաց՝ ճննոք զատանին: Եւ արդ՝ ըստ
 օրինաց և կանոնաց այսպէս զուգն, թէ՛ հղբարց
 ճնուհոք իցին և թէ՛ այլոց, զի աւաջին — ճնողքն
 ի թիւ ոչ անկանին, զի վասն այն իսկ զարմ՝ ստէ
 չորրորդ և կամ հինգերորդ: Եւ դարձեալ՝ զի մի՛
 խոնարհագոյն քան զայս իցէ. զի չորրորդ ի միոյ կող-
 մանէ ստէ լինել, և թէ ի միւս կողմանէ մի պատա-
 հի՝ անխարելի է. և այս յայտ օրինացն է՝ զաւա-
 կանս մի՛ յայսնեսցես. իւրն իսկ ստէ՝ զի երրորդին
 ոչ հրամայէ. և զչորրորդն առնու, և առոյն է հինգ-
 երորդ: Նոյն է ըստ կանոնացն: Եւ թէ հինգ պատա-
 հի լինել բարի է, և զարմիցն հինգ լինել նոյն է.
 և թէ որքան մի իցէ և միւսն նոյն գտանի՝ աւա-
 ւելութիւն է. ապա թէ ոչ գտանի, լիցի որպէս ցու-
 ցաւ: Եւ թէ երեք ի մի կողմանէ իցէ և երեք ի մի՛
 լինելի է: Եւ թէ երեք ի մի կողմանէ իցէ և երկու
 ի մի, և այս ևս լինելի է. զի որպէս հրամայեցաւ յօրի-

⁶⁹ Ս. Բարսղի 87 կանոն. տես Опыты крп. перк. зак. № 90:

նացն զչորրորդն առնուլ Հինգերորդին. զի յորժամ ասցէ մնասցէ երրորդն Նոյն է յորժամ երեք ի միոյ կողմանէ իցէ և երկու ի միւս. ի լինելն մնայ երեք. զի որպէս ու իւրն առնու. ըստ օրինացն և մնայ երեք. նոյն լիցի և որդւոց, զի մի է Հեռուորութեան օրինակն: Սոյնպէս թէ երեք ի մի կողմանէ իցէ և երեք ի մի, ի լինելն մնայ չորրորդ. և այդ ըստ Հինգերորդ զարմիցն է, որպէս այն ըստ չորրորդին: Այսպէս յամենայն խնամութիւնսն այնոքիկ լիցին. զի ի լինելն մնայ երեքն և կամ չորսն: Բայց Հինգերորդն լիցի քահանայից և չորրորդն աշխարհականաց ամենեցուն⁷⁰. Իսկ երեք ի մի կողմանէ և մին ի միոյ՝ ոչ է լինելի. նոյնպէս երկու ի միոջէ, և երկու ի միոջէ. զի ի լինելն մնան երկու և ոչ երեք: Արդ այսոցիկ ոչ է համարձակելի. ապա թէ յանդգնին՝ քակեսցին. ապա թէ ոչ կարասցեն, ապաշխարութեամբ ուղղեսցեն. իսկ թէ անգիտանալով արասցեն կամ զընտանութիւնն կամ զսասա պատուիրանին, այդոցիկ այլ ազդ լիցի ներելն: Ապա թէ երկու ի մի

⁷⁰ Ուշադրութեան արժանի է այս կէտը—քահանաներից ամուսնութեան համար մի աստիճան աւելի պահանջւիլ չհասական դէպքերում քան ժողովրդականներից: Ամեն ժամանակ, երբ եկեղեցին դժարացել է ժողովրդին պահպանել տալ սահմանաճ չհասական արգելքը, պահպանել է տուել քահանաներին այն իրաւամբ, որ նրանք պիտի օրինակ լինին ժողովրդին եկեղեցու օրինադրութիւնը կատարելում: Առաքելոց անսան ընծայած կանոնների մի յօդածք արգելում էր քահանայ ձեռնադրել այնպիսի անձին, որ ամուսնացած էր իր քննու կամ քրոջ աղջկայ հետ:

կողմանէ իցէ և մի ի միոյ, բնաւին մի տայցեն թոյլ-
ապա թէ յամառեալ արասցեն, քակեսցին. իսկ եթէ
ոչ կարեն կամ յաղազս յանդգնութեան և կամ
զի իշխանք իցեն, ծանր ապաշխարութեամբ սահմա-
նեսցեն. իսկ թէ անգիտանալով ըստ աստցելոցն իցէ,
այլ ազգ լիցի ներին: Սակայն իշխանաց այլ օրի-
նակ լիցին ներման յամենայնսն⁷¹: Ապա թէ մին ի
միոյ կողմանէ իցէ և մին ի միոյ, բնաւին մի լիցի
ներև, թէ գիտելով իցէ և թէ անգիտանալով, նզո-
վեաք քակեսցեն. ապա թէ ոչ կարեն, մի՛ լիցի հա-
ղորդիլ ընդ նոսա, այլ լիցին հեռացեալք իբրև
զպոռնիկս մինչև զղջացեալ քակեսցին և ապաշխա-
րութեամբ ուղղեսցին. զի ի լինելն՝ ոչ մնայ և ոչ մի,
որպէս ի չորրորդին երկուս և յերրորդին մի: Եւ
այդ է ըստ կանոնաց ներման, որ տսէ՝ քանզի որ
յանասանոցն բնութիւն սիրելի է անկանել, այնց օ-
ղորմութիւն արարեալ զսահմանն մեղմացուցին,
ըստ լաւացն բնիին է. յայտ է զի զչորրորդէն և
զհինգերորդէն ստէ: Զայդ ըստ օրինաց և կանոնաց

⁷¹ Աչքի առաջ ունենալով այն ժամանակի—12 դարու հայ
ազգի դրութիւնը Հայաստան երկրում, հասկանալի է լինում այն
դժարութիւնը, որ պիտի եկեղեցին կրած լինի օտարահակ իշ-
խաններին իր կանոնների գործադրութիւնն ընդունել տալու
նկատմամբ. նոյն իսկ Զարբէ Սպասալարի պահանջը կաթողի-
կոսից և վարժունքը Լոուայ ժողովում, իրան կամքին ընդդէմ
կարծիք յայտնող եկեղեցականների հետ, ապացուցանում են իշ-
խանական տների սանձարձակ ինքնակամութիւնները. վասնորոյ
և զարմանալի չպէտք է լինի Մխիթարի ցոյց տւած այս գիշո-
րութիւնը իշխանների նկատմամբ:

դատեցաք թէ՛ հրպէս գուզին և կամ՝ ներեսցին և
 կամ՝ բաժանեսցին: Եւ թէ՛ ունէի յաղապս այդոցիկ
 այլ ինչ ըստ տեսութեան դնել մտայ՝ ոչ կամեցայ,
 զի մի ընդդէմ ինչ կարծիցիմ կանոնայ. այլ որ ոչ
 թուին ի կանոնայ, ի կենդանի առաք ձայնէ: Եւ
 եթէ՛ վարժ ոք գրոց սովորութեան իցէ, աեսցէ զա-
 մենայնսդ հաստատարէս յօրինաց և ի կանոնայ. զի
 զբազումս ի գրոց աեսանեմք յարանց անտեղեակ
 այդմ լինելով. զի որքան ի միջէ իցէ կողմանէ չոր-
 րորդն կամ հինգերորդն ցնոյն և ի միւսմէ պահան-
 ջին ի կողմանէ, որ է գուն ուրեք գտանել. զի իւրն
 ասէ օրէնքն զառականս մի՛ յայտնէր. և զերրորդն
 թողով ի միջոցին՝ զչորրորդն հրամայէ առնուլ Նոյն
 և ծննդոցն ըստ կանոնայ: Սակայն բազումք ի ագի-
 տաց յառաջ բերին զՅովհաննու Ոսկեբերանին զա-
 սացեալն եթէ՛ օրէնքն ի մերձաւորաց հրամայէ յազ-
 դականաց առնուլ կին՝ ոչ կամիլ յօտարս զւէրն
 սալ, իսկ Աւետարանս՝ առ հեռաւորս զւէրն լինել:
 Եւ արդ՝ եթէ՛ այդքան է պատճառն, ընդէ՛ր ճշտիւ
 խնդրեն ընտանիքն: Գիտելի է, զի սուրբն ասացուա-
 ծովն զգորութիւն օրինացն և աւետարանին ասէ,
 այլ ոչ զպահպանութիւնն. զի ոչ ասաց թէ՛ վասն
 այսորիկ ոչ է խտրելի յազգայինն, այլ գիտէ զի օրէնք
 է և պահելի է, զի ըստ ժամանակաց զանազանեցան
 այդոցիկ օրէնք. զի ըստ բնութեան ոչ է մեղք, այլ
 ըստ օրինաց դրութեան յայտնելոյ գիտութիւն: Յա-
 աջ քան զօրէնս զքորս իսկ սոնուին, և օրէնքն
 հրաժարեցոյց: Օրէնքն զհօրաբուեր և զմօրաբուեր և

զեղբոր մօր դասերս ոչ հրաժարեցոյց, իսկ կանոնք զայստիկ և որ նման սոցին իրրև գմերձաւորան հրաժարեցոյց տսելով՝ մի՛ ոք արտացէ խնամութիւն մինչև ի չարրորդ և հինգերորդ վարմն: Եւ զայս աննշան ասէ ոչ ըստ օրինացն թուելով՝ թէ որոց իցէ և որոց չիցէ, զի յայտ արտացէ ամենայն ընտանութեանն ծննդօք բաժանել: Եւ զի հոգւոյն Սրբոյ է օրինապրութիւնս, զգուշութեամբ պահեսցուք, զի մի՛ դատապարտիմք: Եւ արդ՝ եթէ հաճոյ թուեսցին այս դատաստան յեկեղեցի, զի որքան կար էր ի գրոց ճշմարտելով եզտք, ըստ այնմ վարեցին. ապա թէ անհաճոյ, մի՛ իրր յանյոգն ըստգտցէ, այլ իրր տրգիտելոյ թողութիւն շորհացէ. մեզ, և ուղիղ դատաստանաւ վարելով ըստ գրոց, որպէս անսանկ կորովի մտօք զանձն և զմեզ ազատէ ի մեծէ և յանաչառ դատաստանէ: Միայն մի՛ լիցի կաշառօք կուրացեալ, որպէս զբազումս անսանկմք, զի այնքան են վրէժինդիլք այցորիկ օրինաց, որքան զձեռս լի առնեն կաշառօք, զորոց զգատն հատուցանելոց են»:

Գօշ Մխիթարը այս ընդարձակ կանոնով կամենում է բացատրել, թէ ինչպէս պէտք է հասկանալ մեր եկեղեցական կանոնների «մինչև ջարրորդ և հինգերորդ վարմ» տսելը⁷²: Խնդիրն սկզբից պարզ և հասկանալի կացուցանելու համար նա ասում է, թէ մեր կանոնները մոլսխասկան օրէնքի կրկնութիւններն

⁷² Շահապիվանինը՝ «ցջորրորդ», Դենինը՝ «ցհինգերորդ» և Պարտաւինը՝ դարձեալ «ցջորրորդ»:

նն. «Գիտելի է, զի կանոնք հրամայէ՝ մի ոք իշխու-
 ցէ... մինչև ի չորրորդ և հինգերորդ զարմն, զնոյն
 իսկ զօրինացն տաէ». ըստ որում՝ ինչպէս յիշեալ
 օրէնքը սզգահցութեան կրորդ աստիճանն արդիւ-
 լով՝ չորրորդին իրաւունք է տալիս հինգերորդի հետ
 ամուսնանալ: «Զի զկրորդն գծնունդն, զոր հրամայէ
 չառնուլ, յայտ է զի չորրորդին հրամայէ առնուլ, և
 որ առնու լինի հինգերորդ». նոյնպէս են և կանոն-
 ների սահմանաճները, փոքր զանազանութեամբ միայն.
 այսինքն՝ վերջիններս չորրորդ աստիճանն էլ արդի-
 լել են. «Օրէնքն զհօրաքուեր և զմորաքուեր և զղբօր
 մօր (քիւռու) դասերս ոչ հրաժարեցոյց, իսկ կանոնք
 զայսոսիկ և որ նման սոցին իբրև զմերձաւորան հր-
 րաժարեցոյց»: Այս հիման վրայ նա կանոնների բուն
 իմաստին անսկզբակ է համարում այն մարդկանց,
 որոնք ստում են, թէ «չչորրորդ կամ ցհինգերորդ»
 խօսքերը նշանակում են ամեն մի կողմի համար չորս
 չորս կամ հինգ հինգ աստիճաններ. «Զբաղումս ի զրոց
 տեսանեմք յարանց անսկզբակ այդմ լինելով»: Մխի-
 թարը չի մերժում ուեղի հեռու աստիճանների վրայ
 կատարւող կամ մինչև անգամ ամեն կողմից հինգ
 հինգ աստիճանով հեռացող ամուսնութեան առա-
 ւելութիւնը, միայն թէ կանոնների անունով չպա-
 հանջեն այդ կանոնների համաձայն՝ «Եթէ երեք ի մի
 կողմանէ իցէ և երեք ի մի» օրինաւոր է, որովհետև
 մէջ տեղում չորս աստիճան մնում է իբրև կատա-
 րումն «ցհինգերորդ» օրինալրող կանոնի՝ «Եւ այդ ըստ
 հինգերորդ զարմիցն է». նոյնպէս «եթէ երեք ի մի

կողմանէ իցէ և երկու ի մի, և այս ևս լինելի է», ըստ որում մէջ տեղում երեք աստիճան կայ, որ «ցշորրորդ» աստղ կանոնի պահանջն է: Այսպէս էլ, ասում է նա, վարւելու է ամեն չհասական խնամութիւնների մէջ. այնպէս որ մէջ տեղում մնայ երեք կամ չորս աստիճան: Ստեպն լաւ հասկանալով՝ թէ որքան հակառակորդներ պիտի յայտնւին իր կանոնի դէմ թէ՛ ժամանակակից և թէ՛ յետագայ սերունդների մէջ⁷³, հակառակորդներ, որոնք իրանց

⁷³ Եւ խեղճ Մխիթարը չի սխալում: Հ. Բաստամեանցը ասում է (Դատաստանագիրք. եր. 229—230. «Փորձ», 1881, ապրիլ, եր. 73) Թէ՛ Ս. Էջմիածնի մատենադարանին սեփական Դատաստանագրքի մի ընտիր օրինակի (№ 492) մէջ Մխիթարի սոյն կանոնի տակ ընդօրինակողի ձեռքով գրած է այսպիսի ծանօթութիւն. «Եւ որ ընթեռնուող աստ զգոյշ կայ, մի որպէս սա ստէ Թէ երեք ի մէկն և երեք ի միւսն լինելի է. և ոչ զայն Թէ երեք ի մէկն և երկու ի միւսն լինելի է, զի չէ այս ըստ առաքելական կանոնաց որ մինչև ի չորսն անլինելի ստէ և զհինգն ապա յինելի. և այն ոչ ի ծնողաց առեալ այլ յեղբարց: Տես և զՆերսիսի կաթողիկոսի Հռոմկլայեցոյ յաղագս այսորիկ գրեալն. զի յերկման (երկու կողմից) չորս պահանջէ և ապա ի հինգն առնուն»: Բացի այս ծանօթութիւնից նոյն կանոնի լուսանցքի վրայ, ասում է նոյն յօղածագիրը, երեք տեղ դրած է. «չէ, չէ, չէ»: Մի որ և է օրինակողի կամ ընթերցողի յաւելածը կամ մակագրութիւնը մեզ համար չի կարող ունենալ նշանակութիւն Մխիթարի անտարակուսելի փաստերի զօրութիւնը Թուլացնելու համար. մեզ համար ցաւալի կ'լինէր տեսնել 6. Բաստամեանցի նման ուսումնական մարդուն արդպիսի ծանօթութիւնների ազդեցութեան տակ ծնշւած. բայց ուրախութեամբ պիտի յայտնենք, որ այդ ծնշումն երկար չի տևում: Այդ բազմաշխատ

չահերի տուտուհոս արքիւններից մէկն են համարել միշտ հաս ու չհասի խնդիրը, նա շտապում է խոնարհութիւնով աւելցնել. — որքան մեր կարողութիւնը ներքեց մեզ, «ի գրոց ճշմարտելով ելաք». եթէ հաւանելի է եկեղեցուն, թող ըստ այսմ՝ վարւին. իսկ եթէ ոչ՝ թող մեզ չմեղադրեն իբրև յանդուգն. այլ իբրև ագէտի թողութիւն շնորհն. և ով որ

ուսումնականը Գօշ Մխիթարի Դատաստանագրքի ուսումնասիրութեան միջոցին արդարև այն կարծիքն է կազմել, թէ Մխիթարը ոչ թէ իսկապէս հայ կանոնների պահանջած աստիճաններն է դնում իւր կանոնի մէջ, այլ շատ պակասեցնում է նրանց սահմանածից կամ մեղմացնում. սակայն ժամանակից յետոյ, «Ամուսնութիւնն ըստ Հայոց եկեղեցական իրաւաբանութեան» յօդուածը գրելիս բոլորովին փոխել է իր կարծիքը: Առաջին կարծիքին լինելով՝ նա վերոյիշեալ ծանօթութիւնից յետոյ ասում է. «Առ այս պէտք է նկատենք, որ Մխիթարը իրաւի շատ մեղմացրել է ճիստութեան կանոնը: Ընդհանուր եկեղեցական կանոնով արիւնակիցների ամուսնութեան համար պահանջում է եւթը ցեղ կամ պորտ. որպիսի կանոնը ընդունւեցաւ յետոյ և աշխարհական օրէնքների մէջ...»

Այն առաքելական կոչւած կանոնը, որը ակնարկում է սոյն ծանօթութիւնը, և որը յիշած է նաև Նախընթաց ձր. և ներկայ ձԹ. կանոնի մէջ (ձԹ. կանոնի մէջ այդ կանոնը չի յիշուում), ասում է մինչև ի չորրորդ զարմ, չորոշելով թէ Քնչպէս պէտք է հաշուել. արդօք՝ չորս չորս ամեն կոմից, որ կանէ ութ, թէ՛ չորս երկու ամուսնացողի մէջ, որ կանէ վեց. թէ՛ չորս ամուսնացողներով միասին, որ կանէ իսկապէս երկու: Նոյն անորոշութիւնը տեսնում ենք թէ՛ մեր և թէ՛ արաքսին ժողովների և հարանց կանոնների մէջ, որք սովորաբար ասում են՝ ցորրորդ, ցհինգերորդ զարմ, ևայլն. բայց և այնպէս ընդունւած է իբրև

իր կորովի մտքով աւելի լաւ է հասկանում զրոյ իմաստը, թող այնպէս վարւի. միայն թէ չլինի «կաշառօք կուլացեալ, որպէս զբողոսման տեսանմբ. զի այնքան են վրէժնակիրք այդորիկ օրինաց, որքան զձեռս լի ասնկն կաշառօք» :

Մինչև այժմ ասածը արիւնակցական չհասու-

ընդհանուր կանոն ձիւղագրութիւնը համարել այնպէս, որ բացի ամուսնացողներէն—մէջ տեղում մնայ եօթը և այլն աստիճան: Իսկ ներսէս Շտորհային. . . պարզ կերպով պահանջում է երկու կողմից չորս չորս, չհաշուելով նախահայրը և ամուսնացողները, որով բոլորը միասին դառնում է տասն և մէկ անձ :

Երկրորդ կարծիքը կազմած միչոցին, այսինքն մեր եկեղեցական կանոնները առանձին ուշադրութիւնով ուսումնասիրելուց յետոյ, նա իր ծանօթութիւնից դուրս է թողնում վերոգրեալ կտորը (համեմատել Դատաստան. և «Փորձ») և մի և նոյն յօդածում («Փորձ», 1881, մայիս—յունիս, եր. 22—23) ասում է. «Ինչպէս պէտք է հաշուել աստիճանները ասելով օրինակ ցորրորդ աստիճան. երկու կողմի համար միասին մինչև չորրորդ աստիճան, թէ ամեն մի կողմի համար առանձին առանձին: Առ այս պէտք է նկատենք որ՝ որովհետև ընդհանուր եկեղեցական կանոնը ձիւղագրութեան աստիճանները համարելու համար ընդունել էր հռոմէական հաշիւը, որ և պահպանում է մինչև այսօր արևելեան եկեղեցիներում. . . Ուրեմն կանոնի հաշիւը՝ մինչև ի չորրորդ, պէտք է հասկանանք երկու կողմի համար միասին, և ոչ թէ իւրաքանչիւր կողմի համար առանձին: Այդ մասամբ իւրք երևում է նոյն իսկ կանոնից (Շահապիվանի ժողովի կանոնի մասին է խօսքը), որը նախ յիշում է չհասումեան մի քանի օրինակները. «Մի որ գրոյր, գրեւորդի, կամ գեղբորորդի, կամ զհօրաբոյր» և յետոյ դնում է ընդհանուր կանոնը, «կամ զայլ որ յազգի անտի իւրում մինչև ի չորրորդ աստիճան» :

Թեան մասին էր. այժմ յառաջ ենք բերում նոյն կանոնի խօսքերը և խնամէականի մասին:

Միթիթարի կարծիքով՝ Թէև մոպսիսական օրէնքն ու կանոնների ծննդաբաժանութիւնը չեն յիշում առանձնապէս, որպէս ազգակիցներինը, բայց քանի որ առաջինն տաւում է «երկուս քորս ոչ տունու, իսկ կանոնք զքոյր կնոջ յընտանութիւն տան փոխել տակն», նշանակում է, թէ խնամիքն էլ ընտանիք են համարուում և միւս մերձաւորների նման ծնունդներով կամ զարմերով հեռանալու են, այսինքն՝ նրանց համար էլ պիտի հասկանայ սահման ամուսնութեան չորրորդ և հինգերորդ աստիճանները, «ուստի յայտ է, զի այսպէս ամենայն օրինակաւ խնամիք յընտանութիւն փոխին, և ըստ այլոց մերձաւորաց ծննդօք զատանին: Եւ որով՝ ըստ օրինաց և կանոնաց այսպէս զուգին, թէ եղբարց ծնունդք իցին և թէ այլոց... զի վասն այն իսկ զարմ ասէ չորրորդ և կամ հինգերորդ»: Եւ որովհետեւ ազգակիցների աստիճանները միշտ հաշուում են երկու դրժով մի արմատից իջնող ծնունդների մէջ, և մի զիծը միւսից կամ սովորաբար չի ստորբերում աստիճաններով (երեքը մի կողմ, երեքը միւս) կամ շատ փոքր է ստորբերում (երեքը մի կողմ, երկուսը՝ միւս), այն ինչ խնամէական չհաստեթեան մէջ շատ տարբեր կարող են լինել աստիճանները, որովհետեւ տարբեր են լինում ծնունդները. ուստի տարակուսութեան տեղիք չապու համար նա կարգում է վերջինիս բարդ ճիւղահաշուի մի օրինակ. «Զորրորդ

ի միոյ կողմանէ, սսէ լինել և թէ ի միւս կողմանէ մի պատահի՝ անխտրելի է՝⁷⁴։

Գօշ Մխիթարի մահից երեսուն տարի յետոյ՝

Վ Որովհետև Մխիթարը արինակցական և խնամէական չհատմեանց մասին միասին է խօսում և մէկի ու միւսի համար նշանակած աստիճանները խառն են դասաւորած նրա կանոնի մէջ ուստի այդ ձիւղահամարը— «Չորրորդ ի միոյ կողմանէ... և ի միւս կողմանէ մի, հ. Բաստամեանցը արինակցականի համար ընդունելով՝ զանազան ննթադրութիւնների մէջ է ընկնում, մինչդեռ այդ մի պարզ խնամէական ձիւղահաշիւ է։ Օրինակ՝

մի կողմի եղբարք
Գրիգոր, Վարդան.

միւս կողմի եղբարք
Արամ, Տիգրան,
Շուշան, Մարգարիտ.

Վարդանը առել է Շուշանին
Գրիգորը առնում է Մարգարիտին

Վարդանն առել է Շուշանին, և Գրիգորը կամենում է առնել Մարգարտին. մի կողմը՝ չորս աստ. միւս կողմը—մի։

Իսկ եթէ արինակցական չհատութիւն ընդունի Մխիթարի իշխալ ձիւղահաշիւը, այն ժամանակ պէտք է երեկակայել մի այսպիսի աղիւսակ.

Ե Ղ Բ Ե Բ Բ .

Արմենակ — Վահան
Մխիթար
Հրահատ
Սաթենիկ

Վահանն առնում է Սաթենիկին. այսինքն՝ եղբոր թոռնորդուն։

Արդեօք աշխարհում քանի օրինակ պատահած կ'լինի, որ մի մաքդ ընդունակ լինի ամուսնութեան՝ այն հասակում, երբ իր եղբոր թոռան աղջիկը հանդէս է գալիս իբրև հարսնացու։

1243 Թւին Կոստանդին Ա կաթողիկոսը գուրարում է Սաի մէջ եկեղեցական ժողով, որ զանազան խնդիրների համար կանոններ սահմանելով՝ առիւս է և արիւնակցական չհասութեան համար մի կան ն, որ մեզ համար նշանաւոր է թէ՛ այն պատճառով՝ որ մեր ազգային եկեղեց. ժողովների չհասական աստիճաններ որոշող կանոններից վերջինն է (այն թրւականից մինչև այսօր այլ ևս ոչ մի ժողով այդ խնդրով չի զբաղւել) և թէ՛ այն պատճառով, որ պարզապէս ցոյց է առիւս, թէ Շնորհալու առ դասս քահանայից ուղղած պատուէր նոյն իսկ Կիլիկիայում չի դաւել հաւանութիւն եկեղեցականների կողմից կամ թէ վերջիններս անկարող են եղել գործադրել ժողովուրդի մէջ⁷⁵։ Կոստանդին կաթողիկոսի շրջաբերականը, որ ուղղւում է զանազան տեղեր ջրւած հայ ժողովուրդին յիշեալ ժողովի որոշումները ընդունելու համար իրրև օրինական կարգապարտութիւններ, ասում է. «Յառաջ քան զևրիս ամն գնացաք... առ քրիստոսապսակ թողաւորս մեր չեթում, և մերով հրամանաւ և նորին ձեռնաւութեամբ ժողովեցաք զեպիսկոպոսունս և զվարդապետս և զմիանձունս, և վանաց առաջնորդս, զիշխանս և զիշխեցողս, արս երևելիս, և արարաք հանդէս մեծ, քննեցաք զպատուէր Աստուծոյ

⁷⁵ Կիրակոս պատմագրի յետագայ խօսքերն առիթ են տալիս մեզ անդելու, թէ հայ ժողովուրդի մէջ մինչև այդ ժամանակ դեռ ևս Շնորհալու կարգադրութիւնը անգործադրելի էր. «Ձի կար, ամունութեան սուրբ օրինացն բարձաւ, և հեթանոսօրէն արիւն ընդ արիւն խառնէին, զազգականս առնելով»:

և Աստուծոյ մերձակայից տուաքելոց և Հայրապետաց, և գտաք զվեզ բաղում մասամբք մոլորեալք և դատապարաք, և անպտտասխանք... Զկնի Հոլով քրննութեանն՝ ամենեցուն կամեացու թեամբ և ձեռնադրով զրեցաք սահման և կանոն շտփաւոր և զիւրբնութաց և կարելի գործելոյ, ի զօրութենէ գրոյ Հաւաքեալ»⁷⁶:

Եւ զրոյ զօրութիւնից քաղած և Հաւաքած կանոններից է-բորոն այս է. «Զպսակն ընարութեամբ արասցին, վեց ծննդովք Հեռացեալ յաղգակցո թենէ արեան. փեսայն մի պակաս քան զորեքտասան ամն և Հարսն զերկոտասան»⁷⁷:

Ժողովիս կանոնն իսկապէս քանի՞ աստիճանի ամուսնութիւնն է արգելում չինքր պարտաւորաբար, կ'պատասխանենք մենք: Նրա խօսքերի Համեմատ թոյլատրելի պիտի Հասկանալ վեցերորդի ամուսնութիւնը եօթներորդի Հետ»⁷⁸. Ըստ որում նա չի պատւիրում

⁷⁶ Կիրակոս պատմագիր. Մոսկա, 1858, եր. 179—180:

⁷⁷ Նոյն. եր. 181. Սսի ժողովի կանոնները չկան մեր կանոնագրքերում, այլ յառաջ է բերում միայն Կիրակոսը, Թւով 23. իսկ 6. Զամչեան նրանից առնելով և համառօտելով, ղնում է Թւով 25. Պատմ. Հայ. հատ. Գ. եր. 227: Շատերը Զամչեանից են առնում այդ կանոնների թիւր: Հ. Բաստամեանցը կարծում է, որ եթէ Սսի ժողովի կանոնները չկան մեր կանոնագրքերում, պատճառը այն պիտի լինի, որ կանոնագրքերը կազմւած են եղել ժողովից առաջ («Փորձ» 1881, Ապրիլ. եր. 61): Եթէ այդ էր պատճառը, այն ժամանակ չպիտի մտնէին կանոնագրքերի մէջ Երզնկացու և 'Լրիմեցու գրածները, որոնք Սսի ժողովից յետոյ են յայտնւել:

⁷⁸ Սսի ժողովը արգելում է արիւնակիցների մէջ ամուսնու-

վեց աստիճան մէջ տեղում պահել, այլ որ ամուսնացող ազգականները վեց ծննդովք հեռացեալ (լինին) յազգակցութենէն արեան»․ օրինակ՝ եղբոր թոռը արեան ազգակցութիւն ունի միւս եղբոր կամ քրոջ թոռան հետ, չի կարող ամուսնանալ նրա հետ — մէկը միւսի համար վեցերորդ աստիճանի արիւնակից է — իսկ եթէ մի կողմը թոռն է և միւս կողմը թոռնորդի, ուրեմն մի կողմի չորրորդը արիւնակից չէ այլ ևս միւս կողմի երրորդի հետ, ըստ կանոնի. հետևաբար արդեւքը չի ստրածուում նրանց վրայ: Բայի այն իմաստից, որ ամեն մի ուշադիր անձը կարող է Կուրս բերել այդ կանոնի խօսքերից, մեր կարծիքին հաստատութիւն է տալիս և Երզնկացու խօսքը: Այս նշանաւոր եկեղեցականը ժամանակակից էր Սսի ժողովին և հրաւիրուեց էլ մասնակցելու նրան, թէև չգնաց. մի և նոյն ժամանակ և աշակերտ էր Վարդան վարդապետի, որ շրջեցնում էր ամեն ուրեք Կոստանդին կաթողիկոսի շրջաբերականն ու Սսի ժողովի կանոնները, ընդունել տալու համար եկեղեցականներին և ժողովուրդին: Արդ՝ սա իր «խրատի» մէջ, որ

Թիւնը վեց ծննդով հետու, այսինքն՝ երկու ամուսնացողի մէջ պէտք է լինի վեց աստիճան, որով ըոլոր աստիճանների Թիւը կ'ըղանայ ուժ. Վ. վ. Բաստամեանց. «Փորձ». 1881, ապր. եր. 62: Մի և նոյն հեղինակը՝ մի այլ տեղում. «Մենք վերը տեսանք որ՝ Սսի երկրորդ ժողովը փոխեց Շնորհալու այդ խիստ կանոնը, թոյլ տալով ամուսնութիւնը վեցերորդին եօթներորդի հետ կամ եօթներորդին ութներորդի հետ»․ «Փորձ». 1881, մայիս—յունիս եր. 25:

կազմել է «ի կանոնական սահմանաց Առաքելոց սրբոց, և Հայրապետաց և վարդապետաց, և սուրբ Հօրն մերոյ Վարդանայ վարդապետի» ասում է Յաղագս պատկի յօդաւժում: «Եթէ մէկ զիհն երկք լինի և մէկն չորս՝ լինի և այն»⁷⁹, — մէջ տեղում մնում է հինգ աստիճան:

Յառաջ ենք բերում Երզնկացու յօլաճը, որի և կարգն է հասել. «Եւ պարտ է քահանային որ քննէ յառաջ՝ որ չի լինին կարեորք (արինակիցներ), այլ յերկու դիհէն մինչ ի ծնունդն չորրորդ հեռացեալ լինի, որ է այսպէս. երկու եղբօր կամ երկու քրոջ թոռներն խնամիք լինին, որ զիւրեանց ծնունդքն իրերոց տան. և որ խնամութեամբ հետ մի իրար խառնեալ լինին այլ օտարքն: Նոյնպէս չորս ծնունդ հեռանան, և ապա այլ խնամենան»⁸⁰. և եթէ մէկ զիհն երկք լինի և մէկն չորս՝ լինի և այն Եւ եթէ քան զայս պակաս լինի ի սուրբ Հայրապետաց⁸¹ անէճքն և բանադրանքն մասնեալ են այնպիսիքն և քահանայքն և ժողովուրդն»

Այս յօդաւժի ներքե հեղինակը երկու կանոններ

⁷⁹ Կանոնագիր Սինոդի. կան. ռնժա. եր. 303:

⁸⁰ Այստեղ «խնամենան» խօսքը գործ դրած է ամուսնութիւնով միանան, նշանակութիւնով. նախընթաց նախադասութիւնը չորրորդներին ամուսնանալ է ասում. և յետագայ նախադասութիւնը՝ չորրորդին երրորդի հետ. ուրեմն այլ կերպ հասկանալ հեղինակին հակասութեան թուլութեան մէջ ձգել կ'նշանակէ, որ իրաւացի չի լինիլ:

⁸¹ Սսի ժողովի հայրերին է ակնարկում:

է յառաջ բերում: առաջինը, որ կրում է այս վերնագիրը «Գանոնք ս. Հարց» Թաղէոս Առաքեալին ընծայւածն է⁸². «Եթէ ազգականք ամուսնանան, զինչ արասցուք» և այլն. երկրորդը «Գանոնք ս. Հայրապետաց» վերնագրով՝ ս. Բարսեղի կանոնն է. «Եթէ ոք անուուցու կին ի մերձաւորէն մինչև ի վեցերորդն և յեթներորդն, նգովեալ եղիցի» և այլն:

Այս կանոններից յետոյ Երզնկացին աւելացնում է. «Այր կամ կին, որ միոյն եղբօր Կուստրն լինի և միոյն եղբօրն ուրդի, մի՛ տալ իրերաց և մի՛ պսակել. նոյնպէս եթէ քրոջ ծնունդն լինի զհարսնացուն» (խնամէական հինգ աստիճանի չհասութիւն):

Այստեղ կարևոր ենք համարում յայտնել, որ Սինոզի կանոնապարթում զանում ենք և կրկու առանձին յօդւածներ չհասական խնդրի մասին: Մեր յառաջ բերածը (կան. ունժա), զրւած է 303: Իրեւում, զանազան խնդիրներին վերաբերեալ յօդւածների կարգում, որոնք կրում են վերնագիր՝ «Նուաստ վարդապետ Յովհաննէս Երզնկացի, խրատ հասարակաց քրիստոնէից քահանայից և ժողովրդեան» և այլն: Նրա այդ խրատական յօդւածների շարքից յետոյ

⁸² Ուշադրութեան արժանի է, որ Երզնկացին վերոյիշեալը ոչ Թաղէոս Առաքեալի, այլ սուրբ հարց կանոն է անանում, և որովհետև իր ժողովածուի մէջ նա բերում է Թաղէոս Առաքեալի անամբ նրան ընծայած կանոններից մի քանիսը, ուստի կարծում ենք, որ նա Թաղէոսի չի համարում միայն հարց ու պատասխանով կազմած յաւելածը, որ զրւած է միւսների վերջի «փառք աւիտեանս»-ից յետոյ:

զրւած է (եր. 341) մի ճառ «Կիրակոս վարդապետի ասացեալ» որին հետևում է մի կանոնաձև գրուած (եր. 350) այսպիսի վերնագրով «Բան վանն հաւասոյց և օրինաց, պատերազմ պարզ և համառօտ, ի Յովհաննէս վարդապետէ»։ որի յօդ. 1521 ստում է. «Եւ որք կամին զայս անցաւոր կեանքս ամուսնանալ, նախ պորտ է որ քահանայն քննէ որ կարևորք չլինին, կամ կնքաւորք, այլ մինչ ի եօթն պորտն հեռանան, որ է այսպէս՝ հայր, և մայր, եղբայր, և Կուստր, եղբոր աղայն, դստեր աղայն, եղբոր թոռն, դստեր թոռն, երկրորդ թոռն եղբօրն, (թոռնորդի) երկրորդ թոռն դստերն. չորրորդ թոռն եղբօրն, չորրորդ թոռն զստերն. չորրորդին աղայքն զերար առնուն որ մնայ յամեն գիհ չորս պորտ ի մէջն, որ լինի երկու գիհն ի յեղբօրն և ի քրոջն 14 գլուխ. նոյնպէս և խրնամիքն հեռանան հինգ գլուխ յամեն գիհէն»։ Իսկ յօդուած 1522... «Երկու մարդ կնքաւորք լինին և լինի յերկու գիհն եղբայր և քոյր, և նոցա որդիք, թոռներն իննամիք լինին, և զիւրեանց ծնունդն թոռներն մէկ մէկի ասն»... Ո՞ր Յովհաննէս վարդապետի գրւածն է այս—չնք կարող ասել. բայց պնդում ենք, որ Երզնկացունը չէ, որպէս սխալմամբ կարծում է Հ. Բաստամեանցը⁸³, այլ կամ մեզ անծանօթ մի Յովհաննէս վարդապետի, կամ թերևս մի անյայտ հեղինակի, որ օգուել է կամեցել համբաւաւոր ա-

⁸³ «Փորձ». 1881, մայիս—յունիս, եր. 27:

նունից⁸⁴։ Միւս գրւածը (կան. ոչլի. եր. 389) կրում է վերնագիր «Կանոն պսակելոյ և պորտ թուելոյ» սկզբում դնելով, որպէս և Երզնկացին, աղայի և և աղջկայ ամուսնութեան իրաւունք տուող տարիքը՝ ստում է՝ «Եւ պարտ է քահանային որ քննէ առաջ՝ և զիտենայ որ չլինին կարևորք, և կամ կնքաւորք և կամ խնամիք, զի կարևորն, որ է ազգականն, ի չորս պորտն անցանի, և ի Հինգ ապա խնամենան։ Եւ կնքաւորն երեք անցանի և ի չորսն խնամենան։ Եւ խնամութիւնն երկու անցանի, և երեքն խնամենան... ի միոյ Հօրէ երկու եղբարք միապէս բովանդակ վարին Հօրն իւրեանց ինքեանս ունին և նոցա որդիքն զերեք մասն արեան ունին յինքեանս և նոցա որդիքն զերկու բաժինն արեանն, և նոցա որդիքն զմին մասն արեանն, և սոցա որդիքն աւարտեցան և ի չորս տարեբացն ի միմեանց մեկնեցան. ժամ է նոցա դառնալ միանալ խնամութեամբ, զի վասն չորս տարեբացս պարտին Հեռանալ ի միմեանց, որ ամենևին սպառի արիւն ազգականութեան...»

Եւ կնքաւորութեան յերեք ազգն վասն այն անց-

⁸⁴ Այնքան պարզ է երևում մեզ այդ գրւածի Երզնկացունը չլինելը, որ մինչև անգամ աւելորդ ենք համարում նրա քննութեանը միջամտել, այլ միայն բաւական ենք համարում ընթերցողին յայտնել՝ որ վերոգրւալը երևում է միայն Սինօզի կանոնագրքում. իսկ Ս. Էջմիածնի մատենադարանի այլ ձեռագիր կանոնագրքերը չունին, որպէս վկայում է հ. Բաստամեանց («Փորձ», 1881, մայիս—յունիս, Կր. 28), որոնցից մի երկուսը մենք ևս բաղդադեցիներ։

նի, զի հոգին հռամասնեայ է, և չէ որպէս զմարմինն և ի չորս տարերացս, և է կնքաւորութիւնն հոգեոր ազգակցութիւն. . . իսկ խնամութիւնն ոչ մարմնաւոր ազգակցութիւն է և ոչ հոգեոր, այլ ի միոյ կողմանէ ի գրուց ընտանութիւն, և ոչ ի ստեանց է վասն այնորիկ երկու պորտ բաւական է հեռանալ. . . ապա թոռներուն, որ երեք պորտ են, հասնի փեսայանալ, և առաւել որ չի լինի թէ մէկ մօր կաթն կերեալ լինին հարսն և փեսայն. և թէ կերեալ են, այլ և զայս պարս է գիտել, թէ փեսացուն ումեմն որգեզիր եղեալ է, չկարէ նմա փեսայ լինել և ի դուստր և ի քոյրն և ի կին հօր գրին (հայրագիր, հոգեոր հայր) (որ) որպէս զմայր է որգեզրին, և ազգակցութիւն, թէ ի մօրէ դիհացն երեք լինի անցեալ որ կուհասնի որ փեսայանայ: Եւ թէ քան զայս պակաս լինի, և առնուն, ի սուրբ հայրապետաց անէծքն և բանադրանքն մատնին այնպիսի քահանայքն: Յառաջին ժամանակին սուրբ հորքն արգելին զազատս և զանազատս յարեան մերձաւորութենէ, բայց այժմու ժամանակս լուծեալ տեսանեմք զկնի սուրբ հայրապետացն, մանաւանդ յազատաց, զի անխտիր խառնին յիւրեանց մերձաւորսն (անկարգ ամուսնութեան (թեամբ)» . . . Եւ այր և կին, որ միոյն եղբօր դուստր լինի և միոյն եղբօր որդի, մի՛ տալ իրերաց և մի՛ պսակել. նոյնպէս զքոյրօջ (քուրօջ) ծնունդն» . . .

Որովհետեւ նախ՝ հ. Բաստամեանցն այս գրածն էլ ընդունում է Երզնկացունը և նրա վրայ հիմ-

նուժ իր կարծիքը, անսես առնելով իսկականն⁸⁵. երկրորդ՝ Էջմիածնի գրաստան մի քանի կանոնադրեր ունին այդ գրաւածք, որ նոյնպէս նշանակութիւն ունի, ուստի հարկաւոր ենք համարում որոշել մեր յառաջ բերածի և այս վերջինի նմանութիւններն էլ տարբերութիւններն էլ. և ցոյց տալ, թէ ուրբան հիմնաւոր է Երզնկայունը համարել մի այդպիսի գրաւած: Նմանութիւններ: Առաջինի խօսքերը շատ սեղ կրկնուժ են բառացի ճշտութեամբ. նոյնպէս մէկի բերած կանոնները բերում է և միւսը. այն զանազանութեամբ միայն, որ առաջ զնում է Պարտոււի ժողովի կանոնը. «Յառաջին ժամանակին սուրբ հարքն արգելին զազատս և զանազատս» և այլն, որ չկայ առաջինում:

Տարբերութիւններ: Առաջինը խօսում է արիւնակցական և խնամէական չհասութիւնների մասին. երկրորդը՝ այդ երկուսի վրայ աւելացնում է և՛ կնքահայրականն և՛ որդեգրականն: Առաջինն իր յիշած չհասութիւնների համար ասում է՝ պահել մէջ տեղում վեց աստիճան և երկու կողմի չորրորդներին թոյլ տալ ամուսնանալ. իսկ եթէ այդքան հեռանալը դժւար լինի՝ մի կողմի երրորդին ամուսնացնել միս կողմի չորրորդի հետ: Վերջինը պահանջում է արիւնակցականի համար պահել մէջ տեղում ութ աստիճան և երկու կողմի հինգերորդներին միայն թոյլ տալ ամուսնութեան. այն ինչ խնամէականի

⁸⁵ «Փորձ», 1881, մայիս—յունիս. եր. 28:

Համար բաւական է Համարում չորս աստիճան պահել և Հինգերորդին վեցերորդի հետ ամուսնացնել, և այլն: Երկրորդում յառաջ բերած բացատրութիւնը կնքահայրականի համար «Ձի հոգին եռամասնեայ է» չկայ առաջինում, այլ Տաթևացու գրածի մէջ իսկ խնամէակոնի համար ասածը «Ձի խնամութիւնն ոչ մարմնաւոր սղգակցութիւն է և ոչ հոգևոր, այլ ի միոյ կողմանէ ի դրուց ընտանութիւն» և այլն չկայ նոյնպէս առաջինում: Այս բոլորից պարզապէս տեսնուում է, թէ այդ գրածը Երզնկացունը չի կարող լինել: Ումը պիտի համարել ուրեմն: Ուշադրութեան արժանի է, որ Շուշու կանոնագիրքը, որպէս և Ս. Էջմիածնի մատենադարանի 736 համարը կրող կանոնագիրքը⁸⁶ այս գրածը իբրև Լրիմեցունը գնում են միացրած նրա կանոնական գրածի հետ միասին. որից կարելի է եզրակացնել, թէ կանոնագրքերը երբէք Երզնկացունը չեն կարողացել համարել, բայց իսկական հեղինակին էլ ձանաչել չկարողանալով՝ ոմանք Լրիմեցու գրածին են միացնում, նրան վերագրելով. իսկ ոմանք նրանը չհամարելով՝ գնում են առանձին, առանց հեղինակի անւան: Այս բոլորից յետոյ մեզ իրաւունք ենք համարում պնդելու, թէ այդ գրածը կազմել է 15 կամ 16 դարում մի անյայտ հեղինակ Երզնկացու, Տաթևացու և Լրիմեցու գրածներից քաղածներ անելով ըստ հա-

⁸⁶ «Գրեալ ի Թղթի ի ցուղայեցի Գալուստ ղպրէ յամի ոմոյ և փրկչական 1757 ի Հաշտարխան»:

ճոյից⁸⁷։ Երջանկայիչատակ Ներսէս Ե-ի կոնդակից, — որ կարգելու եւք յետոյ — ընթերցողները կտեսնեն, թէ այդ մեծ Հայրապետը ինչ նշանակութիւն է տալիս այդ գրւածին։

Յովհանն Երզնկացոյց յետոյ մնում են միայն երկու եկեղեցական հեղինակներ, որոնք տւել են չհասական ճիւղագրութիւններ — Գրիգոր Տաթևացին և Յակոբ Արիմեցին. երկուսն էլ 14—15 դարու մարդիկ։ Տաթևացին թւում է երեք տեսակի չհասական սատիճաններն և կարգում այն պատճառները, որոնք կարևոր են կայուցանում այդ սատիճանների պահպանութիւնը, ասելով. «Գիտելի է, զի նախ առաջին բաժանի ազգն ի բնականն՝ (արիւնակցական) և յօրինացն՝ և ի հոգևորն։ Արդ՝ բնականն է մարմնոյն, և օրինացն խնամութեամբ և հոգևորն ուղեգրութեամբ. վասն զի ունիմք զմարմին և հոգի և օրէնք... Արդ՝

⁸⁷ Հ. Բատամեանցը այդ վերջին յօլւածն ընդունելով իր-րև Երզնկացու գրւած («Փորձ», 1881, ապր. եր. 74) մի սխալից մի այլ սխալի մէջ է ընկնում ասելով, թէ «Այսպէս ուրեմն Յովհաննէս Երզնկացին հետեւելով սկեղեցական կանոններին և մանաւանդ Պարտաու ժողովին և Ներսէս Շնորհալուն, օրինաւոր է համարում ամուսնութիւնը արիւնակիցների մէջ հինգերորդ և վեցերորդ աստիճանում»։ Մեզ զարմացնում են այս խօսքերը նրա համար, որ գիտենք և տեսանք վերևում, թէ նա ինչպէս է հասկանում կանոնների «մինչև ցճորրորդ զարմ» ասելը. և այժմ այդ կանոններին և Շնորհալուն միաժամանակ հետեւելը կարելի համարելով յառաջ բերած գրւածի և կանոնների մէջ կարողանում է նմանութիւն գտնել աստիճանների որոշման կողմանէ։

Հասարակ կանոնք այսպէս եղին Հարքն սուրբ⁸⁸,
 Եթէ ի հոգեւոր ազգն ոչ լինի խնամութիւն մինչ ի
 կրեք ծնունդն այսպէս: Զի կնքահայրն և սանամայրն
 ծնունդ մի, և նոցա զաւակն երկու և նոցա թոռն
 կրեք. և չորան որ է թոռին թոռն լինին խնամիք⁸⁹:
 Որոյ պատճառն է, զի հոգին եռամասնեայ է, այսինքն՝
 բան՝ ցասումն՝ և ցանկութիւն. իսկ որդեգիրն որ
 բանիւ կամօք լինի, ոչ լինին խնամիք մինչ ի կրկին
 ծնունդն. վասն զի բանից և կամաց են զաւակք...
 Իսկ օրինաց ազգն որ են խնամիքն և բնականն, որ
 են մարմնականքն, ոչ լինին խնամիք մինչ չորս ծը-
 նունդն. վասն զի մարմինն ի չորս տարիաց է և ի չորս
 ծնունդ փոխին չորս արիւնք տարրականք ըստ այսմ
 օրինակի: Զի եղբայրն և քոյրն ունին զբոլոր արիւն
 ծնողին և նոցա որդին, որ է թոռն հօրն՝ ունի զկէս
 արեանն և թոռին որդին զերրորդ մասն, և թոռին
 թոռն զչորրորդ մասն. և աստ վճարեցաւ արիւնն և
 ազգն. յետ սոցա ի հինգերորդ ծնունդն խնամու-
 թիւն լինի: Նոյնպէս և օրինաւոր ազգն խնամու-
 թեան պահի մինչ ի չորս ծնունդն. զի և նա ևս

⁸⁸ Ո՞վ են այդ հայրերը, որոնց ակնարկում է, — յայտնի չէ:

⁸⁹ Ծնունդները թէև նշանակում են եզակի թուով, բայց պէտք է հասկանալ երկու կողմի համար առանձին առանձին. իսկ թոռին թոռն հասկանալու է թոռնորդին: Որպէս տեսնում է նրա յետագայ խօսքից արիւնակցութեան աստիճանների հաշի մէջ, առաջին աստիճանի ծնունդը որդի ասելու փոխանակ անւանում է նրա հօր թոռը, որով իսկական թոռնորդին կոչւում է թոռան թոռը:

մարմնոյ և արեան ազգակից լինի»⁹⁰: Տաթևացիին այդ խօսքերով խնկապէս քանի՞ աստիճանի վրայ կատարուիլք ամուսնութիւնն է համարում թոյլատրելի: Նրա տակն, «ոչ լինին խնամիք մինչ ի չորս ծնունդն», պիտի հասկանանք այն մտքով, թէ չորրորդներն էլ չեն խնամենում այլ նրանց որդիքն—հինգերորդները. «Յեա սոցա ի հինգերորդ ծնունդն խնամութիւն լինի». բայց այսանդ ծագում է մի խնդիր.— եթէ չորս ծնունդ պահել պէտք է, որովհետև մարմինը չորս տարեկից է բաղկացած, ուրիմն հինգերորդնիր կապ չունին նրանց հետ և պիտի ամուսնանան. էլ ինչո՞ւ նրանք նոր պիտի խնամենան⁹¹. նոյնն է և կնքահայրութեան մասին. եթէ, ինչպէս ասում է, այդ չհասութեան մէջ երեք աստիճան (ամեն կողմից) պահելու է մէջ տեղում, ըստ որում «հոգին եռամասնեայ է», ուրիմն այդ հաշւով երկու կողմի չորրորդներն այլ ևս մասնակից չեն «եռամասնեայ» հոգու յատկութեան, և պիտի ամուսնան միմեանց հետ. բայց նա այդ չորրորդների համար էլ ասում է դարձեալ «լինին խնամիք». «Ձի կնքահայրն և սանամայրն ծնունդ մի (ամեն մի կողմից), և նոցա զաւակն երկու, և նոցա թոռն երեք, և չորսն... լինին խնամիք»:

⁹⁰ Գիրք հարցմանց Գրիգորի Տաթևացու, Կ. Պօլիս Թիֆլիսի շախմատային ընկերության կողմից, Երևան, 1912, էջ 611—612:

⁹¹ Ուշադրութեան արժանի է, որ Ղրիմեցին էլ ծիշտ այսպէս ընդունելով՝ խնամական չհասութիւնը՝ չի հաւանում այսպէս կարծողներին, որպէս կտեսնենք փոքր ինչ լստոյ:

Տաթևացիին արիւնական չհասութեան ճիւղապուծիւնն և նրան կարևոր կացույանող բացարուծիւնն առնում է Շնորհալու կանոնից. հետևաբար և շատ լաւ գիտէ, թէ նրա զորութիւնով իսկապէս քանի՛ աստիճան պիտի պահէի մէջ տեղում, որ չորս տարեբքի սիրնդական արեան մէջ ունեցած բաղապրութիւնը լուծւի, սնհետանայ: Սակայն նա չի կարողանում այդ ասել. քանի որ ժամանակակից, մեծ ոյժ ստացած սովորութիւնն ոչ միայն այդ չհասութեան աստիճաններն էր Շնորհալու սահմանածից՝ շատ աւելի ընդարձակել, այլ և ինամէականին ու կնքահայրականին այնպիսի նշանակութիւն տւել, որ հաւասար էր առաջինն. ուստի նա ստիպւած լինելով խօսելու չհասութեանց մասին, անկարանում է ուղղակի իր կարծիքը կամ հայեացքը յայտնել, այլ բուականանում է միայն յիշել և՛ կանոնը և՛ սովորութիւնը: Նոյնն ենք տեսնում և նրոն «Խօթն պորտի» բացատրութեան մէջ. ուր աշխատելով ազատ մնալ հակառակորդների ընդհարումներից՝ հինգ տեսակ ճիւղահամար է դնում, որպէս զի ամեն կերպ դոհացում տւած լինի ժամանակակիցներին:

Այդ հինգ տեսակ ճիւղահամարները նրա խօսքերով այս են. «Արդ մարմնոյ ազգն բաժանի յերեք դէմն, ի վեր, ի վայր, և ի կողմ: Ի վերն այսպէս. Առաջին մէք, և հայրն, և պապն մեր, հօր պապն, և պապու հայրն, և պապուն պապն, և ապապան, որ է եօթն. նմանապէս և ի մօր կողմն: Իսկ ի վայր

ի խոնարհ. Առաջինն՝ մեք, և որդին, և թոռն, և թոռին որդին, և թոռին թոռն, և նրա որդին, և թոռնեայն որ է եօթն⁹³. Իսկ ի կողմանէ՝ որպէս եղբայր և քոյր մեր, և նոցին ծնունդքն, և Հօր եղբայր և քոյր, և մօրաքոյր և եղբայր, և ծնունդք նոցա մինչև յեօթն ազգն: Այս է մին եղանակ եօթն պորտից պարզապէս: Երկրորդ եղանակն այսպէս. Զի երկու են Հայր և մայր մեր⁹³ և երկու ծնունդ որդին և զուստրն և երկու եղբայրն և քոյրն, և մեք ի մէջն եօթներորդ: Երրորդ եղանակն այսպէս. Զի Հայրն և որդին և թոռն, որ է, երեք. և թոռին թոռն, որ է չորս որ լինի եօթն և եզր արևնակցութեան⁹⁴: Զորրորդ եղանակն այսպէս. Զի չորս ազ-

⁹³ Այդ եղանակներից առաջինը վերընծաց և վայրընծաց զըծերի համար հռոմէական հաշիւն է և իսկապէս միտ չունի յառաջ բերել. ըստ որում պահանջւած եօթն աստիճանը ինքն ըստ ինքեան անկարելի է կայուցանում ամուսնութիւնն ուղղագիծ վերընծաց կամ վայրընծաց այդքան հեռու աստիճանների մէջ. փոքր ինչ յետոյ կասենք, թէ ինչից ստիպւած է եղել Տաճկացին այս հաշիւը դնելու:

⁹³ Այս հայր և մայր կոչւածներին հասկանալու է եղբայր և քոյր — մէկը մի կողմի համար հայր, միւրը՝ միւս կողմի մայր:

⁹⁴ Եթէ այսպէս հաշւած, այսինքն հայր կոչւածին հայր բնորոնւած լինինք, կունենանք վեց աստիճան և ոչ եօթը. ուրեմն հայր կոչւողին պէտք է իմանալ որդի, որպէս նախընծաց եղանակի մէջ յիշած հայրն և մայրն նշանակում են—մի կողմից եղբայր, միւս կողմից քոյր: Ներկայ հաշւիս մէջ միայն մի գիծն է առնւած, նրա համար էլ ծնողը չի յիշում, այլ որդուց է սկսում. միմիայն այս հաշւով կունենանք մէջ տեղում եօթն աստիճան:

դակցութիւն մարմնական, զի մարմին է ի չորից տարերց, և երեքն Հոգեկան, զի Հոգին հռամասնեայ է: Եւ սորա լինին եօթն ազգ ըստ մեծին Ներսէսի: Նինգերորդ ի նորս վեց ազգ է⁹⁵, որպէս ասէ մեկնիչն Վարդան այսպէս. Զի չորս ծնունդ ի մէջն է ըստ չորից տարերց կատարման: Եւ առաջին ծնողքն ուստի յառաջ եկին չորս ծնունդքն. և հինգերորդն որ լինի խնամութիւն, լինի այս «վեց ազգ»⁹⁶: Այդ եղանակներից չորրորդը Շնորհալու հաշիւն է յառաջ բերում, որպէս տեսանք վերևում. բայց որովհետև ամեն մի կողմից եօթն պահանջող ժամանակակից սովորութիւնը նրան դժւարութեան մէջ է ձգում, ուստի Շնորհալու ազգակցական չորս աստիճանի վրայ երեքն էլ Հոգեկան ազգակցութիւն է աւելացնում: Նինգերորդ եղանակումն էլ Սսի ժողովի մէջ արգէն յայտնի կանոնի մասին խօսելով՝ յիշում է, որ վեց աստիճան է սահմանուել, սակայն ինքը դարձեալ այդ վեց աստիճանը դնում է մի գծի հա-

⁹⁵ «Ի նորս» ասելով կամենում է ասել մեզանից ոչ շատ յառաջ սահմանած: Յիշած Վարդան մեկնիչն Սսի ժողովի կանոնները շրջեցնող Վարդան վարդապետն է: «Ի նորս» խօսքը տեղիք է տւել հ. Բաստամեանցին կարծելու, թէ Երզնկացու կանոնի մասին է ակնարկում («Փորձ», 1881, մայիս—յունիս, եր. 35), մինչդեռ բաւական է միայն Վարդան մեկնիչի անունը իրիւ փաստ, թէ խօսքը Սսի ժողովի կանոնի մասին է: Երզնկացին Վարդանի «Սահմանից» կամ գրւածից է օգտուում, ուրեմն Վարդանը իր աշակերտի կանոնի մասին չի խօսել:

⁹⁶ Հարցմանց. եր. 611:

մար. և այդպիսով երկու կողմի Հինգերորդներին ինամուլթեան իրաւունքն յայանելով մէջ տեղում թողած է լինում ամբողջ տասն աստիճան (այդ հաշւով ամուսնանում են երկու վեցերորդներ). հետեւաբար ոչ մի նմանութիւն և ոչ մի կապ չունի նրա ճիւղահաշիւը Սսի ժողովի կանոնի հետ և ոչ հարկաւ Վարդան վարդապետի կանոնական սահմանի հետ. որին ի միջի այլոց հետեւելով Յովհաննէս Երզնկացին, երկու կողմի համար մէջ տեղում Հինգ աստիճանն էլ բաւական է համարում:

Այս բոլորից յետոյ մենք մեր յարուցած հարցին պատասխանում ենք, սակով. թէ Տաթևացին մի որոշ կարծիք չի յայանում չհասական աստիճանների նկատմամբ⁹⁷: Նա այդ չի կարողանում անել. և չի կարողանում ոչ թէ նրա համար, որ նրան պակասում է հմտութիւն և կանոնների խորին ուսումնասիրութիւն, այլ որովհետև ճնշած է ապառում ժամանակից, որի մէջ ինքն այնքան ծանր դրոժ էր յանձն առել կատարելու:

Յայտնի է ի հարկէ, թէ եկեղեցու այդ անմահ մեծ

⁹⁷ Սխալ է Գ. Բաստամեանցի ասելը. «Տաթևացին բոլորովին հետևում է Ներսէս Ենորհալուն Թէ ազգահամարութեան մէջ, Թէ արիւնակցութեան բացատրութեան մէջ և Թէ զհասութեան աստիճանների մէջ, որպէս և աստիճանների հաշուի մէջ»: «Փորձ». 1881. մայիս—յունիս, եր. 21:

Տաթևացին միայն մէջ է բերում Ենորհալու կանոնն ու բացատրութիւնը, բայց ինքը նրան չի հետևում, որպէս չի հետևում և Սսի ժողովին, չիշելով նրա կանոնը:

վարդապետը կեանքի մեծագոյն մասը անցկացրեց շարունակ պատերազմի մէջ հայ եկեղեցու կատարել թշնամի Ունիթոռական խմբի դէմ, որ անշուշտ տասնապատիկ աւելի շատ ժողովուրդ կ'կորզէր հայ եկեղեցու գրկից, քան որչափ կորզեց, եթէ Ուրտունեցու և Տաթևացու նման քաջարթուն դիմադիրներ չունենար:

Հանձարաւոր ռազմագէտն աշխատում է իր դիպքի անսպասով թոյլ կողմերի մասին աւելի գրաւորումայ, որ խափանէ թշնամու գործունակալութիւնը: Գործունեայով այնպիսի ուժեղ և մոլեռանդութեամբ ահարկու թշնամու հետ, որ շատ դիւրութեամբ որսում էր ոչ միայն տգէտ ժողովրդին, այլ տգիտագոյն հայ եպիսկոպոսներին, հայ վարդապետներին, հայ քահանաներին յանուն ճշմարիտ բարեպաշտութեան և ուղղափառ քրիստոնէութեան, որից ամեն մի քայլում շեղած էր ներկայացնում հայ եկեղեցին՝ Տաթևացին թէ պրաւոր և թէ բերանացի հակաճառութիւնների մէջ թշնամիների հետ և թէ քարոզութիւնների մէջ իր ժողովրդին աշխատում էր՝ ապացուցանել, թէ հայ եկեղեցին անթերի է բարեպաշտութեան և ուղղափառութեան բոլոր մասերումն էլ. և որովհետև զէնքի դէմ՝ զէնք, խօսքի դէմ՝ խօսք, փաստի դէմ՝ փաստ է հարկաւոր, ուստի սխոլաստիքական առարկութիւնների մէջ տոգորւած կրօնաւորներին մի կողմից հնարազիւս պատասխաններ տալով՝ միւս կողմից պէտք էր ոչ մի տեղէք չտալ մեղադրելու եկեղեցին մի որ և է պակասաւոր կամ թոյլ կողմից. իսկ իրան, եկեղեցու պաշտպա-

նին, Թիւրիմացութեան կամ տգիտութեան մէջ. որով հեշտութեամբ կարող էին նրա հեղինակութիւնը վայր ձգելով ամբոխի աչքում՝ թուլացնել նրա հակաձառութիւնների և քարոզութիւնների ազդեցութիւնը⁹⁸:

Այդպիսի տեղեք տալու կարելիութիւն ունեցող խնդիրներից մէկն անշուշտ պէտք է համարուի ամուսնական հաս ու չհասի խնդիրները, որի մասին արդէն բազմացած ենք տեսնում քմահաճոյ կարծիքներ և տարբեր հայեացքներ այն ժամանակներում. Տաթևացին ստիպւած լինելով այդ մասին էլ խօսելու՝ չի կամենում որոշ կերպով կարծիքը յայտնել. որ թէ՛ ժամանակակից եկեղեցականների շահագիտական ընթացքն այդ խնդիրներն վճռելում սխալ և անկանոն ցոյց տալով՝ իր սկսած գործի յաջողութեան չմնասէ և թէ՛ կազմ և պատրաստ կանգնած թշնամիներին ասելու առիթ չտայ, թէ՛ հայ եկեղեցին այդ խնդրումն էլ շեղւել է ընդհանուր եկեղեցու ուղիղ սահմաններից. ուստի և բարւոք է համարում լոկ յուսաջ բերել բոլոր տեսակ հաշիւները, մինչև ան-

⁹⁸ Տաթևացու «Հարցմանց»ը մասամբ արդիւնք է այդ հեղինակուծիւնը պահպանելու ջանքի, որ այնքան կարևոր էր ազդեցիկ դեր կատարելու համար. և մասամբ սխալաստիկ Ունիթոնների լարուցած խնդիրներին պատասխանելու անհրաժեշտ հարկի. այս պատճառով զբքի ևրախտաշատ հեղինակը մինչև անգամ հարկ է տեսել Քրիստոսի խաչափայտի ևրկայնութիւնն էլ նշանակել, Քրիստոսի ոտների և ձեռների բեռների անուններն էլ գիտենալ—Ատուր, Թատուր, Գատնատուր, Սատնատուր:

զամ հռովեական վերընթաց և փայրընթաց ուղեղ գծի մասին ճիւղագրութիւնն էլ, որ թերևս ունի-
թոռները խօսք ու զրոյցի սուսրկայ արած կ'լինէին:

Այժմ անցնենք Յակոբ վարդապետ Ղրիմեցու ճիւղագրութեան: Արիւնական ազգակցութեան մասին սա համաձայն ներսէս Շնորհալուս պահանջում է ամեն կողմից չորս չորս աստիճան մէջ անդում ունենալ և հինգերորդներին տալ իրաւունք ամուսնութեան: Այդպիսի պահանջի հիմն համարւող պատճառն էլ նա առնում է նրանից, որպէս և Տաթևացին — չորս տարեբքի բազադրութիւնը: «Յայտնի է, ասում է նա, զի ծնողքն ոչ են ազգականք, այլ են այր և կին և մի մարմին. ազգականութիւնն ի սոցանէ առնու սկիզբն ըսա չորս կերպի— ի վերուստ՝ որպէս սոցա հայրն. ի ներքուստ՝ որպէս սոցա որդիքն. յաջմէ, ընտանիք առն. ի ձախմէ՝ որպէս ընտանիք կնոջն, քորք և կղբարք են: Իսկ որդիք որ ի սոցանէ յառաջ Կան, ունին զբոլոր արիւն ազգականութեան, և թոռունքն զերրորդ մասն, և որդիք թոռանցն զերկրորդ մասն և թոռունք թոռանցն, որ է թոռիքն՝ զմի մասն. և ասա վճարեցաւ արիւն ազգականութեան, սաքա խնամենան, և սոցա որդիքն, որ են ձապ թոռնիքն՝ առնուն զիրար»⁹⁹:

⁹⁹ Կանոնագիրք Սինոդի, եր. 392: Ձեռագրի կէտադրութիւնը միշտ ձշտութեամբ չենք պահում:

**Աւելի բացայայտութեան համար յետագայ ձիւղա-
հաշի ազիւսակն ենք դնում, որ Ղրիմեցունն իրանն է:**

**Այլ և կին մի մարմին են, հայր
և մայր զաւակացն և պապոյ պապն,
և պապոյ ձագթոռնեանցն:**

Եղբայր	100	Եղբայր
Որդի		Որդի
Թոռն		Թոռն
Թոռնային		Թոռնային
Ձագթոռնայինքս առնուն զիրար.		Ձագթոռնայինքս առնուն զիրար.

**Վերոգրեալը հարազատ արիւնակցութեան համար
է, խորթերի համար հեղինակն ասում է. «Այնոցիկ,**

¹⁰⁰ Ղրիմեցին պահանջելով ամեն կողմից չորս չորս աստի-
ձան՝ կասկածում է, թէ մի զուցէ իր պահանջը հասկանան բա-
ռացի նշանակումեամբ, ուստի շտապում է յայտնել որ եթէ մէկ
կողմից մի աստիձան պակաս լինի, իսկ միւս կողմից մին ա-
ւելի, «դարձեալ ուժն լինի» և կարելի է: Հ. Բաստամեանը
յիշելով Ղրիմեցու ուժն աստիձան լրացնելու համար սոյն բա-
ցատրուծինը թէ՛ եթէ մի կողմից մի աստիձան պակաս է, միւս
կողմի առաւելումեամբ կլրացուի, թոյլ է տալիս իրան ասելու
«բայց այստեղ, չգիտեմ ինչի, հեղինակը խախտում է իւր կանոնը
և պակասացնում է ամեն կողմից մի մի աստիձան՝ թոյլ տալով
ամուսնուծինը երկու ուժերորդի մէջ, այսինքն, եռմաներորդի և

որոց մայրն երկու է և Հայրն մէկ, սոքա Հարազատ եղբայրք են, և զարիւն ազգականութեան ի հօրէն բոլոր ունին»: Ուրեմն, ասում է, սրանց համար կանանը նոյնը կ'լինի, ինչպէս Հարազատների համար ասացի. «Ապա թէ երկու հօրէ լինին և ի մէկ մօրէ, սոքա զկէս արեան ունին. զի կինն կէս է և զաւակքն ի նմանէ ոչ կարնն առնուլ զարիւն ազգականութեան ի լման». ուստի մի աստիճան պակասեցնում է այնպիսի խորթերի համար. «Սոցա թոռուկքն խնամենան և թոռնեանքն առնուն զիրար»:

Ղրիմեցին չի հաւանում այն մարդկանց կարծիքին, որոնք պահանջում են Հարազատ արիւնակիցների ազգահաշի դէպքում պահել մէջ տեղում տասն աստիճան և տասնեմէկերորդին տասներկուերորդի հետ ամուսնացնել. «Ձի են ոմանք որ ի մարմին (արիւնակցութիւն) զհինգերորդ գլուխն ասեն խնամենալ... և ապա վեցերորդն առնուն զիրար... բայց աստ ոչ է հաւանելի Հասարակ տեսութեան մերոցս և օտարաց¹⁰¹, մանաւանդ զի տրտունջ առնեն

ուժերորդի մէջ, որով մէջ տեղում մնում է վեց աստիճան, մինչդեռ իւր աղիւսակի զօրութեամբ մէջ տեղում պէտք է մնայ ուժ աստիճան» («Փորձ», 1881, մայիս—յունիս, եր. 31): Ուժ աստիճան պահում է Ղրիմեցին, և իր կանոնն էլ անխախտ: Մեր հանգուցեալ եղբայրը այդպիսի սխալ ենթադրութեան մէջ է ընկել հեղինակի խորթերի համար ասածը հարազատ արիւնակիցների համար ընդունելով. ի հօրէ խորթերի համար նա մի աստիճան պակասեցնում է, որովհետև արիւնը պակասած է գտնում:

¹⁰¹ Հ. Բաստամեանը Սիւնոզի կանոնագրքի ոչլև կանոնն

և արհամարհեն զասացիալսն... զի չորրորդ զըլուխն... վճարեցաւ արիւն, և Հինգերորդն, որ ի սոցանէ ծնան... նոքա օտարք են. ընդէր ոչ առնուն զիրար. և այս իրաւի է, զի օտարքն առնուն զիրար... նոքա առանց ամենայն խղճմտանաց առցեն զիրար» :

Բացի արիւնակցական ազգականութիւնից Հեղինակը սահմանում է աստիճաններ և հոգևոր ազգակցութիւնների — կնքահայրական և որդեգրական չհասութիւնների համար:

Առաջինի համար պահանջում է վեց աստիճան պահել մէջ տեղում և հրաման տալ եօթներորդին ամուսնանալու ութերորդի հետ: Կնքահօր ամբաստանութիւնը որդին, ասում է նա, և հոգևոր որդիքն, որք են սանքն, նոքա հոգևոր եղբայրք են չինամենան, և ոչ որդիքն իւրեանց, այլ թոռունքն ինամենան, և թոռնայիւնքն առնուն զիրար»¹⁰². Իսկ երկրորդի—

ընդունած լինելով Երզնկացունը՝ Ղրիմեցու այս ակնարկն էլ համարում է նրա դէմ, ասելով. «Ղրիմեցին անյարմար է համարում և մերժում է այն հաշիւը, որ կարող ենք կոչել Երզնկացու հաշիւ և որ պահանջում է ամեն կողմի համար հաւասար թով չորս չորս աստիճանից աւելի» («Փորձ», 1881, մայիս—յունիս, եր. 31):

Թէ այդ կանոնն Երզնկացունը չէ, ասացինք իր տեղում. այստեղ կասենք միայն, որ Ղրիմեցու ակնարկը մի մարդու դէմ չէ, այլ ընդհանրապէս այդպէս ասող շատ ժամանակակիցների, որոնց պահանջը տալիս է արդիւնք յիշեալ յօդաձը մեզ անյայտ մի հեղինակի զրջի միջնորդութեամբ:

¹⁰² Կնքահայրական չհասութեան ամեն կողմից երեք աստի-

որդեզրական կամ, ինչպէս նա է անւանուս, օրինաւոր ազգականութեան մասին ասում է. «Օրինաւոր ազգականութիւն է որ մարդ զայլոյ տղայ իւրն որդեզիր առնէ, որ է հոգեզաւակ. սա միայն է ազգակից առն այնորիկ, որում որդիացան, և ընտանեաց նորա: Զի թէ ուստր է և կամ դուստր որ եղև հոգևոր որդի, ոչ կարէ սալ նմա զմարմնաւոր ուստր իւր և կամ դուստր որ արար զնա հոգեզաւակ: Նաև ոչ հոգևորն, որ լինենայ սան նմա. զի նոքա հոգևոր և մարմնաւոր զաւակ են նմա, և սա օրինաւոր (օրինաց) որդի իւր. թէ նորա այլ եղբայրք և քոյրք լինին, կարէ հարսնացուցանել և փեսայացուցանել ի տղայս իւր. զի հոգեզաւակն միայն է նմա օրինաւոր որդի, և քոյրք և եղբայրք նորա օտար են ի նմանէ և ընտանեաց նորա որ արար զնա հոգեզաւակ: Զորօրինակ առեալ ուղէշ մի ի ծառոյ և պատուաստեալ զնա ի յայլ ծառ, նա որ պատուաստեցաւ ի ծառն ինքն միայն միացաւ ի ծառն այն. . . իսկ այլ ուղէշքն որ իւր ծառն մնացին՝ նոքա օտար են ի ծառէն յայն, յորս ինքն պատուաստեցաւ. նոյնպէս և հոգեզաւակն ի յիւր ծնողացն, միայն ինքն եղև օրինաւոր որդի այնմ, որում որդիացան. իսկ այլ քոյրքն և եղբայրքն, որ առ իւր մարմնաւոր ծնողքն մնացին՝ նոքա օտարք

ձան պահելու պահանջը Ղրիմեցին էլ բացատրում է հոգու «եռամանեայ» լատիւնիւնով. «Վասն երից մասանցն հոգւոյն դրողմեցի երեք երեք գլխով»:

են ի նմանէ, որում ինքն որդիացաւ... Դարձեալ...
 Թէ լիցի առն այն ուստր կամ դուստր որ որդիա-
 յոյցն նանակ իւր մարմնաւոր տղայքն և որդեգիրն
 ոչ կարեն խնամենալ, այլ իւր Թոռներն խնամենան
 և Թոռնեայքն առնուն զերար... երրորդն խնամե-
 նան, և չորրորդն որ օտարացան, առնուն զիրար¹⁰³:

Դրիմեցու ասելով՝ ուրեմն որդեգրողը չի կարող
 ամուսնացնել իր որդեգրին Թէ իր իսկական որդի-
 ների հետ և Թէ իր սանի հետ. որովհետև Թէ իր
 որդիքը, Թէ իր սաներն և Թէ որդեգիրն եղբայ-
 րացած են միմեանց հետ. այս պատճառով որդեգրի
 և սանի, որդեգրի և որդեգրողի հարապատ զա-
 ւակների սերունդների համար կըքահայրական չհա-
 սութեան չորրորդ աստիճաններն են սահմանուում
 ամուսնութեան համար. այն ինչ որդեգրողի զաւակ-
 ներն և որդեգրի քոյրն ու եղբայրը կարող են ա-
 մուսնանալ միմեանց հետ իբրև օտարներ:

Ե.

Մինչև այստեղ յառաջ բերինք ժամանակագրա-
 կան կարգով այն բոլոր կանոնները, որոնք սահ-
 մանել են ամուսնական հաս ու չհասի համար. այժմ
 մի երկու խօսք նրանց նշանակութեան մասին եկե-
 ղեցական իրաւաբանական տեսակէտից:

Բոլոր քրիստոնեայ եկեղեցիների համար առաջին

¹⁰³ Կանոն. Սինոդի, Եր. 396—398:

օրէնսդրական աղբիւրը Ս. Գիրքն է. նրանից յետոյ արեւելեան եկեղեցիների հետեւաբար և հայաստանեայց եկեղեցու համար օրէնսդրական հեղինակութիւն ունեցողն եկեղեցական ժողովներն են, որոնց տւած կանոնները անհերքելի օրէնք են. իսկ մասնաւոր անձանց — եկեղեցական հարց սահմանաճնեիրը չունին պարտաւորիչ նշանակութիւն, եթէ որ կամ սահմանող անձն իր անսահման երախտիքով և բացարձակ սրբութեան փառքով եկեղեցու համար անպայման հեղինակութիւն չի համարուում, որպէս օրինակ մեզանում Թաղէոս և Բարդուղիմէոս առաքելակները, Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչն և այլն. և կամ եթէ ինքն եկեղեցին պաշտօնապէս չի ճանաչել նրա գրւածն իբրև պարտաւորիչ կանոն: Այս հիման վրայ վերոկարգեալները պէտք է բաժանենք իրիւր մասի, մինն անւանելով ժողովական կանոններ կամ պարտաւորիչ օրէնսդրութիւններ և միւսը մասնաւոր հրահանգներ կամ եկեղեցական հարց կարծիքներ: Առաջինում զետեղում ենք Աշտիշաաի, Շահապիվանի, Դւնի, Պարտաւի և Սաի ազգ. եկեղեցական ժողովների կանոնները. երկրորդում՝ Շնորհալու, Գօշ Մխիթարի, Յովհան Երզնկացու, Գրիգոր Տաթևացու և Յակոբ Արիմեցու գրւածները:

Առաջին մասը պարղապէս պատկերացնում է մեր եկեղեցու ինքնուրոյնութիւնն և անկախութիւնը: Նա, ինչպէս ասացինք, տաճելով հանդերձ ընդհանուր եկեղեցուն յատուկ մերձաւոր արիւնակիցների ամուսնութիւնը խափանելու փափազը, կանգնում է

դարձեալ մի որոշ սահմանի վրայ ազատ անհաշիւ հետեւողութիւնից.— երկրորդը, ընդհակառակն, ներկայացնում է մասամբ իբրև արդիւնք արտաքին ազդեցութեան: Մէկով երևում է եկեղեցու ազատ, անյողգող դուզողութիւնն ու անսխալականութիւնը: միւսով՝ մասնաւորների ընկճող բնաւորութիւնը: Աւերի պարզութեան համար կազմում ենք երկու մասերի համար յետագայ զուգընթաց աղիւսակները:

Ա Ռ Ա Ջ Ի Ն Ա Ղ Ի Ի Ս Տ Կ .

Հարազատ արիւնակիցների կամ ազգակիցների չհասութիւն.

Դար.	Եկեղեցական ժողովներ.	Եկեղեցական հարք.	Դար.
4-րդ	Աշտիշատի—արգելում է չորրորդ աստիճանի (ըստ Մովսիսական օրինաց) ամուսնութիւնը. այնուհետև չորրորդին թոյլատրում է ամուսնանալ հինգերորդի հետ:	Ներսէս Շնորհալի — «Յերկուց կողմանցն զչորրորդ ազգին զխաւորութիւնն կատարեալ ունիցին (մէջ տեղում թողնել ուժ աստ.) քանզի բնութիւն մարմնոյ ի չորից տարբաց գոլով...»	12-րդ
5-րդ	Շահապիվանի—նոյնն է հաստատում և կանոնին հակառակ ամուսնացածներին օրինադրում է բաժանել միմեանցից:	Գօշ Մխիթար — «Թէ երեք ի մի կողմանէ իցէ և երեք ի մի լինելի է (մնում է չորս). Թէ երեք ի մի կողմանէ իցէ և երկու ի մի՝ այս ևս լինելի է... զի ի լինելն մնայ երեք»:	12-րդ

Դար.	Եկեղեցական ժողովներ.	Եկեղեցական Հարք.	Դար.
6-րդ	Դննի—չորս աստիճան պահել մէջտեղում և հինգերորդին վեցերորդի հետ ամուսնանալու իրաւունք տալ: Սակայն կանոնի հա- կառակ ամուսնացածներին չի բաժանում, այլ ապաշ- խարութեան է ենթարկում:	Յովհան Երզնկացի— «երկու եղբօր կամ երկու քրոջ թոռներն զիրեանց ծնունդքն իրերաց տան»: Եւ եթէ մէկ զիհն երեք լինի և մէկն չորս՝ լինի և այն» (հինգ աստ. մէջ տեղում):	13-րդ
8-րդ	Պարտաւի — վերստին ընդունում է Շահապիվանի (Արիւնակիցներն) «Ոչ ժողովի կանոնը, Թոյլա- լինին խնամիք մինչ ի տրելով չորրորդին ամուս- չորս ծնունդն» (մէջ տե- նանալ հինգերորդի հետ, դում թողնել ուժ աստ.) հակառակ կանոնի ամուս- Դարձեալ նա. «ի հինգե- նութիւնը նզովում է:	Գրիգոր Տաթևացի — լինին խնամիք մինչ ի տրելով չորրորդին ամուս- չորս ծնունդն խնամու- թիւն լինի» (վերջինիս համեմատ մտում է մէջ տեղում տաս աստիճան):	14-15
13-րդ	Սսի — «վեց ծննդովք հեռացեալ յազգակցութենէ արեան» (հինգ աստիճան պարտաւորապէս պահել):	Յակոբ Ղըրիմեցի— «Հին- գերորդն (երկու կողմի) օտարք են... առնուն զի- րար» (թողնել ուժն աստ.):	»

Խորթ արիւնակիցների համար առանձին աղիւ- սակ չենք կազմում. ըստ որում մեր եկեղեցական ժողովների կանոններն այդ մասին չեն յիշում. եկե- ղեցական հայրերից էլ միայն երկուսն են խօսում— Գօշ Մխիթար և Յակոբ Ղըրիմեցի:

Առաջինը խորթերի չհասական հաշիւն էլ այնպէս է ընդունում: Ինչպէս հարազատներինը. այսինքն՝ երեք աստիճան մէջ տեղում պահել և չորրորդին հինգերորդի հետ ամուսնանալու հրաման տալ. իսկ վերջինը խորթութիւնը երկու տեսակ է ընդունում.— խորթ՝ հօր կողմից և խորթ՝ մօր կողմից: Նրա կարծիքով՝ որոնք մի հօրից են և երկու մօրից «զարիւն ազգականութեան ի հօրէն բոլոր ունին»: ուստի նրանց համար չհասական կանոնը, ասում է, նոյնը պիտի լինի, ինչ որ հարազատների համար. իսկ որոնք մի մօրից են և երկու հօրից, նրանց համար երկու աստիճան պէտք է պակսեցնել. «Զի կինն կէս է և զաւակքն ի նմանէ ոչ կարեն առնուլ զարիւն ազգականութեան ի լման»:

ԵՐԿՐՈՐԴ ԱՂԻՒՍԱԿ.

Խ ն ա մ է ա կ ա ն չ հ ա ս ո ռ թ իւ ն .

Եկեղեց. Ժողովներ.	Եկեղեցական Հարք.	Դար.
<p>26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100</p>	<p>Գօշ Միսիմար. Խնամէականի համար 12-13 էլ այն աստիճաններն է ընդունում, ինչ որ արիւնակիցների համար (չորրորդը ամուսնանում է հինգերորդի հետ): Յովհան Երզնկացի. «Որ խնամութեամբ հետ մի իրար խառնեալ լինին այլ օտարքն, նոյնպէս չորս ծնունդ հեռանան, և ապա այլ խնամենան» (մէջ տեղում մնում է վեց աստիճան): Գրիգոր Տաթևացի. «Օրինաց ազգն որ են խնամիքն... ոչ լինին խնամիք մինչ ի չորս ծնունդն»¹⁰⁹:</p>	

¹⁰⁴ Մինչև հինգերորդ դարը ինչպէս տեսանք լուսական եկե-

անձին աղիւսակ չենք կազմում և հոգևոր ազ-
 ւթեան համար. ըստ որում եկեղեցական ժո-
 րն այդ մասին սահմանած կանոն նշոյնպէս չու-
 իակ եկեղեցական հայրերից միայն Տաթևացին
 փմեցին են, որ խօսում են կնքահայրական և
 րական չհասութիւնների մասին և երկուսի էլ
 ները փոքր ինչ յառաջ կարգւած լինելով՝
 լթեան հարկ չեն թողնում:

ս ամենից յետոյ կարգում ենք այժմ օրինակ-
 տեսական գործերից, որպէս զի ցոյց աւած լի-
 թէ մեզ մօտիկ անցեալում և ներկայումս
 նական հաս ու չհասի խնդիրներն որպիսի վը-
 իր են առել և առնում:

Թերցօղներին ձանձրութիւն չպատճառելու հա-
 հարիւրաւոր օրինակներից յառաջ ենք բերում
 Ղարաբաղի Կոնսիստորիայի գործերից և չորսը՝
 Իսի: Առաջինների գործերի տարեթիւն և № №-
 էլ ենք նշանակում: Երկրորդների՝ միայն այն
 աններինը, որոնցից պատճէներ ենք հանել:
 ո բերած օրինակներից մինը կնքահայրական
 լթեան է և տասնևմէկը՝ խնամէականի: Ա-
 լիցական կամ ազգակցական չհասութեան օրի-
 իր չենք կարգում, որովհետև սակաւ են պա-
 լ մեզ գործերի մէջ. եղածներն էլ՝ եթէ ոչ

սահմանած խնամէական չհասութեան արգելքն է երկու
 ին առնելու մասին.— Առաքելական կոչւած (19-րդ) Նէո-
 րայի ժողովի (2-րդ) և ս. Բարսեղ Կեսարացու (76-րդ)
 ւեր:

եկեղեցու, դռնէ մեր եկեղեցական հարց սահմանած ստորիճանների վրայ են գտնուել, շատ աննշան բացառութեամբ և միանման—8—10 աստիճանների. և այդ տեսակէտից չեն ներկայացնում անկանոնութեան փաստեր: Բայց թէ ինչ որ գործերից չի երևում, իսկապէս տեղի չի ունեցել և ունենում արդեօք ժողովրդի մէջ: Կան շատ օրինակներ¹⁰⁵ նոյն իսկ մեզ շատ մօտիկ ժամանակից վերջին երկու տասնեակ տարիներից. սակայն կ'իշխենք մի երկուսը միայն:

«Մշակի» 1879 թւի համարներից մէկում Մոզգոկի թղթակցութիւնը հաղորդեց նոյն քաղաքում տեղի ունեցած անսովոր չհասական նշանալիութեան մասին—մի եղբայր որդին կին է առնում միւս եղբոր թոռին.—թղթակիցն ասում է թէ՛ չնայելով որ այսքան ծանր և անօրինակ բան է այս արիւնակցական չհասութիւնը, բայց դարձեալ տղայի հայրը հաստատուն հաւատացած է, թէ կարող է էջմիածնից հրաման բերել տալ, որովհետև հարուստ մարդ է¹⁰⁶:

¹⁰⁵ 1879 թւին Ղարաբաղի վիճակի Վարանդ և Դիզակ գաւառների վրայ կարգած վերահասութիւնը ցոյց տուց, որ շատ արենական մօտիկ չհաս պատկեր կատարել են ծխական քահանաների տւած պարզ, անձիւղագիր լայտարարութիւնների հիման վրայ:

¹⁰⁶ 1880 թւին Մայր Աթոռի Ղազարապատ հիւրանոցի սենեակներից մէկում վիճակել էր մեզ բնակիլ Ղարաբաղի Խեմի կառավարչի պաշտօնը թողնելուց լետոյ: Հիւրանոցի Սրբազան հիւրընկալը մի օր լերդապատառ վազում է մեզ մօտ և պահան-

Նոյն լրագրի 1879 թւի 150 համարում ապած Կալիթայի թղթակցի նամակը խօսելով այնտեղ կատարւած չհասական պատկերի համար՝ ասում է. «Ոչ սակաւ զայթակղութեանց պատճառ տուեց (առաջնորդը) . . . թոյլ տալով կատարել այնպիսի չհաս պատկեր, որոնց օրինակը մինչև այսօր տեսնված չէ մեր կողմերում: Ինչպէս՝ երկու հարսզաա քոյրերի վաւանները միմեանց հետ պսակելը (պ. Մարգար Գրիգորի դուստրը պսակվում է Պինաննդեցի պ. Յովսէփ Անտօնի որդու հետ, որոնց մայրերն հարազատ քոյրեր են)»: Եթէ ձիշտ է թղթակցի տւած չհասական ձիւղազրութիւնը, ուրեմն պսակը կատարւած է Մովսիսական օրէնքով: Այդ մասին այսքան այժմ տեսնենք չհասութիւնների միւս երկու տեսակը:

Օ Ր Ի Ն Ա Կ Ն Ե Բ .

Ա.

(Գործի տարեթիւը 1849, № 39).

Նուխեցի Մ. Մանուկեան կամենում է ամուսնանալ Մարիամ Յակոբեանի հետ. նրանց մէջ լինում է

ջում թողնել սենեակը և հեռանալ, որ այդ տեղ պիտի ընդունի Մոզդոկից եկած մի պատուար հիւրի: Այդ պատուար հիւրը մի հարուստ վաճառական էր: Առատ աջահամբուրի ակնկալում ինք խլեց-մեզ պէս մի խեղձ կրօնաւորից սենեակը: Այդ ժամանակ իմացանք, որ Ղազարապատի սենեակների մէջն էլ պատուարը կայ. ինչ և իցէ, այդ պատուար հիւրի գալստեան նպատակն էր յիշեալ պսակի կատարման հրամանն ստանալ. բայց բանակցող կողմերը համաձայնութեան չեկան զումարի քանակութեան մասին.—այդ պատճառով գտնեցաւ քահանայ, որ կատարեց պսակն առանց հրամանի:

կնքահայրական ութ աստիճանի չհասութիւն¹⁰⁷. Կոնսիստորիայն դժւարանալով լուծումն տալ՝ դիմում է Սինօզին, որ տալիս է հրամանը, ասելով. «Օրէնք չայոց կկեղեցւոյ հրամայեն ի յօդ. ոչլի. Ազգականն ի չորս պորտն անցանի ի հինգն խընամենայ. կնքաւորքն երկքն անցանեն և ի չորսն խնամենան և ինամու-թիւնն երկուքն անցանեն և երկքն խնամենան»¹⁰⁸:

¹⁰⁷ Ներսէս Ե կաթողիկոսը մի մակագրութեամբ, որ արել է 1852 թւին հոկտ. 10-ին Սինօզի 1851 թւի № 105 գործի թերթերից մինի վրայ, ասում է. «Առաքեմք ի Սինօզն Ս. Էջմիածնի զայս գրութիւն վասն կնքահայրութեամբ խնամութեանց... Թէ Վարդան Պոպով մկրտեալ է զԱռաքել որդին Աննայի, և որդին Վարդան Պոպովի Գրիգորն կամի առնուլ զՄարիամ դուստրն եղբոր Աննայի ի կին. այլ Սինօզն արգելեալ է որպէս ընդդէմ կնքահայրութեան օրինաց: Ոյր աղազաւ մեզ անյայտ գոլով այսպիսի կանոնք կամ օրէնք կնքահայրութեանց, մեք վասն կնքահարց կանոն զայն համարիմք, զի կնքեալն նորա համարեսցի վասն որդւոց յինքենէ իբրև եղբայր և ազգակցութիւն նոցա ըստ հոգևոր և մարմնաւոր որդւոց կնքողացն յարածգեսցին մինչև ցերրորդ ծնունդսն նոցուն հոգևոր և մարմնաւոր հայրութեանց կնքողին. իսկ եղբարք կամ քորք և կամ հօր եղբայրք և հօրաքոյր կամ մօրաքոյրք կնքողին և կնքելոյն չունիցին պարտաւորիլ ընդ ազգակցական մերձաւորութեանց պարտաւորութեամբ. և ըստ այսպիսի մերում մտահաս հասողութեանց մեք զրեալ եմք առ ոմանս Կոնսիստորեայս զձիւղահամարութիւն կնքահայրութեանց առնել միայն ըստ որդւոց կնքողին և օտար համարել զեղբայր և զքոյր և զայլ ազգականսն կնքողին ըստ արենակցութեան ըստ որոց առաջադրեմ Սինօզին խնամակալութիւն (թեամբ) ժողովրդեան կարձել զնեղութիւն նոցա, վասն պսակի որդւոց դստերաց նոցա ի մասին հոգևոր ազգակցութեան կնքահարց:

¹⁰⁸ Սինօզն այն անանուն հեղինակի յօդածն է բերում իբրև

Գ.

(1853 թ. № 99).

Ազոխեցի Ա. Արղմանեանի պսակի մասին սկսում է գործ: Նրա և իր հարանացւի մէջ կայ խնամէական չհասութիւն վեց աստիճանի: Նախընթաց երկու եօթն աստիճանի խնամէական չհասութիւններն արպիւրդ Կոնստանտնուպոլսի պիտմ վեցը—Արղմանեանինը ներելի է համարում. միայն չվստահանալով ուղղակի հրաման տալ՝ իր եզրակացութիւնը ներկայացնում է Բաղրասար մետրապօլաին, խնդրելով կամ հրաման տալ պսակի թողլուութեան կամ միջնորդել Մայրապոլսի նոգեոր Իշխանութեան առաջ. և նա յայտարարութիւնով գիմնում է Ներսէս Կաթողիկոսին: Յառաջ ենք բերում այդ յայտարարութեան մեզ համար կարեւորութիւն ունեցող մի քանի մասեր. . . «Նախ՝ թէ ժողովրդականք Հայոց երկրիս, նա մանաւանդ բնակիչք զիւղորէիցն, ի խնամենալն ընդ միմեանս արգելք ինչ համարեն ըստ վաղեմի սովութեան զվերձաւորութիւնսն արեւական ազգակցութեան և կրն. քաւորութեան. իսկ ի մասին խնամէական բարեկամութեան զնշանադրութիւնս զաւակաց իւրեանց կատարին առանց նախընթացաբար հարցանելոյ ուստիք առ այն գոնէ բանաւոր յայտնութեամբ զլուծումն. և զխաւոր պատճառն այսորիկ է առաջն մնացեալ ի նախնեաց իբրև աւանդութիւն, թէ վնամութիւն է, ի՞նչ կայ, ի՞նչ չհաս է, ոչ արիւն կայ ոչ մեռն»: ուստի և հոգան զամենայն կարեւոր պատրաստութիւնսն և զծախս հարսանեաց և ապա և

կեալ խնդրին, սղաչին, թախանձին և նեղին անգամ
 ի տալ զթոյլաւութիւն... Գործակատարն ունելով
 զկարծիս յայսպիսի դէպս... խնդրէ զարժանապարտն
 տնօրէնութիւն առ ընդունելոյ ի ծայրագոյն հոգեւոր
 իշխանութենէն զպարզ և զյայտնի կանոնս վասն
 պսակաց ի խնամէական աստիճանս եղելոց... Վիճ.
 Կոնսիստորիայն ստացեալ զայս յայտարարութիւն
 գործակալին զաւառակաց... և ի խնդիր լիալ եկե-
 ղեցական կանոնի համեմատ աստիճանի խնամու-
 թեան յիշեալ Ազոխեցի երկուց տանցն, եզիտ զմին
 գրեալ օրինակ զայս. «Խնամութիւնն ոչ մարմնա-
 ւոր ազգակցութիւն է և ոչ հոգեւոր, այլ ի միոյ
 կողմանէ ի դուրս ընտանութիւն, և ոչ ի ստենէ,
 վասն այնորիկ երկու պորտ բաւական է, սնցանել...
 Համեմատեալ զայս կանոն ընդ խնամական հաղոր-
 դութեան յիշեալ երկուց տանց, եզիտ Կոնսիստո-
 րիայն զներկայ մտադրեալ պսակն... Թոյլատրելի
 Սակայն տարակուսեալ, թէ մի գուցէ չէ հրահան-
 գելի յիշեալ կանոնաւն... խնդրեաց յինէն իբրև
 ի վիճակաւոր արքեպիսկոպոսէ զփութանակի կար-
 զագորութիւն կամ ինքնին ուղղակի տալոյ կամ ի
 ծայրագոյն հոգ. իշխանութենէն խնդրելոյ զլուծումն
 վասն հրահանգութեան յայսմ հետէ վերոնշանակեալ
 կանոնաւն ի դիւրութիւն ժողովրդականացն ի պատա-
 հեալ և ի պատահելի դէպս... Աստուծարեալ հայրա-
 պետ... որպէս նկատեմ և ես ի ներկայ ժամանակի աստ
 ի վիճակիս Ղարաբաղայ, կարծեմ թէ և յայլ վիճակս
 ժողովրդականք մեր հայոց ի քաղաքս և ի գիւղօրէս

այնքան են շաղկապեալք յիրերաց միջի կապակցութեամբք ազգականութեանց, կնքաւորութեանց և խնամութեանց, մինչ զի ի կամիլն ուրուք նշանել զոք ինքեան ամուսին, ի վեր երևի գրեթէ միշտ անզէն առ նմին յօդ ինչ մերձաւորութեան... մանաւանդ զի ոչ ոք գրեթէ յօժարի մտանել յամուսնութիւն ընդ օտարի, այլ ընդ իւրում քաղաքակցի կամ գիւղակցի: Եւ ի շնորհն պարագայից խափանելոյ զբարեկամութիւնն տարածայնին տրտունջք զքահանայից և զգործակատարաց... և բազում այն է, զի մի անդամ նշանեալք... այլ ևս ոչ կարեն և ոչ կամին դառնալ ի միմեանց... և ժամանակս չէ ժամանակ, ջաւելով գրեմ, ընտրելոյ զգեղեցկութիւն և զվայելչութիւն հոգւոյ և առաքինութեան, այլ միայն թէ հաւասար է ինքեան փողով, ունի՞ զչայ, զսամովար, ունի՞ զբարեկամն, և այլն: Եւ այսպէս առնեն զինամական բարեկամութիւն յընթացս շատ կամ սակաւ ժամանակի և ի մերձենալն աւուրց հարսանեաց և պսակի յայտնեն զայնմանէ գործակատարաց—այլ ընդ լսելն՝ թէ այդ պսակ ոչ կարէ կատարիլ ի պատճառս այս ինչ կամ այն ինչ մերձաւորութեանց, սկսանեն տրանջել զհոգևորականաց և զեկեղեցական կանոնաց, և սպա կամ ինքնին կամ ի ձեռն ազգականաց և կամ այլուց պատուաւոր անձանց, այլազգեսց իսկ անգամ, սկսանին զալ և գնալ, խնդրել, աղաչել, ևս և սպառնալ բանիւք ի փախուստ տանելոյ զխօսեցեալն, որպէս զփակալ է քանիցս... Աստուածարեալ Հայրապետ...

կարևոր դատեցայ առաջարկել զայսմանէ ուղղակի ի տեսութիւն Աստուածարեալ Հայրապետիդ, խընդրիլով ամենախոնարհաբար զբարեհաճութիւն Վիճափառ կամաց Ձերոց վասն շնորհից զլուծումն առ ի հրահանգել վերոգծագրեալ եկեղեցական կանոնաւն, որով ունիք խնամարկել ժողովրդեանն, կարճելով զնեղութիւնս նոցա վասն սոյնօրինակ պսակաց, զորպիսի խնամարկութիւն ժողովրդեան արարեալ է Հայրապետական բարեհաճութիւն Ձեր նաև ի մասին կնքաւորական մերձաւորութեանց, որ յայտնի է մեզ արդէն հրամանաւ Սիօդին Ս. Էջմիածնացոյն Երսէս Կաթողիկոսը մերժելով յիշեալ չհասական պսակի իրաւունքը՝ ասում է. «Օրէնք Հայոց վասն խնամութեանց. «Երկուց կողմանց խնամութեանց երրորդքն զորդիս և զգաստիս իւրեանց կարեն պրսակել օրինօք (ութ աստիճան). իսկ ինքեանք երրորդքն չունին զիրաւունս ընդ միմեանց մտանելոյ ի պսակ» (ներքեւում նրա կոնդակը ամբողջութեամբ ենք յառաջ բերում):

Դ.

(1856 թ. № 143).

Նուխու հող. Կառավարութիւնը ներկայացնում է Կոնստանտնուպոլիսի մինչև տասնեւչորս չհասութեանց ճիւղազրութիւններ, խնամական վեց աստիճանի: Թեմ. ատեանը բացասում է բոլորին, իբրև աններելիների: Մի քանի ամսից յետոյ անձամբ գալիս և խնդրում է Նուխու յաջորդն և այդ պսակներն ան-

ներելի Համարող Կոնսիստորիայն այժմ մի պատ-
ճառարանութեամբ բոլորին էլ հրաման է տալիս մի
օրագրով:

Ե.

(1859 թ. № 18).

Աւետարանոցեցի Փ. Ա.—բեկեանը կամենում է
ամուսնանալ Ե. Ադամեանի հետ. Կոնսիստորիայն
ներկայացրած ճիւղազրութեան մէջ գտնելով հինգ-
երորդ աստիճանի ինամէսկոն չհասութիւն, աննե-
րելի է համարում: բայց կարճ ժամանակից յետոյ
այնքան քաղցրանում է, որ կամենում է ինչպէս որ
լինի մի հնարք գտնել և այդ պսակի հրամանը տալ.
և ահա յառաջ է գալիս մի զարմանալի և տարօ-
րինակ հնարագիտութիւն: Որովհետև յայտնի եղև
ատենիս, գրում է 1859 թւի յունւարի 19-ի օրա-
գիրն, «զի յիշեալ Եղիսաբէթն այրի է և ունի բաց
յայրիութենէն և զղուստր մի Աննա երից ամաց,
ծնեալ յառաջին առնէ իւրմէ, մանաւանդ զի Եղի-
սաբէթն այժմ ոչ համարի այնչափ դուստր Ադամ-
բէկին, որչափ կին հանգուցեալ Իւան - բէկին
Վասնորոյ զայստսիկ հանգամանս համարել ի տեղի
միոյ ներելի աստիճանի. ուստի և թոյլատրելի զպը-
սակն նոյն անձանց»: Ո՛վ կարող էր մտածել այս-
պիսի պրանչելի հնարք գործին յաջող ընթացք տա-
լու համար — ոչ ոք, բացի կոնսիստորիական Յա-
կոբ - իսալիֆաներից: Այդ անող Կոնսիստորիայն երկու
տարուց յետոյ կամենում է մի լուրջ վճիռ էլ տը-
լած լինել, որպիսին է յետագայ օրինակինը:

(1861 թ. № 140).

Նուխուհուհու հոգևոր Կառավարութիւնը ներկայացնում է Կոնսիստորիայի վճռին Բեզարքեանդեցի Խ. Միրզոյեանի ամուսնութեան չհասական ծիւղագրութիւնը խնամէական հինգերորդ աստիճանի վերջինը գտնելով այդ չհասութիւնն անթոյլատրելի ըստ կանոնաց Աստուածայնոց Եկեղեցւոյ մերոյ՝ արգելում է բայց մի քահանայ պատկում է ինքնազուխ: Կոնսիստորիայն իր օրագրի մէջ (1863 թ. սեպտ. 23) յառաջ բերելով պետական օրէնքի յօդւածներ և Ս. Բարսեղի 71-րորդ կանոնն — եթէ ոք կին առնու ի մերձաւոր յարնէ իւրմէ մինչև ի վեցերորդն և յօթներորդն, նզովեալ եղիցի», եզրակացնում է — ապօրինի պակը քակտել և պակագիր քահանային «ընկենու ի կարգէ». սակայն եզրակացութիւնը դեռ չկատարած ներկայացնել Սինոդի հաստատութեան Վերջինիս հրամանից (ի 26 յունիսի 1865 ամի) երևում է, որ նա կամեցել է հաստատել Կոնսիստորիայի եզրակացութիւնը. բայց Վիհ. Կաթողիկոսն (Մատթէոս) վերանկատեալ զգրծագրեալ ծիւղագիր խնամական ազգակցութեան Խաչի Միրզոյեան ընդ Գայեանեայ եզխտ թոյլատրելի համաձայն կանոնաց սրբոյն Բարսղի և Գօշ Մխիթարայ. ուստի և հրամայում է պակը թողնել անխախտ:

է.

(1867 թ. № 93).

Շամախու Կոնսիստորիայն ներկայացնում է Սինոդի վճռին խնամէական հինգերորդ աստիճանի չհասական մի ճիւղագրութիւն: Սինոդը նրա վրայ հիմնուած՝ այսպիսի շրջաբերական հրաման է գրում առաջնորդներին. «Ի նկատելն վեհ. Ատենապետի Սինոդիս զվերոգրեալ ճիւղագրութիւնն... գտեալ աններելի ըստ կանոնաց եկեղեցւոյ չայոց, հաճեցաւ յայտնել զի վիճակաւոր առաջնորդք գոլով ըստ կարգի պաշտաման իւրեանց պարտաւոր գիտել քաջ զկանոնս չայաստանեայց եկեղեցւոյ ի գործս չհասութեանց, չէ անկ նոցա բնաւ ելանել ի խնդիր լուծման պսակաց որ յանկարելեաց համարի սուկի. այլ պարտաւոր են յաւէս անդէն անդ առնել զբացատրութիւնս¹¹⁰: Այս շրջաբերականը յանձնուում է Կոնսիստորիային հրահանգութեան համար և նրա գործի մէջն է պահուում. բայց չնայած նրան՝ նա նոյն թուին տայիս է նոյնպիսի աստիճանի խնամէական մի չհաս պսակի իրաւունք, և իր վճիռը իրաւացի համարե-

¹¹⁰ Յայտնի է սակայն գործերից, որ եթէ Առաջնորդներից մէկն ու մէկը շրջաբերականիս համաձայն բացասել է նոյն աստիճան չհասների թուլտուածինը խնդրողներին, նրանք ուղղակի էջմիածին են դիմել և ստացել թուլտուածին: Այդ տեսնելով թեմականները՝ մի երկու ամսից յետոյ մոռացան լիջեալ հրամանը: Այդպէս լինում է միշտ. հրամանը նշանակուածին ունենում է այնքան ժամանակ, որքան նրան տուող իշխանութիւնն ինքը յարգում է իր կարգադրութիւնը:

լու համար ասում է օրագրի մէջ¹¹¹ թէ՛ որովհետև Սինօզը 1865 թւի յունիսի 26-ի և 1866 թւի սեպտեմբերի 13-ի հրամաններով թոյլատրելի է համարել երկու չհասական պսակ նոյնպէս խնամէական Հինգերորդ աստիճանի — Բեզլարքեանդեցի Խ. Միրզոյիանի (օր. Զ-րորդ) և Շուշեցի Ս. Քոլեանցի, վասնորոյ և ներկայ չհասական ամուսնութիւնն համարել ներելի:

Ը.

(1868 թ. № 133).

Նախընթացի նման խնամէական Հինգերորդ աստիճանի չհասութիւն — Յ. Ղօն. . . կանցիւնը Կոնսիստորիայն ներելի է համարում. բայց երկու դժւարութիւն է ունենում աչքի առաջ. առաջին՝ Սինօզի յիշեալ շրջաբերականը. երկրորդ՝ նոյն ժամանակի փոխանորդի գրաւօր առաջադրութիւնը, որ անթոյլատրելի է համարում այդ չհասական ճիւղադրութիւնը: Ի՞նչ է անում Կոնսիստորիայն այդ դժւարութիւններից դուրս գալու համար, քանի որ անպատճառ կամենում է պսակի հրամանը տալ. — ահա թէ ինչ. նախ՝ Սինօզի 1867 թւի շրջաբերականն օրագրի մէջ լսելուց յետոյ լռութեամբ խոյս է տալիս նրանից և հասնում Սինօզի մի այլ հրամանին, (ի 26 հոկտ. 1857) որով հրամայած է իրաւունք

¹¹¹ Օրագիր, 1867 թ. նոյեմբ. 22: Այդ ժամանակ մենք արդէն թողած էինք վիճակի փոխանորդութիւնը:

տալ խնամէական վեցերորդ աստիճանի ամուսնութեան (որ կապ չունի Հինգերորդի հետ). երկրորդ՝ անթոյլատրելի համարող փոխանորդին համարում է «օրագրութեամբ տկար և փակիալ յառաջնորդարանի». և այնուհետև համակամ անդամների հաճութեամբ վճիռը կայացնում է:

Թ.

(1887 թ. № 87).

Տփխիսի Կոնսիստորիային ներկայացում է Խ... հանցի և իր նշանածի մէջ գտնուող չորս աստիճանի խնամէական չհասութեան ճիւղագրութիւն, որին պիտի բացասէր Կոնսիստորիայն, բայց զիջանելով Խ... հանցի թախանձանքին, ներկայացնում է Սինօզի վրձուին. վերջինս տալիս է այդ պսակի հրամանն ասելով. «Թէև աստիճան խնամէական բարեկամութեան, եղեալն ընդ մէջ Խ... հանցի և խօսեցելոյ նորս... յանգի ի չորրորդում աստիճանի, բայց ունելով ի նկատի զի քոյր Ա...-ի Եփեմիայն և այլն Եփեմիայի Դուբիթն վախճանեալք են անզաւակ, որով և արիւն խնամէական բարեկամութեան զազարեալ է և վերջացեալ, ուստի և հրամանագրել Կոնսիստորիայիդ թոյլատրել զպսակ վերոյիշեալ խօսեցելոցն ի ներելի աւուրս և ոչ յօրինակ այլոց»:

Այս օրինակ մի վճիռ շատ չի տարբերում ի հարկէ Ե-րդ օրինակի մէջ ներկայացրածից. որովհետև սրանում էլ եկեղեցական կանոնք չէ, որ չհասական աստիճաններ կազմողներից այս կամ այն անձի ան-

զաւակ մեռնելով Համարում է «արին խնամէական բարեկամութեան դադարեալ և վերջացեալ», այլ միայն բարեհաճ կամքը. և պատճառն էլ այդ է, որ Ս. Սինօզը տալով այդ հրամանը՝ աւելացնում է «ոչ յօրինակ այլոց». այլապէս անհասկանալի կ'լինէր, թէ ինչու Համար մէկի Համար հասը միւսների համար չհաս կ'լինի, եթէ և վերջինների ազգականներից անզաւակ մեռնողներ լինին:

Ժ.

(1888 թ. № 3003).

Ռ. Ղ. . . եանցի և նրա երկրորդ հարմնացւի մէջ խնամէական հինգերորդ աստիճանի Հասութիւն զրտներով Գոնսիստորիայն ներկայացնում է Սինօզին և վերջինս անթոյլատրելի համարելով՝ բացասում է: Ղ. . . եանցը դիմում է սուսանձին խնդրով Նորին Վեհափառութեան տնօրէնութեան, որ բարեհաճում է նրա խնդիրն այսպիսի մակագրութեամբ յանձնել Սինօզին. «Գթացեալ ի նեղասկիւր հանգամանս խընդրատուիս, պատուիրեմք Սինօզին թոյլատրել զպսակ սորին ոչ յօրինակ այլոց, եթէ չունի նա զաւակ յառաջին կնոջէն»: Եւ որովհետեւ խնդրատուն ինքն արգէն յիշեալ խնդրում բացատրել էր, թէ կամենում է ամուսնանալ իր սուսջին կնոջից մնացած զաւակներին հոգատար ունենալու նպատակով, ուստի Գոնսիստորիայն չկարաց հրամանը տալ և միայն մի տարուց յետոյ Մայրազոյն Իշխանութեան հաճութիւնը հեռագրով խնդրել ստիպւած եղանք, և տրեւցաւ պսակի հրամանը:

ԺԱ.

(1889 թ. № 2272).

Մալկայի Դարա գիւղի բնակիչ Խ... Մ... կանը կամենում է ամուսնանալ Նողակաթ Ղ... Եանցի Հեա: Ներկայացրած ճիւղագրութեան մէջ Կոնստատրիայն Հինգերորդ աստիճանի ինամէական չհասութիւն գտնելով՝ մերժում է. խնդրատուն դիմում է Սինոդին, որ նոյնպէս մերժում է, գտնելով նրանց ամուսնութիւնն զրա կանոնաց Հայաստանեայց Ս. Եկեղեցւոյ անթոյլատրելի:

ԺԲ.

(1889 թ. № 3852, նոյեմբ. 15).

Նոյն թւին Արալիայից ստացած մի խնդիր խնամէական չորրորդ աստիճանի չհասութեան համար, որ մերժւած էր Կոնստատրիայից, Սինոդում վճռուում է յօգուտ խնդրատուի. «Որովհետեւ ըստ այսմ ճիւղագրութեան բարեկամութիւն խօսեցելոցն գտանի ի չորրորդ աստիճանի ի մէջ երկուց խնամութեանց, ասում է Ս. Ատեանն, ուստի պատուիրել Կոնստատրիայից թոյլ տալ նոյա մտանել յամուսնութիւն»:

Որքան գեռ այսպիսի օրինակներ մենք նկատել ենք յիշեալ երկու Կոնստատրիաների գործերում. որքան էլ պիտի լինին Ռուսաստանի Հայոց միւս չորս վիճակների Կոնստատրիաների և հոգ. Կառավարութիւնների դիւաններում: Բերած օրինակներն էլ

բաւական են տպացուցանելու համար, թէ այդպիսի մի կարևոր խնդիր, որ եկեղեցական իրաւունքների շարքում ամենից ընդարձակ և զիւաւոր տեղը բռնելով՝ ամենից աւելի կանոնաւորւած և ձևաւորւած պիտի լինէր, որպիսի անկանոնութեան և անձև զըրութեան մէջ է գտնուում: Առաջին օրինակում տեսնում ենք թեմակալ արքեպիսկոպոս և թեմ. Ատեան կնքահայրական ութերորդ աստիճանի ամուսնութեան հրաման տալ զժւարանալով՝ Սինոդին են դիմում, և վերջինս հրաման տալով մի կանոն է մէջ տեղ բերում, իբրև «Օրէնք Հայոց Եկեղեցւոյ», որի հեղինակին ինքն եկեղեցին չի ճանաչում. և այդպիսի կանոն իրան հիմք առնելով՝ իր վճռի մէջ նրան հակառակում է. ըստ որում կանոն համարւածի ասելով «կնքաւորքն երեքն անցանեն և ի չորսն իննամենան», որով պիտի ամուսնանայ իններորդը տասներորդի հետ, այն ինչ Սինոդի թոյլատրածն է եօթներորդն ութերորդի հետ:

Երկրորդ և երրորդ օրինակները ցոյց են տալիս, թէ Կոնսիստորիա և առաջնորդ ինսամէական եօթն աստիճանը աններելի գտնելով՝ մի այլ անդամ ներելի են գտնում վեց աստիճանն. ընդհակառակն Ներսէս Կաթողիկոսն ասում է որ եօթներորդն ամուսնանում է ութերորդի հետ:

Չորրորդում տեսնում ենք, որ կաթողիկոսի այդ հրահանգն աչքի առաջ ունեցող Կոնսիստորիայն սկզբում մերժում է վեց աստիճանի ինսամէական չհասութիւններ, բայց յետոյ բոլորն էլ ներելի

զանկով թողյատրում է, իսկ Հինդերորդ աստիճանի խնամեազան չհասութիւնը մի քիչ քում՝ (օր. Ե-րդ) երբ այրիութիւնն և առաջին մարդուց զաւակ ուննալը համարում է մի աստիճան, թողյատրում է միւսում՝ (օր. Զ-րդ) անթողյատրելի է թէև ըստ Կոնստանտինայի և Սինոզի, բայց թողյատրելի ըստ Մատթէոս կաթողիկոսի.— երկուքն էլ, թէ Սինոզ և թէ կաթողիկոս իրանց եզրակացութիւնը հիմնում են Բարսեղին ընծայած մի և նոյն կանոնի վրայ, կանոն, որը ոչ միայն չի ճանաչում այն եկեղեցին, որի պաշտօնեայ էր Ս. Բարսեղը, այլ որ չի էլ վերաբերում խնամեազան չհասութեանս։ Նոյն աստիճանը մի ուրիշ սնգում Գէորգ կաթողիկոսի հրամանով Սինոզը հրատարակում է աննկելի և նրա մտքին մտած խնդիրները բացասելի. բայց զարձնալ ամենուրեք վճռում են իբրև ներկելք. ներելի է համարում մի Կոնստանտինայի, որովհետև աչքի առաջ ունի Սինոզի հրամաններ (օրինակ Է-րդ). կամ միայն նրա համար, որ այդպէս սովորել է (օր. Ը-րդ). ներելի է համարում և Սինոզն, եթէ ամուսնացողը չունի առաջին կնոջից զաւակ (օր. Ժ-րդ). և աննկելի էրբ նկատի են առնում այս կամ այն պատճառով «Կանոնը հայաստանեայց Եկեղեցւոյ» (օրինակ ԺԱ-րդ)։

Սենք ունեցանք երկու տեսակ օրինակ և չորրորդ աստիճանի խնամեազան չհասութեան թողյաութեանս։ Այդ աստիճանում կատարւել է պատկը, եթէ ձիւղեր կազմող անձերից մէկը մեռել է անպաւակ»

(օր. Թ-րդ) կամ եթէ չորս աստիճանն եղել է Վի մէջ երկուց խնամութեանցս Ինչ կարծիք, որ պայտիսի խառնաշփոթ և անորոշ գրութիւնը նախ դժարութիւններ պիտի պատճառէ միշտ չոգ. Մայրազոյն Իշխանութեան. երկրորդ՝ ստորագրեալ անձանց կամ հոգևոր ատեանների համար ակամայ սխալելու կամ մինչև անգամ երբեմն գիտամբ խտորելու դիւրութիւններ և առիթ ներկայացնէ. որ և տեղիք է տալիս ժողովրդին անբաւականութիւն և տրտունջ յարուցանելու ¹¹⁹ և մինչև իսկ յուսահատելու. իսկ յուսահատութիւնը, յայտնի է, որ շատ անգամ անկշտադատ և անհաշիւ քայլեր է անել տալիս մարդուն. ապա ուրեմն և միշտ վնասակար ու կորրտարեր թէ՛ մասնաւորի և թէ՛ ընդհանուրի համար: Վերոգրեալ օրինակներից վերջին շարքը, որպէս և

¹¹⁹ Վնասական չհասութեան հարցը մեր մէջ դեռ ևս շատ թերութիւններ ունի և կարօտ է հիմնաւոր մշակութեան և որոշ ու ձիշտ կանոնների: Այդ թերութիւններն են պատճառը որ՝ այսօր չհասութեան դէպքերը այնպէս յաճախ (են) մեր մէջ ամեն տեղ և յարուցանում են ոչ սակաւ տրտունջներ, անբաւականութիւններ և խռովութիւններ աշխարհականների և հոգևորականների մէջ: Աշխարհականները զանգատվում են քահանաների և հոգևորականների հարստահարութեան, կամայականութեան, կաշառառութեան վերայ, եկեղեցական կանոնների անձրտութեան, անհասարկութեան վերայ կայլն. իսկ հոգևորականները զանգատվում են աշխարհականների կանոնազանցութեան, յամառութեան վերայ կայլն: Եւ յիրաւի, մի տեղ չհաս է համարվում այնպիսի պսակ, որ ուրիշ դէպքերում թողատրվում է միշտ իբրև հաս և օրինաւոր, միւս տեղ ամենամերձաւոր արինակիցները, մինչև անգամ երկու եղբօր կամ

նրանց նմանները, որոնք շատ են պատահում Սինոդի հրամանների մէջ, պարզապէս ապացուցանում են առաջինը — Յայրագոյն Իշխանութեան կրած զժւարութիւնները: Արչափ էլ նա կամենում է մերժել աններելի չհասական պտակադրութիւնների իրաւունք խնդրողների աղաչանքը, որչափ էլ թոյլատրածները «սչ յօրինակ պլոց» տակով սահմանափակում է իրքե բացառութիւններ, այսու ամենայնիւ՝ քանի որ ժողովուրդը պարզ և ուրոշ կանան չունի իր ձեռքում օրինակ առնելով «սչ յօրինակ պլոց» տւած հրամանները՝ յոյսը դնում է Իշխանութեան ողորմածութեան վրայ և դիմում է նրան, որ ստիպւած է լինում մի որ և իցէ ելք գտնել նրանց գոհացնելու համար:

Իսկ նախընթաց ութ օրինակները մեզ իրաւունք չեն տալիս այդպէս բացատրելու և ստորագրեալ առաջնորդների կամ հոգեւոր ասեանների ընթացքը: Նրանց պարտականութիւնն է միանման վարել ի-

եղբոր ու քրոջ զաւակները ամուսնանում են միմեանց հետ ոտնակոխ անելով ոչ միայն եկեղեցական կանոնները, այլ և բնական ամօթը և պատկառանքը: Այս պատճառով ջատ ցանկալի է որ մեր եկեղեցին շուտով մշակէր և հաստատէր մի լիակատար պարզ և ձիշտ կանոն ընդհանուր օրէնքի զօրութեամբ Թուսաստանի, Տաճկաստանի և բոլոր ուրիշ տեղերի հայերի համար ամուսնական ճիստութեան մասին և առհասարակ ամուսնութեան մասին, որ արնպիսի մեծ նշանակութիւն ունի ընտանեկան, բարոյական և քաղաքացիական կեանքի մէջ»: Հ. Բաստամեանց, «Փորձ», 1881, մայիս—յունիս, եր. 44—45:

րանց վճիռների մէջ, և իրաւասութեան սահմանից դուրս չգալ. իսկ եթէ այդպէս չեն վարոււմ, ուրեմն կամ ակամայ սխալներ են գործոււմ, չունենալով իրանց ձեռքում պարզ կանոններ, կամ դիտմամբ թոյլ են տալիս իրանց խոտորումներ: Անկարծիք երբ մի ատեն այս կամ այն կտնտնէ ընդունելով ի հրահանգութիւն տալիս է մի սխալ եզրակացութիւն, թերութիւնը միայն նրանումն է, որ չի կարողացել զանազանել կանոնտիանը ոչ-կանոնականից. իսկ երբ մի կնոջ պրիութիւնն և առաջին մտրուց զաւակ ունենալը համարոււմ էւր տեղի միոյ ներքին աստիճանի», կամու խոտորւած լինելու կասկած չի թողնոււմ. նմանապէս՝ եթէ մի փոխանորդ ինամէական վեցերորդ աստիճանները չհաս է համարոււմ և բարձր Իշխանութիւնից է լուծուեմն խնդրոււմ. իսկ Հինգերորդ աստիճանի մի քանի տասնեակ չհասներ առանց Իշխանութեան գիտութեան թոյլատրոււմ է ծածկարար, և յայտնելիս պատասխանոււմ է, թէ «վասն խնամէական աստիճանաց ամուսնութեան չիք հրահանգութիւն ինչ և կանոն ի թուղթս նախնեաց մերոց»¹¹³, չի կարող ի հարկէ համոզել թէ արդարև անմեղ տգիտութիւնն է եղել ծածկարար հրամաները՝

¹¹³ 1874 Թւին Հ. Նախիջևանի Փոխանորդն էր գրոււմ իրան արդարացնելու համար, երբ որ իշխանութեան հրամանով քննոււմ էինք նրա հրամանով կատարուած չհատ պատկերի մասին ուղղած զանգատները:

Եօթը ֆլորին, սիպտակ ջորին,
Մոնի կինն, առնի քնին:

Ամաչում ենք թէև խօսիլ մի հասցած և արմատացած տկարութեան վրայ: որով զգածուած են կղել և լինում են կկեղեցու հովեւներից շատերը, բայց որովհետև մեզ համար պաշտելի և նուիրական է հայաստանեայց Առաքելական Եկեղեցու անարատութիւնը, ուստի ասնում ենք այդ ամօթն ու անբարտութիւնն այն յուսով, թէ քաջահմուտ բժիշկներ գուցէ լսելով մեր ձայնը՝ շտապեն տկարութեան առաջն առնել, քանի որ դեռ մահ պատճառելու չափ անբուժելի կէտին չի հասել: Եւ այդ տկարութիւնը շահասիրութիւնն է, որ շատ վաղուց արդէն առատ նիւթ գտնելով ամուսնական խնդիրների մէջ, ցեցանման կրճում և մաշում է մեր բարոյական կենդանութիւնը:

Իեռ ևս երկոտասաներորդ դարում Ենորհալի հայրապետը (Ընդհանրական. եր, 214) ամուսնական մի խնդրում զեղծումներ կատարող շահասիրութեան մասին ասում էր. «Լսեմք զժմանց յեպիսկոպոսաց...»

արհամարհելով զօրէնս Աստուծոյ . . . սակս սակա-
ինչ կուրացուցիչ մամոնայիս, իսկ նրա ժամանակա-
կից եկեղեցու անմահ վարդապետը Գօշ Մխիթար
տեսնելով այդ սխաի ճարակումն՝ ասում էր. «Մի
լիցի կաշառք կուրացեալ, որպէս զքաղումս տեսա-
նեմք. զի այնքան են վրէժխնդիրք այրորիկ օրինաց,
որքան զձեռս լի առնեն կաշառք»¹¹⁴): Հին է և
ժողովրդական կճու. յանդիմանութիւնը, որ արտա-
յայտում է վերոյկարգեալ ասածով, որ կրկնում
է այսօր էլ ամենուրեք հայ ժողովրդի մէջ. որ այսպէս
է բացատրում:

Մի անգամ մի այրիացած մարդ դիմում է առաջ-
նորդին և խնդրում իրաւունք ամուսնանալու իր
քննու հետ: Եկեղեցու իրաւանց նախանձախնդիր

¹¹⁴ Եւ մի՞թէ իրաւունք չունինք ենթադրելու, թէ որպիսի
ուղղութեան արդիւնք են լինելու այն աղաաղումները, յաւել-
ւածներն ու խճրիծները, որ երևում են մեր կանոնագրքերում:
Մի տեղ վերջացած կանոնի սովորական «Փառք յաւիտեանս,
ամէն» բառերից լստոյ աւելացում է. «Որ մի մօր կամամբ
սնեալ են Օտարք ի միմեանց արժան է ամուսնանալ. — Զէ
արժան, զի ծնող և մուցող մի համարին». և դարերի ընթաց-
քում այս ևս համարում է չհասի տեսակներից մէկը, մինչև որ
դարուս Մեծ Մարդն և Մեծ Հայրապետն անվաւեր է հրատարա-
կում այդպիսի մի արգելք: Դե՛նի ժողովի կանոնն ասում է.
«ցհինգերորդն մի իշխեսցէ» և կանոնագրքեր օրինակողներից
ոմանք դնում են. «Հինգերորդն մի իշխեսցէ»: Գօշ Մխիթարի
նման մի ձեռնհաս եկեղեցական կանոններ է բացատրում. և որ
և է մէկը նրա բացատրութիւնը սխալ համարելով՝ ընծերցողին
զգուշացնում է չհաւատալ նրան, ևսլին ևսլին:

հոգևորականը սաստիկ բարկանում է ստահակ մարդու վրայ, որ յանդգնում է այդպիսի աններելի միտք յայտնել. բայց ճարպիկ խնդարկուն հասկացնում է, թէ մէջ տեղում Ֆլորիններ և սպիտակ ջորի կայ. և այդ լսելով՝ առաջնորդն՝ սկսում է կանոնագիրքը ձեռք առնել ու քննել ուշադրութեամբ և տեսնում է, որ առաջարկած չհասը ներելի է ըստ կանոնի:

Որքան յաճախ կրկնուող երևոյթներ պիտի եղած լինին զեղծումները, որ առիթ են սուել ժողովողին կազմելու այդպիսի կծու առած:

Սյրպիսի մի օրինակ գիտենք և մեզ մօտիկ անցեալից: Մի գիւղացի այրիացած մարդ ամենամօտիկ չհաս պսակի իրաւունք է խնդրում և առաջնորդը մերժում է բարկութեամբ, բայց երբ լսում է առատ աջահամբոյրի ձայնը՝ մեղմանում է և կամենում է խնդրողի խաթ եր համար լաւ քննել կանոնագիրքը. և ահա ծառան, նախապէս ընդունած պատուէրի համաձայն, իջեցնում տալիս է մեծածաւալ Յայամուտըն իբրև եկեղեցական կանոնագիրք և առաջնորդը՝ զիւղացու ներկայութեամբ՝ կէս ժամ թերթելուց յետոյ, վերջապէս գտնում է նրանում մի կանոն, որ տալիս է խնդրած իրաւունքը: Բաւական է:

Սյս է պատճառը, որ մեր ժողովուրդն այնքան կասկածով է նայում մեզ վրայ և չի հաւատում. և եթէ մէկը պահելով մի որոշ սահման՝ յայտնում է խնդրողին, թէ չի կարող տալ այդպիսի չհաս

պսակի հրամանն, խնդրողն ուրիշ մտածմունքի մէջ է ընկնում. և կարծէք թէ գրպանի հաշիւ է տեսնում. ժամանակ է պահանջւում, մինչև որ ժողովուրդը համոզւի, թէ նրա հետ խօսում են անկեղծ կերպով: Եւ նա մեղաւոր չէ:

Նա այնքան տեսել է օրինակներով, թէ այսօրւայ չհասը վաղը հաս է դարձել, որ անկասկած լինելով որ և է չհասական պսակի հրամանն ձեռք բերելու կողմանէ՝ խնամութիւն է սկսում կամեցած տան հետ, իսկ եթէ ժամանակին մի տեղում մերժումն է լսում, իսկոյն մի այլ տեղ է դիմում: Եւ որովհետև ներկայումս մեր ժողովրդի միջեց վերացել է այն նահապետական ամօթխած զգուշաւորութիւնը, որ ունենում էին նշանադրւածները մինչև պսակւելը, և նշանադրւած օրից սկսւում են սողայի և աղջկայ մէջ ազատ յարաբերութիւններ, վասնորոյ և բոլորովին մերժումն լսած դէպքերումն էլ անկարող են լինում միմեանցից բաժանուել. և ահա յառաջանում են նոր չարիքներ. կամ աղջիկն անպսակ գնում կենակցում է իր նշանածի հետ, կամ դիմում են կրօնափոխութեան:

Գուցէ գտնւին այնպիսիք, որ չափազանցութիւն նկատեն մեր խօսքերը ամուսնական խնդիրների ներկայ դրութիւնից յառաջացած կրօնափոխութեան յաճախ դէպքերի մասին, վասնորոյ հարկաւոր ենք համարում մեր ասածներին իբրև պաշտօնական վերկայութիւն կարգել այստեղ Սինօզի հրամանի խօսքերը, որ ուղղւած է Տփիսիսի Կոնսիստորիային.

(16 դեկտ. 1861 ամի № 2685) «Ի Սինտրիս լուսն
 գայտարարութիւն, Կոնսիստորիայից ի 14 սպրիլի
 տարւոյս համարաւ 653, որով ծանուցանէ Սինտրիս
 թէ Սարգիսն Պէպանեան և Կէկէլն Պօղոսիանց ինք-
 նայօժար կամօք են ընկալեալ զվրաց դաւանութիւն...
 Հրամայեցին: Ընկալեալ ի կշռադատութիւն, զի Բ-
 մանք ի Կոնսիստորիայից հայոց Հանդիպեալ զժուս-
 րութեանց ի սուչութեան լուծման ինչ ինչ պսա-
 կաց, ի պատճառս մերձաւոր ազգակցութեան պսա-
 կելեացն ինզրին յայն դէպս զլուծումն Սինտրիս Ս.
 Էջմիածնի, որ ըստ իւրումն կարգի Հիմնեալ ի վե-
 րայ սկզբանց այնց կանոնաց, ուրք հաստատեալք են
 ի Սրբադան Առաքելոց Եկեղեցւոյ¹¹⁵, և յարգեալք
 ևս ի յոյն ռուսաց եկեղեցւոյ, զի մի թոյլատրեցի
 ազգապղծութիւն, որ կարէ լինիլ օրինակ գայթա-
 կղութեան և այլոց, առնէ ընդ լուծումն այնպիսի
 պսակադրութեանց զբացասութիւն. նորապսակեալք
 (հասկանալու է՝ նշանադրեալք) առ ի հասանել
 բաղձանաց իւրեանց ոչ բաւականացեալ կարգադրու-
 թեամբք Սինտրիս ձեւնամուխ լինին ի գժրումն հայ-
 ւենի հաւատոյ... Հոգևորականք յոյն ռուսաց ա-
 ռանց հասու լինելոյ պատճառանաց համոզելոց ի հա-
 ւատափոխութիւն... դարձուցանեն զնորապսակելիսն

¹¹⁵ Մենք տեսանք վերեւում Առաքելական կոչւած կանոնները.
 մինը Մովսիսական օրէնքի կրկնութիւնն է, միւսն արգելում է
 ամուսնանալ քենու և քեռորդու կամ եղբոր որդու հետ: Սինտրի
 արգելական ծանախած աստիճաններն ամենեին այդ կանոնների
 վերայ հիմնել չեն կարող:

ի դաւանութիւն իւրեանց, թոյլատրելով զպսակս նոցա ի մերձաւոր աստիճանի ազգակցութեան, որ ըստ կանոնաց եկեղեցւոյ իւրեանց նոյպէս արգելեալ է¹¹⁶, ուստի խնդրել զտնօրէնութիւն փոխարքային Կովկասու, զի ընդ ձեռն որոյ հարկն է պարտաւորեացն զնոսա յայսպիսի դէպս ի ձիշտ պահպանութիւնս սահմանեալ օրինօք եկեղեցական կանոնաց» :

Մեր յիշած պատճառից յառաջացած կրօնափոխութեան դէպքեր տեղի են ունենում և Տաճկաստանում և այլ տեղերում¹¹⁷. և կարծում ենք, որ նոյնպէս հազւագիւտ երևոյթիւներ չպիտի լինին այդ տեղերում և անպսակ կենակցութիւնները: Երկու դէպքումն էլ վնասն ընդհանրական է. մէկում՝ երբ

¹¹⁶ Ռուսաց եկեղեցու ընդունած կանոններն արգելող չհասութիւնների մասին. «Ամուսնութեան խորհրդին արժանանալու համար... ամուսնութիւնը պիտի արտաքոյ լինի այն մարմնաւոր և հոգևոր ազգակցութեան աստիճաններից, որոնք որոշւած են եկեղեցու կանոններով—վեցերորդ տիեզերական ժողով (Տրուլեան կամ Հինգ-վեցեան) կան. 53 և 54 նէոկեսարեայի՝ 2. Մեծն Բարսեղի՝ 23, 78, 87, Տիմոնի՝ 11». Православно-Догматическое Богословіе, Макарія еписк. Виннецакого, հատ. 5-րդ. Ս. Պ. Բուրգ 1853. եր. 20—21:

Որքան ուրախալի պիտի լինէր ամեն մի բարեմիտ հայի համար, եթէ մեր Ս. Սինոդը այսպիսի մի փափուկ խնդրի համար փոխարքային դիմելուց առաջ լաւ ուսումնասիրած լինէր թէ՛ իր և թէ՛ պետական եկեղեցու կանոնները. և այն ժամանակ շատ բան ասելու փոխարէն կարելի է արած լինէր:

¹¹⁷ Իր զբաւոր վաստակներով և գործունէութեամբ հայ ժողովրդին լայտնի արժ. Յովհաննէս աւագ քահանայ Մկրեանից այս օրերս ստացած մի նամակ սոյն աշխատութեան առիթով մի

այդպիսիք կամ իրանց ճնշող հասարական դիրքից
 դուրս գալու և կամ ունենալիք զաւակները քաղա-
 քայիական օրէնսդրութեան իրաւունքներից չզրկե-
 լու համար օտար եկեղեցիների մէջ են փնտռում
 ամուսնութեան խորհրդի կատարումն, և միւսում՝
 երբ առանց այդ յուսահատական քայլն անելու շա-
 րունակում են ապրել անպակ. որով մի կողմից
 թուլանում, ընկնում է եկեղեցական ամուսնութեան
 նշանակութիւնը, միւս կողմից՝ շատանում է ապօ-
 րինի զաւակների թիւը¹¹⁸: Մեր կառավարած երկու
 վիճակումն էլ այցելութիւնների ժամանակ վերահա-
 սու լինելով, գտել ենք շատ անպակ կենակցողներ,
 և նկատել ենք, որ տարաբախտաբաւ տարուց տարի
 աճում և բազմանում է նրանց թիւը, որովհետև
 դիւղական ժողովօրականների մէջ օրինակը շատ շուտ
 է հետևողներ առլիս: Չենք ասում, թէ բոլոր ան-

բանի խօսք ասելով՝ յայտնում է ի միջի այլոց, թէ հաս ու
 չհասի խնդրի շուտով կանոնաւորելու պէտքը որքան մեծ է մա-
 նաւանդ «ներկայ ժամանակիս մէջ, որ կրօնական ցերմեռանդու-
 թեան կապեր թուլցած մարդիկ չեն խղձեր թողուլ իրենց եկե-
 ղեցին ու ազգութիւնը. և դիմել օտարաց, որք գրկաբաց կընդունին
 զայնպիսիս ամեն դիւրութիւն ընձեռելով նոցա»:

¹¹⁸ Այդպիսիներից ոմանք յաջողում են երբեմն առատ վարձա-
 տրութիւնով հրապուրել մի քահանայի և պակար կատարել տալ
 անհրաման, բայց հետեանքն ինչ է լինում: Իշխանութիւնն
 այդպէս կատարած պակները սովորաբար ապօրինի է հրա-
 տարակում, և եթէ ժամանակից չեսոյ չի փոխում այդպիսի
 վճիռը, որ սակաւ անգամ է պատահում, ծնած երեխաները
 դարձեալ ապօրինի են համարում:

պսակ կենակցողներն էլ մեր յիշած պատճառից են յառաջացել, բայց համարձակ կարող եմք ասել, թէ այդպիսիների վաթսուէն տոկոսը այդ տեսակից է. մնացած քառասունի մի խոշոր մասը նրանք են կազմում, որոնք ամուսնական միւս խնդրի — պսակի լուծման ներկայ անորոշ և դանդաղ ընթացքից ձանձրացած՝ դիմել են կեանքի այդ եղանակին. իսկ միւս փոքր մասը՝ զանազան պատճառներից յառաջացած:

Իրաւ է՝ հոգ. Իշխանութիւնն այդպիսիներին ուղղելու և ուրիշներին զգուշութեան օրինակ տալու մտքով կարգադրել է, որ քահանայք այդպիսիների տները չօրհնեն, և հոգեկան պահանջները չկատարեն¹¹⁹, բացի մկրտութիւնից, որ ոչ մի պատճառով չի կարող խափանուել, սակայն այդ միջոցը նպատակի չծառայելուց զատ՝ տալիս է և իր վստահեանքը: Արդէն յայտնի է, թէ մեր ժողովուրդը զանազան պատճառների շնորհիւ բաւական սառել է կրօնական ջերմեռանդութիւնից. և մի շատ թոյլ կապ է մնում նրա և եկեղեցու մէջ. երբ որ այսպիսի միջոցն էլ տարիների ընթացքում զրկում է նրանց եկեղեցու կրօնական արարողութիւններից և ծէսերից, ստեղծում է գիւղական ժողովրդի մէջ կրօնական անտարբերութեան վարժած մի դասակարգ, որին այնուհետև շատ դժւար է կրկին բերել մօտեցնել եկեղեցուն:

¹¹⁹ Քաղաքներում այդ միջոցը միշտ մնացել է և կմնայ անիրագործելի:

Ճարտար բժիշկը արտաքին վէրքը տեսնելով՝ որոնում է նրան արտադրող պատճառը. և իր դեղատուութիւնով վերջինս ոչնչացնելով՝ հեշտութեամբ ոչնչացնում է և նրա ներգործութեան երևոյթը: Նոյն նպատակայարմար եղանակը պիտի գործադրուի և բարոյական հիւանդութեան դէպքում: Երբ յայտնում է ժողովրդական կեանքի մէջ անբարոյակա՛նացնող մի չարիք, ժողովրդի բարոյական առողջութեան հոգատար լինելու պարտականութիւն ունեցողները պիտի անմիջապէս ուշ դարձնեն չարիքի պատճառը հեռացնելու կամ ջնջելու, եթէ ոչ՝ երևոյթի դէմ ուղղելով իրանց ընդդիմադիր միջոցները՝ նմանաճ կ'լինին մի անուս բժշկի, որ ցաւոյ վէրքի վրայ մի որ և է սպեղանի դնելով՝ հաւատացնում է հիւանդին, թէ առողջութիւնն ապահոված է. սակայն վէրքի ապականարար պատճառը ազատ ու արձակ ճարտակման ժամանակ գտնելով, թունաւորում է ամբողջ մարմինը, որից յետոյ հմուտ բժիշկն էլ անկարող է լինում օգնելու:

Եթէ համոզւած ենք, թէ մեզ համար աւելի մեծ և աւելի աղէտալի չարիք չկայ և չի կարող լինել քան ներկայումս ամենուրեք հայ ժողովրդի մէջ տեղի ունեցող կրօնափոխութեան դէպքերը,¹⁹⁰ և հայ

¹⁹⁰ Մեզ կարող են առարկել ի հարկ է, թէ կրօնափոխութիւնը զանազան պատճառներ կարող է ունենալ և ունի. ինչնու որեւմն ամուսնական ինդիւնների անբաւարար դրուծիւնից յառաջացած դէպքերն ենք միայն նկատում այստեղ իբրև պատճառ. Այո, կան և ուրիշ պատճառներ, որոնք հային ստիպում են

ընտանեկան խիստ բարոյական կեանքի ապականու-
թիւնը, ջանակք ուրեմն չարիքի տրամաար կտրել, որ
արձակած ոստերը չորանան:

Այո, վերջապէս ժամանակ է այդ մասին խորհելու
և հոգալու. ժամանակ է ազատելու հայ եկեղեցու
ամենամբիծ պատիւը, վերջ դնելով նրա անւամբ
պորժւող ապօրինութիւններին, կամայականութիւն-
ներին և վեղճութիւններին, որով և ժողովրդին փրկելու
անտանկի զարձած դրութիւնից: Եւ այդ բոլորը
կ'լինի շատ հեշտութեամբ, երբ որ մի ազգ. եկեղե-
ցական ժողով¹²¹, զատելով իսկական եկեղեցական
կանոնները զանազան ինքնակամ և եկեղեցուն օտար
յաւելւածներից, կտայ ամենքի—և՛ եկեղեցականի և՛
ժողովրդականի համար միօրինակ պարտաւորիչ նը-
շանակութիւն ունեցող պարզ և որոշ կանոնապու-
թիւն, որից յետոյ ոչ հոգևոր Իշխանութիւնն ստիպ-
ւած կ'լինի «ոչ յօրինակ այլոց» բացառութիւն-
ների պիմելու իրան հանդիպող զժւարութիւններից

կրօնափոխութեան դիմելու, բայց այդ մի և նոյն է. այժմ մեզ
նրւթ վերցրած խնդրումն ենք նոյնը նկատում, նրա մասին էլ
միայն խօսում ենք, թէպէտև, եթէ մեր նպատակից դուրս
համարէինք միա պատճառների քննութիւնն և քննէինք, աւելի
պարզ կացուցած կ'լինէինք մի և նոյն փաստը, թէ ամենայն մի
անհամապատասխան և անզոհացուցիչ դրութիւն որքան ծանրանայ
ժողովրդի վրայ, այնքան կորստաբեր կարող է լինել:

¹²¹ Ազգային Եկեղեցական ժողովի պումարման կարևորութիւնը
շատ մեծ է և ուրիշ եկեղեցական նշանաւոր խնդիրների կար-
գաւորութեանց համար:

ազատեցիւ Համար, և ոչ ժողովուրդը կցունկանայ նրան անհանգիստ առնել աւելորդ խնդիրներով, քանի որ կունենան և՛ զիւզացին և՛ քաղաքացին միոնման գծւած սահման, և համողւած կլինին, թէ այդ սահմանի պահպանութիւնը երկու կողմի Համար ևս անժխտելի պարտաւորութիւն է: Այսպիսի մի որոշ կանոնադրութեան հաստատութիւնն ու հրատարակութիւնն այնքան անհրաժեշտ է և շտապողական, որքան ծանր է ժողովրդի յուսահատութիւնը, և որքան ակնբւն են այն շփոթութիւններն ու հակասութիւնները, որ սովորաբար տիրում են մեզանում ամուսնական երկու սեռակի խնդիրների — պսակի իրաւունքի և պսակի լուծման ասիթով տեղի ունեցած և ունեցող վճիռների մէջ: Որոշ կանոնների անհրաժեշտութիւնը միշտ զգալի է եղել և է ամենքի Համար: Ս. էջմիածնի Մինողը դեռ ևս իր գոյութեան առաջին տարում հարկաւոր է դուրս գոնէ փոքր ի շատէ պարզ և «գրասաւորեալ» կանոններ ունենալ թէ իր և թէ ստորագրեալ առաջնորդների և հոգ. ատենանների Համար, որպէս ասած է 1837 թւին (դեկտ. 29, № 1130) Ղարաբաղի Կոնսիստորիային արձակած հրամանով — «Որովհետեւ բազումք յօրինաց և կանոնաց հայաստանեայց եկեղեցւոյ անյայտօցեալ են ձեռամբ բազմատար ժամանակաց, և՛ յայտնիքն իսկ չնն ընդ կանոնի դասաւորեալ, ուստի Սիւնհոգոսս օրագրական սահմանադրութեամբ իւրով ի 11 դեկտ. 1836 ամի ըստ առաջին գրութեան իւրում յանձնեալ է անդամոց իւրոց Յով-

Հաննէս վարդապետացն Արիմեցոյ և Շահաթու-
նեանց ի յայտ ածել զայնոսիկ յերևելի և յարժանա-
հաւատ Հին կանոնական մատենագրաց մերոց, առ
ի վերածել զայնոսիկ ի կանոնաւոր դասաւորութիւն
վերաբանչիւր օրէնս ըստ նիւթոցն առարկայից...
զոր ի ստանալն իւր Սիւնհոդոսս արասցէ ըստ այսմ
մասին զառանձին զարժանաւոր տնօրէնութիւն: Իսկ
որովհետև ի վերոգրեալ կանոնան գտն ինչ ինչ
առարկայք ըստ ամենայնի Հակառակք մտաց օրինաց
Հզօր տէրութեան Ռուսաց, ընդ որոյ Հովանաւորու-
թեամբ գտանի Սիւնհոդոսս և որոց ենթարկին
ամենայն հայազգիք մեր, առ որս վերահային վերո-
յիշեալ կանոնքն Ս. հայրապետաց, զոր օրինակ ի
մասին սուղանաց յօգուա եկեղեցոյ և ի մասին
անկատարելութեան հասակին, վասն օրոյ յաւելուլ
Կոնստանտնուպոլիս... յայսպիսի նուազս յառաջնումն
չառնուլ երբէք յուճեքէ զսուղանս, իսկ յերկրորդումն
ըստ ամենայնի և իսկութեամբ հետևել բառակտն
մտաց յաւելուածոյ 10 հատորոյ Սվոզին քաղաքա-
կան օրինաց 50 յօդուածոյն և առ հասարակ ոչ միտլ
ի դիպուածս յայնոսիկ կանոնս, որք պատկանին
մարմնաւոր դատարանի»:

Աւելի նշանաւոր է այս կողմանէ անմահանուն
Ներսէս Ե-ի կոնդակը, որ ուղղել է 1854 թւին (2
յունուարի № 1) Արարբաղի Բազղասար միտրապօլ-
աին. Աներսէս ծառայ Քրիստոսի... Բարձր Սրբազան
Բազղասար Արքեպիսկոպոս միտրապօլիտ... ընկու-
լեալ զգրութիւնն ձեր համարաւ 147, ի նոյնմ. 28,

յաղագս Աղոխ զի զացի հայրում և Պօղոս երկուց եղբարցն որոց Շահնազար անուն որդին Պօղոսի գոլով պսակեցեալ ընդ Մարգարիտ անուն դստերն Խաչի Ամիրանի, Մարգարիտի քոյր Թազուհին ևս կամին պսակել ընդ Պօղոսի եղբայր հայրումի Թաւար անուն դստեր որդւոյն Աւագ անուանեցելոյն... Օրէնք հայոց վասն խնամութեանց: Երկուց կողմանց խնամութեանց երրորդքն զորդիս և զգասիրս իւրեանց կարին պսակել օրինաք, իսկ ինքեանք երրորդքն չունին զիրաւունս ընդ միմեանց մտանելոյ ի պսակ. ըստ որոյ որդին Աւագի և զուսարն Թազուհւոյ որք ինին չորրորդք պսակ նոցա լիցի օրինաւոր համաձայն կանոնաց. իսկ ինքեանք Աւագն և Թազուհին որք են երկուց կողմանց երրորդքն ըստ խնամութեանց չունին զիրաւունս ըստ կանոնաց պսակիլ ընդ միմեանց: Կանոնք յիշատակեցեալք յայսմիկ գրութեան ձերում բարձր Սրբազնութեան առ մեղ՝ որպէս և բարձր այլ կանոնագիրք գրտանեցեալք այսր անդր՝ չեն մինչև ցայժմ վերաքննեալք և սրբագրեալք և արժանաւոր վրձնադատութեամբ հրատարակեցեալք և ի դարուց ժամանակաց մնացեալք առտնց պարս ու պատշաճ դործադրութեանց համաձայն կանոնացն իսկութեանց յաղագս անհոգութեանց եկեղեցական Մայրազոյն Իշխանութեանց անձանօթ իւրեանց կարգի և կօչմանց ամբարձեալք ի կարդ քահանայութեան, և վարդապետութեան և նոյն իսկ եպիսկոպոսութեան. առանց կշառատութեանց և զանազանութեանց աս-

տուածային և մարդկային խորհրդածութեանց համարձակուլ են՝ մանաւանդ աւագ երիցունք բարունք յանդուն մտահաճութեամբ իւրեանց յառաջ վարել զամենայն իւրեանց անկանոն կամք ըստ իւրեանց հաճոյից, կամ ըստ հաճոյս օրինակատարաց՝ յաւելտ վասն պսակաց, ոչ բնաւ զմտաւ ածելով թէ ինքեանք պաշտօնեացք են դործադրութեանց կանոնաց աստուածայնոց և ոչ ինքնիշխան աներկիւղ առ յԱստուծոյ մտահաճ իւրեանց կանոնաց դործադրութեանց: Մէք ի բազում ամաց հետէ մտադիր էաք միարան խորհրդակցութեամբ ընդ պատրիարքաց Կոստանդնուպօլսոյ և սրբոյ Երուսաղէմի և ընդ ամենից վիճակաւորաց և այլոց արժանաւորաց առ կարձիւղ զամենայն փասս եկեղեցական օրինաց և ժողովրդականաց համակամ անօրէնութեամբ վերանորոգել զնախնեացն անօրէնութիւն վասն արիւնակցութեամբ սղզակցութեանց և վասն խնամեկան արենակցութեանց, նաև վասն հոգևոր ծննդեամբ կնքահայրութեանց, այլ ըստ ամն բազումն ոչ յաջողեալ մեզ այնպիսի մեր մտադրութիւն կարեկցութեամբ զանազան եղանակաւ զժուարակրութեանց ժողովրդեան կամ վասն անգիտութեանց քահանայից և առաջնորդաց կամ վասն անխնամ բերմանց նոցա ընդ ժողովրդեան յանձնապատասան եղելոց իւրեանց հոգևորական անաչութեանց, վստահացաք յաղագս հոգևոր ազգակցութեանց կնքահայրութեան յառաջադրել Սինօսին Էջմիածնի մերով կոնդակաւ, զի հրատարակեսցէ իւրով հրովարտակաւ ամենայն ա-

տենից եկեղեցական կառավարութեան ատենակալաց, և առհասարակ ամենայն ժողովրդեան հայոյ՝ զի ազգակցութիւնն կնքահայրութեամբ ունիցին պահպանել միմիայն ընդ մարմնոյ ծննդեամբ որդւոց կնքահօրն, ոչ տարածանելով զազգականութիւնն կնքահայրութեանց նորա ի վերայ եղբօրն կամ քրոջն և կամ հօր եղբօրն և մօր եղբօրն կնքահօրն և ոչ աներոջն կնքողին կամ այլոց նորին սերնւոց այլ միմիայն ի վերայ արու զաւակաց կնքողին ըստ օրինակի արեւնակից ազգակցաց: Եւ ի վերայ իգական զաւակաց ըստ օրինակի խնամական մերձաւորութեանց՝ ըստ որում ծնունդ հոգւոյ և ծնունդ մարմնոյ այնքան գտանին զանազանեալ ի միմեանց՝ որչափ հօգին և մարմինն ճանաչին զանազանեալք: Իսկ զի ձեր կանոնադիրք ըստ օրինակիցելումն ձեզք... թէ խնամութիւնն ոչ մարմնաւոր ազգակցութիւն է և ոչ հոգւոր, այլ ի միոյ կողմանէ ի զրուց ընտանութիւն և ոչ ի ստենէ, յի ազագաւ երկու պորա բաւական է հեռանալ: Այսպիսի գատողութեանց ոչ տեղի տան միտք իմ. զի ստինք ոչ կացուցանեն զազգակցութիւն յազգաս քրիստոնէից, որպէս և յայտ է. զի զկաթնառատ սաինս միոյ կնոջ ընկալնուն բազումք որբոց այլոց ծնողաց կամ հիւանդացելոց. բայց միայն մահմետականք յարգելով զծնունդ ստեանց ճանաչել մերձաւոր զայնպիսիան ծնեցելոցն յարգանաց ստնդունին և առաւել յարգութեամբ ընդունին անուանելով զստնդուն սուրբ անասի, կամ սուրբ զարդաշի և կամ սուրբ բաջիսի: Իսկ այն զը-

րութիւն կանոնագրեանցն եղելոց առ ձեզ՝ թէ խնամութիւնն ոչ մարմնաւոր ազգակցութիւն և ոչ հոգեւոր, ինչ թուի այն օրինակ գատողութիւն նորա հակառակի աւետարանական Աստուածարանութեացն թէ այր և կին եղիցին մի մարմին և անմեկնելի ի մարդկանէ որպէս ընթեռնուաք. Զոր Աստուած զուգեաց մարդ մի մեկնեցէ. . . Մեք ոչ անհոգասցուք որպէս պատկերացուցեալ եմք ի սմին գրութեան մերում յաղագս խնամութեամբ արենակցութեանց ծիւղահամարութեանց, նման օրինակ լիալիր ևս հանգամանօք կազմել պարզացուցակ յաղագս ծիւղահամարութեանց ըստ արեւակցութեանց, ըստ խնամութեանց և ըստ կնքահայրութեանց, առ որ ապահովացուսջիք զատենակալսն ի Կոնսիստորիայի ձերով առաջնորդական հրամանագրութեամբ վասն այն ամենայն զանազան անարժան հանգամանաց յառաջ բերելոցն ի ձերում գրութեանն առ մեզ այժմ անվայելչական համարել ցնդարանելի ժողովրդականաց և ունկնդիր լինելն ինքեանց. այլ որպէս սուրբ պարսաւորութիւն է քրիստոնէութեանց զայն միշտ քարոզել և ուսուցանել մեծի և փոքու, արանց և կանանց» . . .

Մեծ հայրապետի կոնդակի խօսքերով կնքելով ներկայ աշխատութեանս առաջին մասը՝ ի բոլոր սրտէ փափագում ենք օր յառաջ իրագործեալ տեսնել նրա յայտնած մեծ միտքն ու նպատակը. փափագում ենք, որ մի պատկառելի օրէնսդիր ժողով գար քննելու այնքան դարերից ի վեր անուշադիր

մնացած կարևոր խնդիրներն և խոհական հեռու-
 տեսութեամբ վերականգնելու հայաստանեայց Առա-
 քելական Սուրբ Եկեղեցու պաշտելի պատիւն ու
 փառքը, վերջապէս փափագում ենք, որ այդ ժողովը
 զար մի անգամ ընդ միշտ ջնջելու բառնալու կամա-
 յականութիւններ, զեղծումներ, և կորստաբեր ապօ-
 թիւնութիւններ, և տալով որոշ, հաստատուն և եկե-
 ղեցու ոգւոյն ու նուիրական շահերին համապատաս-
 խանող կանոններ և հրահանգութիւն, վերստին
 հաստատէր հայ ժողովոցի մէջ պատկառոտ հպատա-
 կութիւն և որդիական անկեղծ յարգանք ու ջերմե-
 աանդութիւն դէպի իր եկեղեցին, որով միայն վերջինս
 կարող էր դեռ երկար ժամանակ իր ձեռքում պահել
 իր իրաւասութեան յանձնւած խնդիրները:

The first part of the document discusses the importance of maintaining accurate records of all transactions. It emphasizes that every entry should be supported by a valid receipt or invoice. This ensures transparency and allows for easy verification of the data.

In addition, the document outlines the procedures for handling discrepancies. If there is a difference between the recorded amount and the actual amount received or paid, it is crucial to investigate the cause immediately. This could be due to a clerical error, a missing receipt, or a more serious issue like fraud.

The second part of the document provides a detailed breakdown of the accounting cycle. It lists the ten steps involved in the process, from identifying the accounting entity to preparing financial statements. Each step is explained in detail, including the necessary documents and the order in which they should be completed.

Finally, the document concludes with a summary of the key points discussed. It reiterates the importance of accuracy, transparency, and regular reconciliation. It also provides contact information for further assistance and a closing statement.

Item	Description	Amount	Date
1	Office Supplies	150.00	2023-10-01
2	Travel Expenses	250.00	2023-10-05
3	Utilities	100.00	2023-10-10
4	Salaries	500.00	2023-10-15
5	Equipment	1000.00	2023-10-20
6	Insurance	200.00	2023-10-25
7	Advertising	300.00	2023-10-30
8	Interest	50.00	2023-11-01
9	Depreciation	100.00	2023-11-05
10	Income Tax	150.00	2023-11-10
11	Profit	1000.00	2023-11-15
12	Dividends	200.00	2023-11-20
13	Retained Earnings	500.00	2023-11-25
14	Accounts Payable	300.00	2023-12-01
15	Accounts Receivable	400.00	2023-12-05
16	Inventory	200.00	2023-12-10
17	Prepaid Expenses	100.00	2023-12-15
18	Accumulated Depreciation	100.00	2023-12-20
19	Deferred Tax	50.00	2023-12-25
20	Other	100.00	2023-12-30

This document is intended for internal use only. It is not to be distributed outside the organization. If you have any questions or need further information, please contact the accounting department.

Thank you for your attention and cooperation.

ՄԱՍՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

ԼՈՒԾՈՒՄՆ ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԵԱՆ

ԼՈՒԻՆՈՒԹՅՆ ԱՄՈՒՆՈՒԹՅԱՆ

Ա.

Ամուսնութեան ս. խորհրդով միացած այր և կին յանձն են առնում փոխադարձ սիրոյ և անբաժան կենսակցութեան պարտաւորութիւն, որ նոյն է ասել, թէ կապում են միմեանց հետ խորհրդաւոր դաշնակցութիւնով: Ամենայն դաշնակցութիւն յայտնի իրաւարանական պարտաւորիչ զօրութիւն ունի երկու կողմի համար հաւասարապէս. եթէ մի կողմը մեղանչում է իր պարտաւորութեան դէմ, բացի այն պատասխանատուութիւնից, որ ունենում է օրէնքի առաջ, տալիս է նաև իրաւունք միւս կողմին ազատ համարելու իրան էլ պարտաւորիչ պայմաններից:

Այր և կին պարտաւոր են, այն, փոխադարձ հաւատարմութեամբ պատուել ամուսնական անկողնի սրբութիւնը. բայց եթէ նրանցից մէկը մեղանչում է այդ սրբութեան դէմ, փոխադարձ սիրոյ պարտաւորութիւնը խանգարւում է. խանգարւում է հետևաբար և անբաժան կենսակցութեան պարտաւորութիւնը:

Ինքը Փրկիչը այս նշանակութիւնը տւաւ ամուսնութեան խորհրդին. «Ապաքէն ասացաւ, թէ որ արձակիցէ զկին իւր՝ տացէ նմա զարձակմանն. բայց ես ասեմ ձեզ. եթէ ամենայն որ արձակէ զկին իւր ասանց բանի պոռնկութեան, նա տայ նմա շնալ. և որ զարձակեալն առնէ՝ շնայ»¹: Փրկչական այս վճիռը բոլոր քրիստոնեայ եկեղեցիք միակերպ իմաստով են մեկնել և ընդունել. այսինքն՝ ամուսնութիւնն «ասանց բանի պոռնկութեան» լուծանելի: Տարբերում է միայն Հռոմէական եկեղեցին, որ միանգամ կատարւած պրսակն անլուծանելի քարոզելով նաև վերջին դէպքում՝ ընդունում է միայն երկու ամուսինների մեանցից բաժանելը, արձակել բառը «բաժաներ» բացատրելով: «Պսակ քրիստոնէից լրացեալ, ոչ ևս լուծանի, մահ և եթ հարսին կամ փեսայի կարէ լուծանել զայն: Եւ ոչ շնութիւն կարէ լուծանել որպէս յղիք կարծեն. զի ի հարցանել փարիսեաց ցտէր՝ եթէ արժան իցէ ումեք արձակել զկին իւր ըստ ամենայն վնասու, այսինքն որ ինչ յանցանս գործեալ իցէ կնոջն, ետ պատասխանի (Մատ. ԺԹ. 3) Զոր Աստուած զուգեաց մարդ մ' մեկնեսցէ: Ասեն ցնա. իսկ Մովսէս ընդէր պատուիրեաց մեզ տալ թուղթ մեկնելոյ և արձակելոյ: Առ ցնոսա. Մովսէս վասն իստասրտութեան ձերոյ հրամայեաց ձեզ արձակել զկանայս ձեր. այլ ՚ի սկզբանէ

¹ Մատթ. 5. 31—32:

ոչ եղև այնպէս: Բայց ասեմ՝ ձեզ, զի ամենայն որ արձակէ զկին իւր և ոչ վասն բանի պոռնկութեան, և առնիցէ այլ շնայ. և որ զարձակեալն առնէ՝ շնայ» . . . Գործեալ ասէ (Մարկոս Ժ. 11) եթէ այր արձակեցէ զկին իւր, և արասցէ այլ շնայ. և կին եթէ էլցէ յառնէ իւրմէ և եղիցի առն այլում, շնայ: Եւ այլումը դարձեալ (Ղուկ. ԺԶ. 18). Ամենայն որ արձակէ զկին իւր և առնէ այլ շնայ. և որ զարձակեալն առնէ, շնայ» . . .

Քանզի միջարկեալ ի Տեառնէ բանն «և ոչ վասն բանի պոռնկութեան» զարձակելն և եթ առնէ օրինաւոր, ոչ և չառնել այլ կին²:

Մի կողմ թողնելով, թէ ինչքան ֆլասակար է մի այդպիսի տարօրինակ վարդապետութիւն Հասարակական բարոյականութեան նկատմամբ, — ըստ որում միմեանցից բաժանուած ամուսիններն իրաւունք չտանալով նոր ամուսնութեան՝ պիտի շարունակին ապրել այլ եղանակով, — մի քանի խօսքով բացատրենք նրա հակառակ լինելը Քրիստոսի հրամանին:

Աւետարանական այդ խօսքերը, որ յառաջ է բերում լատին եկեղեցու աստուածաբանը, նոյնն են հաստատում, ինչ որ մեր յառաջ բերածը: Մովսիսական օրէնքը տալիս էր մարդուն կատարեալ ազատութիւն և իրաւունք՝ կամեցած ժամանակն արձակել իր կնոջը: Փրկիչը կամենում է բառնալ այդ

² Աստուածաբանութիւն տեսական. Եղ. Հիւրմիզեան. հատ. ր. Եր. 465—466:

օրէնքը, և զօրացնել մարդու և կնոջ մէջ ամուսնական փոխադարձ սիրով անբաժան կենակցելու պարտաւորութեան զգացումն, որ իսկական Հիմն էր իր՝ հաւասարազօր իրաւանց խոստովանութեան վրայ հաստատած ամուսնական խորհրդի: Կինը Մովսիսական օրէնքով դեռ ազատ չէր այն ստրկական դրութիւնից, որի մէջ ձգել էր նրան նախնի մարդկային հասկացողութիւնը. նրա տղամարդը կարող էր իրաւունքից անմասն, անպաշտպան և անզօր կնոջն ամեն բոպէ և ամեն ջնջին պատճառի համար արձակել. ուստի Փրօկիչը հարցնող փարիսեցւոց «ըստ ամենայն վնասու» խօսքերի նշանակութիւնը գիտենալով՝ արգելում է այդպիսի ազատակամ սովորութիւնը, մի դէպք միայն ճանաչելով ամուսնութեան քակտման յարգելի պատճառ: Այդ սովորութեան դէմ է ուղղած և Պօղոս Առաքեալն իր խօսքերը. «Քանզի կին առնակին՝ ի կենդանի այր իւր կապեալ կայ օրինօք. իսկ եթէ մեռանիցի այրն, արձակեալ է օրինաց առն. ուրեմն մինչ կենդանի է այրն, շուն կոչի, եթէ լինիցի առն այլում: և եթէ մեռանիցի այրն, ազատ է յօրինացն, չ'համարեալ շուն, եթէ լինիցի առն այլում»³: Եւ դարձեալ. «Այլ կանամբեացն պատուիրեմ, ոչ ես՝ այլ Տէր, կնոջ յառնէ մի՛ մեկնիլ. ապա եթէ մեկ-

³ Առ Հռովմ. 7. 2—3: Ներքևում կտեսնենք, թէ մեզանում մի երկու վճիռներ առաքելական այս խօսքի սխալ ըմբռնման վրայ են հիմնուած:

նեսցի, անայր մնասցէ, կամ անդրէն ընդ առն իւրում Հաշտեսցի»⁴:

Սակայն չնայելով որ եկեղեցու Հիմնադիրն և նրա Առաքեալը դատապարտեցին այդ Հրէական սովորութիւնը, այսու ամենայնիւ նրա զօրութիւնն ու ազդեցութիւնը երկար ժամանակ իշխում էին և քրիստոնեայ Հասարակութիւնների մէջ, մինչև որ քրիստոնէական վեհ սկզբունքը բոլորովին թափանցեց քաղաքացիական օրէնսդրութեան և Հասարակական բարքի մէջ և ջնջեց այդ Հին սովորութիւնը: Ս. Բարսեղ Կեսարացին, որ ժամանակակից է եղել այդ սովորութեան ազդեցութեան, արտափայլեցնում է նրան իր Թ-բորդ կանոնի մէջ, ասելով. «Փրկչական բանն, թէ չէ կարելի թողնել ամուսնուն առանց բանի պողնկութեան, միակերպ պատշաճում է և արանց և կանանց. բայց այդպէս չէ ըստ սովորութեան: Կանանց մասին գտնում ենք շատ խիստ ասացուածներ. Առաքեալն ասում է. «Որ մերձեանայ ՚ի պողնիկ՝ մի մարմին է» (Կորնթ. ա. 6. 16). և Երեմիա՝ «Եթէ արձակեսցէ այր զկին իւր... և լինիցի առն այլում: Եթէ դառնալով դարձցի անդրէն ՚ի նոյն, ոչ ապաքէն պղծելով պղծիցի կինն» (Երեմիա 3, 1): Այն ինչ սովորութիւնը Հրամայում է կանանց չհեռանալ իրանց ամուսիններից, եթէ մինչև անգամ վերջիններս չնան. վասնորոյ չգիտեմ, թէ կարճը է ուղղակի շնացող կոչել այն կինը, որ ապ-

⁴ Կորնթ. ա. 7. 10—11:

բում է այն մարդու հետ, որի կինը թողել է նրան. ըստ որում այս դէպքում մեղադրանքն ընկնում է մարդաթող կնոջ վրայ, որպիսի պատճառով էլ թողած լինի. թէ՛ նրա համար, որ մարդը նրան գանահարել է — պէտք է համբերէր, քան թէ բաժանւէր. և թէ՛ նրա համար, որ մարդը նրա կայքը վատնել է — այս էլ յարգելի պատճառ չէ: Իսկ եթէ նրա համար, որ մարդը շնացող է, սրա կատարումն չունինք եկեղեցական սովորութեան մէջ. բայց և անհաւատ մարդուց հեռանալ կնոջը չի հրամայւում: «Զի գիտե՞ս կին զու, եթէ զայր քո ապրեցուցես» (Կորնթ. ա. 7, 16): Վասնորոյ կինը, որ թողել է իր մարդուն և գնացել ուրիշին, շնացել է. իսկ թողւած մարդն արժանի է ներողամտութեան. և նրա հետ բնակցող կինն չէ սաղտանելի: Բայց եթէ մարդը թողնէ իր կնոջն և ուրիշի հետ կենակցէ, ինքն ևս շնացող է, վասն զի տայ նմա (արձակւածին) շնալ, որպէս և նրա հետ կենակցող կինը, վասն զի գրաւել է դէպի իրան ուրիշի մարդուն⁵:

Սյս ամենից յետոյ վերոյիշեալ հռոմէական վարդապետութեան անհիմնաւորութեան ապացուցութիւնը կնքում ենք յիշատակելով նոյն եկեղեցու այն քահանայապետներին, որոնք պսակների լուծումն ընդունել են. «Ստեփանոս Բ. (կամ Գ.) հրաման ետ լուծման պսակի ստրուկ օրիորդաց և առնելոյ զայլ կին, մինչդեռ այլք ՚ի պապից առ հասարակ համա-

⁵ Опытъ курса церк. закон. стр. 28:

րէին զպսակն ամուսնութեան ազատաց և սորկաց անլուծանելի... Կելեստինոս Գ. ջանա՛հար եղև թուլացողցանել զկապ պսակին, յայա առնելով՝ թէ յորժամ մին յամուսնաց դառնայցէ ի Հերետիկոսութիւն, պսակն լուծանի. իսկ Իննովկենտիոս Գ. և Ադրիանոս Գ. Հելլեցին զայն վճիռ, և զԿելեստինոս Հերետիկոս կոչեցին»⁶:

Այժմ Համառօտապէս յիշենք յոյն-ռուս և Հայ եկեղեցիների վարդապետութիւնը պսակի լուծման մասին:

ՅՈՅՆ-ՌՈՒՍ ԵԿԵՂԵՑԻ.

«Միայն մի դէպք ցոյց տուաւ Փրկիչը, որով թոյլատրւում է ամուսնութեան քակտումն. — ամուսիններից մէկի անհաւատարմութիւնը, ամուսնութեան դաշնակցութեան դրժումն. «Եթէ ոք արձակեցէ զկին իւր առանց բանի պունկութեան և արասցէ այլ շնայ... Եւ ս. ժողովների և ս. Հարց կանոնները նոյնպէս ցոյց են տալիս այդ միակ դէպքը, որով կարելի է քակտել ամուսնութիւնը⁷. Թէև ընդ նմին նկատում են, որ այս դէպքումն էլ ամուսինների դաշնակցութիւնը կարող է պահպանել իր

⁶ Յանոսի յաղագս պսակն և ժողովոյ նորա. Թարգմ. Գ. Արքեպիսկոպոս Այվազեանց, Վաղարշապատ. 1871, էր. 70—71:

⁷ Կան և ուրիշ պատճառներ քակտման ամուսնութեան. — Քիզիբական անկարողութիւն, ամուսիններից մէկի մշտնջենաւոր արքոր և այլն: Բորոտութիւնն ևս համարել է պատճառ. բայց այստեղ խօսքը զուտ եկեղեցական պատճառի մասին է:

զօրութիւնը — եթէ նրանք հաշուին — և մնալ անքակտելի (Նէոփեսարիայի ժողովի՝ կան. 8. Կարթագինէի՝ կան. 115. Բարսեղի՝ կան. 9, 21, 39 և 48. 6-րդ սիեզերական ժողովի՝ կան. 87)»⁸;

«Քրիստոնէութիւնը սահմանուած է ամուսնական հաւասար իրաւունքներ և՛ մարդու և՛ կնոջ համար: Նրանց երկուսին էլ չի թոյլատրուած թողնել մէկը միւսին առանց բանի պոռնկութեան»⁹;

«Բանն Աստուածային թոյլատրելով լուծումն ամուսնութեան պոռնկութեան դէպքում՝ շնութիւն է անւանում նոր ամուսնութիւնը, եթէ կատարել է ինքնակամ և ապօրինի: Հետևաբար՝ քանի որ առաջին պսակը չի լուծւած օրինաւոր եղանակով, երկրորդ պսակն ապօրինի է և անթոյլատրելի»¹⁰;

ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻ.

Ս. Գրիգոր Լուսաւորչին ընծայւած կանոններից 6-րդը. «Եթէ ոք թողցէ զերկրորդն և զառաջնոյն դարձցի ՚ի թողեալն, եօթն ամ արտաքոյ և մի ամ ընդ օրինօք»¹¹;

Դարձեալ նրա կան. 24-րդ. «Որ վասն պոռնկու-

⁸ Православно-дагмат. богословіе. У. П. Рուրг. հատ. և. 1853. սր. 20—21.

⁹ Опытъ курса церк. закон. սր. 28—29:

¹⁰ Նոյն. սր. 487—488:

¹¹ Սրանից երևում է, որ եկեղեցին թոյլատրել է երկրորդ ամուսնութիւնն առ կենդանութեամբ առաջինի, ի հարկէ ոչ այլապէս, բայց օրինական ծանաչւած պատճառի համար:

Թեան արձակէ ղկին իւր՝ արձակեցէ, բայց մի ամ սրբեսցի»¹²:

Շահապիվանի ժողովի կան. 3-րդ սահմանում է ամուսնութեան դէմ մեղանչող (պոռնկացող) տղամարդուն «գանիւք և բանիւք օղստկարօք կշտամբել և յեկեղեցո ի՛րաց մերժել, և տուգանս կալցեն յեկեղեցի և ընդ կարօսեալս բաշխեսցեն»: Կան. 4-րդ. «Եթէ ոք ղկին Թողցէ զորդւոց մայր ստանց բանի պոռնկութեան և կամ թէ արտա ինչ չար ի մարմնի չեցէ, այլ որ եթէ այրն շնաբարո իցէ՝ և այլում ակն երեսլ իցէ... զորդիս և զտուն և ղկեանսն և ղհոզն և ղջուրն և զամենայն ինչ բաժանեսցեն հասարակաց, ղկէսն կնոջն տացեն, և թէ կամք են այր ՚ի տուն ածել յինքն համարձակ ածցէ... և այրն որ եթողն, եթն ամ ապաշխարեսցէ և յեկեղեցի տուգան տայցէ. թէ ազատ է՝ հինգհարիւր դրամ: Թէ շինական՝ գանալի լիցի և հարիւր դրամ յեկեղեցի տուգանեսցի»¹³:

¹² Սարգիկէի ժողովի 23-րդ կանոնն է մեր կանոնադրքերում, մի և նոյն ժամանակ դրած և Ս. Լուսաւորջի կոչած կանոնների մէջ:

¹³ Շահապիվանի ժողովի այս կանոններից պարզապէս նկատելի է այն սովորութեան ազդեցութիւնը, որի մասին խօսեցինք. և որը պատկերացնում է Կեսարացու 9-րդ կանոնը: Պոռնկութեան մէջ մեղադրող տղամարդուն պատժով և տուգանքով է խրատում կանոնը. իսկ եթէ կինն է այդպիսի լանցանքի մէջ, արձակում է ամուսնութիւնից. միայն առանց բանի պոռնկութեան արձակած կնոջն է համարում իրաւունք կիսել արձակող տղամարդու հետ կայքն ու զաւակներին:

Դևեր ժողովի 7-րդ կանոնն իրաւունք է տալիս մարդուն կամ կնոջը, եթէ ամուսինը գերի է տարւել, եթէր տարի սպասել և եթէ այդքան ժամանակում չվերադառնայ, պսակելու ուրիշն հետ. բայց եթէ գերի գնացածը վերադառնայ նրանից յետոյ, պսակածը նրան պիտի գնայ, երկրորդը թողնելով:

Ներսէս Շնորհալի. «Պահեսցէ և զհրամայեալ օրէնսն ի Տեսունէ որ յաղադս առն և կնոջ անբաժանելի զուգաւորութեան զի բայց ՚ի բանէ պոռնկութեան, և որ այլևս են ՚ի կանոնս սուրբ հարցն գրեալ պատճառք, այլով իւրք մի՛ արասցէ բաժինս որպէս լսեմք զոմանց յեպիսկոպոսաց արևելից, զի արհամարհելով զօրէնս Աստուծոյ, բաժանեն անխըտրաբար սակս սակաւ ինչ կուրացուցիչ մամոնայի: Զի թէ որ արձակէ զկին իւր և արասցէ այլ՝ շնայ ըստ բանին Քրիստոսի, ապա և արձակողն ընդ նմին զոր արձակեաց շնութեան մեղօքն պատժիցի»¹⁴:

Նոյնը, (Ընդհ. եր. 163) ...Մի՛ և կնաթողաց արանց կամ այրաթողաց կանանց՝ առանց կանոնական հրամանի դիցէ որ պսակ, զի մի՛ լուծջիք դուք ի քահանայական կարգէ ըստ կանոնաց»:

Գօշ Մխիթարի կան. 8-րդ (մասն առաջին¹⁵). «Յորժամ դիւական ախտիւ զմիմեանս այր և կին ատիցնն առանց պատճառի շնութեան, եթէ նախ քան զամուսնութիւնն իցէ սկիզբն ախտիցն և յառնէն

¹⁴ Ընդհանրական. եր. 214:

¹⁵ Մխիթարայ Գօշի Դատաստանագիրք Հայոց. Վաղարշապատ, 1880, եր. 103:

իցէ, և ոչ կամիցի յարմարիլ ընդ նմա, սահմանք բաժանման այսահարացն լիցի: Զկին բազում խրատու և յանդիմանութեան քակտիցին, ըստ կանոնաց դատաստանի այլն ոչ իշխէ առնուլ կին, և կինն լիցի առն տանելով զիւր բաժին և յերից զմին յառնէն, իբր զի անարգեաց զպսակ նորա: Նոյն դատաստան կացցէ թէ ի կնոջն իցէ, և ոչ իշխէ առն լինել, բայց եթէ խղճացեալք միմեանց հրամայիցեն... իսկ եթէ զկնի ամուսնութեան և որդիս ծնանելոյ ախան իցէ, ըստ վերագոյն սահմանի խրատուք և յանդիմանութեամբ բազում մեկնիլն լիցի, և զկէս ընչից առնն կնոջն տայցեն, իբր զի միացեալք էին. և ոչ իշխէ, բայց եթէ ըստ հրամանի կնոջն, առնուլ կին: Եւ եթէ ըստ իւրոց կամացն այլում ակն եղեալ իցէ և առնուցու, կանոնք զայդոցիկ ցուցին զդատաստան և զտուգանս և զապաշխարութիւն: Իսկ եթէ 'ի կնոջն իցէ մեկնիլն, անպատճառ յերիցն զմասն մի յիւրոց ընչիցն առն թողցէ, և մի' լիցի առն այլում՝ բայց եթէ 'ի հրամանէ առնն»:

Մխիթարի այս կանոնը Շահապիվանի ժողովի 4-րդ կանոնի բացատրութիւնն է: Եկեղեցական իրաւաբանութեան տեսակէտով երկու ամուսիններ չեն կարող բաժանել միմեանցից լոկ ասելութիւն դնելով առիթ առանց օրինաւոր պատճառի. հետեւաբար Շահապիվանի ժողովի վճիռը տարօրինակ պիտի համարուէր, եթէ հասկացուէր այն մաքով, թէ ժողովն օրինադրում է լուծանել պսակն և այն դէպքում, երբ մարդը միմիայն «այլում ակն եղեալ» լինելով՝

կամենում թողնել «զկին, զորդւոց մայր, առանց բանի պողնկութեան»։ Սակայն ամուսնութեան օրինաւոր պայմաններից մէկը տղայի և աղջկայ յօժարակամ հաւանութիւնն է։ Եւ որովհետեւ հայաստանում, որպէս յաճախ տեսնուում է և այժմ, պսակներ կատարւում էին միմիայն ծնողայ կամքով և պսակւողները սովորաբար շատ անչափահասներ էին լինում¹⁶, ուստի այդպիսի ամուսնութեամբ կապւողները գիտակցական յօժարակամութիւն չէին կարող յայտնել. ուրեմն և պսակից յետոյ կարող էին խնդիր յարուցանել բաժանման, հիմնւելով պսակի ապօրինութեան վրայ։ Այդ է, որ ի նկատի է ունեցել Շահապիվանի ժողովը, և այդ է, որ Մխիթարն անւանում է միմեանց ասելու դիւական ախտ։ Մխիթարի կարծիքով «եթէ նախ քան զամուսնութիւնն իցէ սկիզբն ախտիցն» այսինքն՝ եթէ տղայն սկզբից յայտնել է, թէ չի կամենում այդ աղջկայ հետ ամուսնանալ, բայց ծնողքը կամակորութեամբ բռնադատել են նրան պսակւելու, — բաժանել, բայց որովհետեւ կնոջ պատիւը վերաւորւել է, ուստի նախ՝ բաժանումն պահանջող մարդուն իրաւունք չտալ երկուորդ ամուսնութեան, եթէ վերաւորւած կինը չի ներիլ այդ երկուորդ՝ կնոջը, բացի իր բաժինքից պէտք է տալ և մարդու կարողութեան մի մասը. սոյնպէս վարւել

¹⁶ Այսօր էլ ժողովրդի մէջ դեռ շատ տեղերում պսակում են իրար հետ տղայ ու աղջիկ օրօրոցից արդէն նշանւած լինելու համար։

և կնոջ հետ, եթէ բաժանուամն պահանջողը սա է: Բայց այսպէս վարուել այն ժամանակ, երբ ամուսնութիւնից անմիջապէս յետոյ մէկն ու մէկը յայտնում է պսակի ապօրինութիւնն իւր պահանջը բաժանուելու համար. իսկ եթէ շատ ուշ, մինչև անգամ երեխաներ ունենալուց յետոյ է լինում այդ, այն ժամանակ, Մխիթարի կարծիքով՝ ոչ միայն կիսել կայքը մարդու և կնոջ մէջ, որպէս Շահապիվանի ժողովն է սահմանում, այլ մարդուն հասանելի կայքի կէսն էլ կնոջը տալ, որ անում է ամբողջ կայքի երկը մասը: Եւ որովհետև շատ անգամ այն էլ կարող է լինել, որ եկեղեցական օրէնքի պահանջած պայմանի խախտման մասին խնդիր յարուցանելը լոկ մի ձև կ'լինի, իսկ բուն նպատակը սիրային ձգտումն դէպի մի ուրիշը, այդպիսիների համար դատաստանը, տուգանքն և ապաշխարութիւնը, ասում է Մխիթարը, թող այն լինին, ինչ որ կանոնած է. թէև ինքը աւելի լաւ է համարում (կան. 57) որ այդ դէպքում ուրիշ եկեղեցիների հայրերի կանոններով դատաստան լինի. այսինքն՝ շնացողի եօթնամեայ ապաշխարութիւն կրել տալ և կրկին դարձնել իր ամուսնուն: Յիշեալ 57 կանոնն այս է. «Իսկ եթէ ոչ վասն պոռնկութեան և ոչ վասն չար գործոյ եթող զկին իւր, այլ վասն փտարարութեան, որպէս թէ այլում ակն եղեալ իցէ, զայսպիսիս ոչ ընդունին կանոնք մինչև ցղառնալ նորա յառաջին կինն. և ընդ յանցանացն եօթն ամ ապաշխարութիւն կալլի — հինգ ամ արտաքոյ և երկու ի ներքս: Ապա եթէ

ոչ դարձցի առ բուն կինն իւր, զկեանս տան իւրոյ բաժաննացէ, զկէան կնոջ իւրում տացէ և տուգանս յեկեղեցի. զի զպսակն օրհնութեան զոր ընկալաւ վասն ամուսնոյ իւրոյ անարգեաց: Եւ ինքն զաւուրս կենաց իւրոյ պոռնիկ կոչեսցի և մի՛ մտցէ յեկեղեցի Աստուծոյ. այլ ի դրունս հաւասարեսցի աղօթից, ի ձեռն ողորմութեան տրօք տնանկաց, ջերմեռանդն արտասուօք զյետին թոշակն ընկալցի: Ապա եթէ կինն մեռանիցի և այրն կին չառնիցէ և յապաշխարութիւն եկեսցէ հինգ ամ՝ ՚ի դրունս և երկք ամ ընդ ձեռամբ հաւասարեսցի աղօթից, ՚ի ձեռն ողորմութեան քաւեալ հաղորդեսցի:

Նաև զայս եղաք յառաջ եղեալն մեր դատաստան, որպէս նախ քան զայս ի գլխի¹⁷ ցուցաք, եթէ կամօք միմեանց ամուսնանալ ասացաք: Եւ զի ըստ կանոնաց ոչ կարծեցեալ զոր ելաք ի լրոյ՝ զկանոնականս առցին բան և այնպէս անկարծիս դատեսցին: Միանգամայն ի գիրս դատաստանի որ ինչ ընդդէմ գրոց հրամանի կարծի, զգրոցն առնելով ամբամբաս զմեզ թողցին. զի ոչ հակառակ աստուածական հրամանաց, այլ ի լրոյ զձշմարտիցն ելաք ներմամբ զբան: Սակայն ի կամս ապաստան է ընդունողաց և կամ ոչ, և յաղագս այսորիկ սիրով ընդ մեզ լիջիք և մի՛

¹⁷ Ակնարկում է 56-րդ կանոնին, որը մենք չկարգեցինք իր տեղում, որպէս զի և 8-րդ և ներկայ կանոնների կապակցութիւնն և համամտութիւնը պահպանենք, սրանից յետոյ կ'կարգենք 9-րդ և յիշեալ 56-րդ կանոնները:

վայրապար զվերս համարեսցիք զսակաւս վաստակ¹⁸։
 Կան. 9-րդ. «Եթէ ի չար յայտոսիկ ախտս¹⁹
 գտցի կին ուրուք, իշխան լիցի (այրն) արձակել
 զնա ըստ հրամանի Տեառն։ Եւ զի ոչ թողացուցանէ
 զարձակեալն առնուլ, զի ընդ առնն հաշտեսցի, ըստ
 առաքելոյ, և կամ անայր մնասցէ. վասնորոյ զգջանա-
 լով կնոջն՝ իշխան լիցի (այրն) գարձեալ առնուլ, և
 այդ առանց բանի պոռնկութեան։ Նոյն իշխան լիցի
 և շնացող կնոջ այրն ի զգջանալն՝ առնուլ զնա և
 կամ ոչ. իսկ կինն ոչ լիցի առնն ըստ դատաստանի
 կանոնաց. բայց այրն իշխէ առնուլ կին և կինն առն
 լիցի ըստ հրամանի առնն։ Եւ կին ոչ իշխէ ի շնա-
 ցող առնէ երանել²⁰, բայց վասն խրատու առ. ժա-
 մանակ մի մեկնեսցի։ Իսկ բաժանման յեղանակ ընչից
 այն լիցի որ վասն ատելութեան գրեցուաւ»²¹։

Կան. 56-րդ. «Իսկ եթէ ոք արձակեսցէ զկին իւր
 վասն բանի պոռնկութեան և կամ վասն այլ չա-
 րագործութեան, որ ոչ միայն այրն, այլ և աշխարհ
 վկայէ չար գործոց նորա, արձակեսցէ, ընդունի զնա
 կանոնս։ Բայց մի ամ ապաշխարեսցէ, ի ձեռն ողոր-
 մութեան սրբեսցի և հաղորդեսցի օրինացն և եթէ
 կամեսցի՝ կին արասցէ. և կինն այլ առնն չիշխէ
 լինել, մինչդեռ կնկրանի է այր նորա»²²։ Եւ զայս թէ-

¹⁸ Դատաստանագիրք. եր. 157—158։

¹⁹ Վերոկարգեալ 8-րդ կանոնի մէջ յիշածների մասին է խօսքը։

²⁰ Կեսարացու 9-րդ կանոնի խօսքերը։

²¹ Դատաստանագիրք. եր. 104—105։

²² Նէոկեսարիայի ժողովի 11-րդ կանոնն է բառ առ բառ։

պէտ գրեալ է մեր զգատաստան, երկրորդեցաք. զի ոչ վասն պոռնկութեան, այլ և յաղագս այլ չար գործոց հրամայէ թողուլ — կախարդութեան, տեղատուութեան և այլոց այսպիսեաց: Եւ զարձեալ միմեանց կամօք ամուսնանալ, որպէս լուեալ էաք, ասացաք: Եւ զի մի՛ ընդդէմ կարծիցի կանոնաց, որպէս կամեսցին, այնպէս կալցեն»²³:

Գրիգոր Տաթևացի. «Մովսէս օրէնս ետ՝ զի զիր տացնն մեկնելոյ զայր և զկին... Իսկ ի նորս ոչ այսպէս, այլ հրամայէ Քրիստոս թէ՛ զոր Աստուած զուգեաց և միացոյց մարդ մի՛ մեկնեսցէ... Փակեաց թէ ամենևին ոչ բաժանի օրհնեալ պսակն մինչ ՚ի մահ... Իսկ որ խարոց դնէ թէ առանց բանի պոռնկութեան, զայն ցուցանէ, որ պատճառաւ իրիք կամ պոռնկութեամբ կամ այլ ինչ յորժամ բաժանին, առանց ամուսնութեան մնացին թէ երկուքն են բաժանմանն պատճառ, մինչև հաշտեսցին. և թէ մինն է պատճառ որ և իցէ թէ այլն և թէ կինն, առանց ամուսնութեան մնացէ և միւսն զուգեսցի այլոյ»²⁴:

Այս կանոնը Շուշու կանոնադիրքը դնում է այսպէս. «Այրն իշխէ այլ կին առնուլ և կինն չիշխէ այլ առն լինել. Իսկ Սինթի օրինակն — «Այրն չիշխէ այլ կին առնել, և կինն չիշխէ առն լինել»: Վերջինս համապատասխան չէ բնագրին:

²³ Դատաստանագիրք. եր. 156—157:

²⁴ Հարցմանց. եր. 400—401:

Բ.

Վերոգրեալներից ամենքի համար պարզ եղաւ, թէ
հայաստանեայց եկեղեցին ամուսնութիւնը լուծանելի
է համարում յայտնի պատճառների համար. մնում
է մեզ միայն տեսնել, թէ մեր ատենական գործերի
վճիռները որքան են համապատասխանում եկեղեցու
վարդապետութեան և ոգւոյն: Սրա համար դասա-
ւորում ենք այդ վճիռներն երկու բաժնի: Առաջին
բաժին՝ պսակը լուծանելի է. երկրորդ բաժին՝ պսակն
անլուծանելի է:

ԱՌԱՋԻՆ ԲԱԺԻՆ.

Պ Ս Ա Կ Ը Լ Ո Ի Ծ Ա Ն Ե Լ Ի Է.

Օ Ր Ի Ն Ա Կ Ն Ե Ր.

Ա.

(1841 թ.)

Նուխեցի Մ... Գար... յայտնելով իր Զաւա-
հիր կնոջ ամուսնական անհաւատարմութիւնը՝ խընդ-
րում է եկեղեցասահման բաւարարութիւն: Նշանակ-
ւում է քննութիւն և գրազրութիւնը շարունակ-
ւում է մինչև 1845 թւականը: Քննութիւնով հաս-
տատուում է յիշեալ Զաւահրի հրապարակական
պտռնկութիւնը, բայց մի և նոյն ժամանակ գործից

նկատելի է և այն, որ այդ բանում մեղաւոր է և մարգր, որ անխտիր իր տունն ընդունելով բարոյականութեան կողմից կասկածելի մարդկանց կերուխումի՝ տեղիք է տւել իր կնոջ անբարոյականութեան:

Վ Ճ Ի Ռ.

Նարարաղի վիճ. Կոնսիստորիայն ի նկատի առնելով գործի Հանգամանքներն և Հիմնւելով քաղաքիական և եկեղեցական օրինաց վրայ — Քաղ. օրէնք՝ Հատ. X յօդ. 43, 64. Քրէակ. օր. Հատ. X յօդ. 774 և 775. եկեղ. օր. դատաստանաց կանոնք գլ. 1, Աթանասի կան. 61, Նէոիեսարիայի կան. 11, Ս. Գրիգորի կան. 23, Բարսեղի կան. 67, Սեանդիայ կան. 7 և Գօշ Մխիթարի կան. 7» ե գ ր ա կ ա յ ց ն ու մ է. «Խախտել զկապ ամուսնութեան Մ. . . Գար... ընդ կնոջ իւրում Ջաւահրի. Մ... տալ իրաւունս ամուսնութեան, միայն զկնի սրբելոյ զխիղճ իւր զամս եօթն առ դրան եկեղեցւոյ... զի որպէս նկատի ի Հանգամանաց գործոյն, նա ինքն եղեալ է մեծաւ մասամբ առիթ զայթակղութեան կնոջ իւրոյ, ածելով ի տուն իւր ի Հացկերոյթ և ի խրախճանութիւն զայլևայլ օտարական անբարեբարոյ անձինս. իսկ զկին նորա ենթարկել ապաշխարութեան զամս տասն առ դրան եկեղեցւոյ. . . արգելով նմա լինիլ ի կեանս իւր առն այլում, բայց միայն եթէ զղջացեալ բոլորով սրտիւ զարձցի առ. այրն իւր»²⁵:

²⁵ Ի՞նչ է նշանակում մարդուն երկրորդ պսակի իրաւունք

Սինօզն այս վճիռը չի հաստատում, ոչ թէ պսակն անլուծանելի համարելով՝ այլ գտնելով յետագայ թերութիւնները—1, «Գանդատանք Գար... զկապակցութեանց կնոջ իւրոյ ընդ այլ և այլ անձինս... թէպէտ հաստատին ի վիրայ վկայութեան նոյն իսկ պոռնկացելոյն և ամենայն հարցեալ վկայից, բայց ի գործոյ անտի ոչ երևի, թէ ի կողմանէ տեղակոն հոգևոր իշխանութեան եղեալ իցեն ի գործ հոգևոր խրատք և յորդորմունք առ պոռնկացեալն... յաղագս թողլոյ նորա զդնացս անառակութեանց և դառնալոյ ի ճանապարհ բարի. 2, ի բողոքագրութենէ Մ. Գար... ոչ երևի, թէ նա զլուծումն պսակի խնդրէ, այլ անորոշ եղանակաւ խնդրէ զբաւականութիւն վասն պոռնկութեան կնոջ իւրոյ: Ուստի... պատուիրել զառաջինն ի գործ զնել զհոգեշահ խրատս և յորդորմունս զի... Զաւասիրն դարձցի ճշմարիտ ստրջանօք առ այլն իւր և (ի դառնալն) սրբել զնա ի մեղաց պոռնկութեան երկամեայ եկեղեցական ապաշխարութեամբ. իսկ իթէ անդարձ կացցէ մնասցէ ի չարիս իւր, յայնժամ լրացուցեալ զթերութիւնսն գործոյն, մատուցանել ի վճռահաստութիւն Սինօզիտս:

Այս հրամանից յետոյ Նուխու հոգ. Կառավարութիւնը Կոնսիստորիային և սա Սինօզին յայտարարում են, թէ յիշեալ Զաւասիրն ընդունելով յունա-

տալուց յետոյ կնոջ համար ասել զզջացեալ դարձցի առ այլն իւր» գոնէ պէտք էր իմանալ նախ քան այդպիսի վճիռը, թէ մարդը կամք ունի ընդունելու նրան:

կան դաւանութիւն՝ պսակել է մի յունադաւանի հետ: Սինոզը, տալով Գար... երկրորդ ամուսնութեան իրաւունք՝ հրամանագրում է Կոնսիստորիային. «Որովհետեւ Ջաւահիրն դեռ ոչ սրբեալ զանձն իւր ի մեղաց իւրոց սահմանեալն ապաշխարութեամբ, և գոլով տակաւին անանջատ ի նախկին պսակակցէ իւրմէ, հակառակ 44 յօդ. X հատ. օրինաց՝ մտեալ է յամուսնութիւն... յայնժամ, երբ և ի դէպս լուծման պսակի նորա պարտ էր նմա մնալ անպսակ ցվախձան կենաց իւրոց ըստ զօրութեան 57 յօդ. նոյն իսկ հասարոյ օրինաց, ի պատճառս նորուն իսկ մեղանշման²⁶ ընդդէմ ամուսնական պարտաւորութեան. վասնորոյ փոյթ կայցի Կոնսիստորիայդ հաղորդել Սիւնհոդոսական կանտորին Տփլիսոյ վասն վարելոյ ընդ պսակադիր քահանային ըստ օրինաց, և վասն անվաւեր համարելոյ զայս պսակ ի վերայ հիման գ. և դ. պարբ. րութեանց 52 յօդուածոյ նոյն հատորոյ»²⁷:

Բ.

(1860 թ.)

Շ. Կ. Ա... յայտնելով՝ որ իր կինը նախ քան ամուսնութիւնը զրկւած է եղել կուսութիւնից՝ խընդ-

²⁶ Կոնսիստորիայի վճիռը Ջաւահրի և նրա մարդու մասին կանոնաւոր չէ: Ասել, թէ կնոջ անբարոյականութեան առիթ տողը մարդն է եղել, նշանակում է, որ երկու ամուսինները հաւասարապէս դատապարտելի են իբրև մեղսակիցներ, ուրեմն նրանցից ոչ մէկին էլ պիտի իրաւունք չտար երկրորդ ամուսնութեան: Սինոզն ևս այս կէտը չի առել նկատի:

²⁷ Հետեանքը յայտնի չէ գործից:

րում է քակտել իրանց պսակը: Կարգում է քննութիւն և շարունակում է երկար զրազրութիւն:

Վ Ճ Ի Ռ.

Այս ինդրում այլ որոշումն է տալիս Մատթէոս Կաթողիկոսը և այլ Էջմիածնի Սինոդը: Կաթողիկոսը հրամայում է Ղարաբաղի Կոնսիստորիային քակտել ինդրատուի պսակը, իսկ Սինոդն ընդհակառակը հրամանագրում է չկատարել այդպիսի հրաման²⁸:

Գործը երեք տարի այսպիսի դրութեան մէջ ձգձգելուց յետոյ վերջանում է մարդու և կնոջ հաշտութեամբ: Կարգում ենք այստեղ եկեղեցու հայրապետի կոնդակը (9 հոկտեմբերի 1862 թ. № 318). «Մատթէոս ծառայ Քրիստոսի... Բարեջան վիճակաւորին Արցախայ Ստեփաննոս Արքեպիսկոպոսի ծանուցանեմք. զի 'ի վերջաւորութիւն անջատման պսակի գործոյն Շ... քաղաքացի Կ. Ա... եանց ըստ զօրութեան յ 8, սեպտեմ. համարաւ 1468 զրեալ առ

²⁸ Սինոդի այդ հրամանի պատճէնը չենք կամենում կարգել. միայն այսքանն ենք ասում, որ Սինոդը ոչ թէ պսակն անլուծանելի համարելով ընդդիմանում էր եկեղեցու հայրապետի վճռին, հակառակ օրինաց, այլ թէ՛ ինքը «մանրազննին խուզարկութեամբ մտանելով ի վերանկատողութիւն և ի զննութիւն հանգամանաց քննողական գործոյն նկատեաց, զի Ա... եանցն ունելով զազատ և զյաճախ երթևեկութիւն ի տան Ս... իբրև փեսայ, ունեցեալ է ընդ նմին և ազատ միջոց մերձաւոր յարակցութեան ընդ խօսեցելոյն իւրոյ... և զայժակեցուցեալ է զնա և հաճեալ ի կամս իւր զրկելով ի կուսութենէ նախ քան զպսակն»:

մեզ յայտարարութեան Կոնսիստորիայիդ, որ յետ քննելոյ զինդիր Ա...եանին մակագրեալն ի մէջ, ապացուցեալ զեօթնամեայ յղութիւն Ս. Ս... եանց 'ի ծառայողէ մինչ 'ի տան հօրն գտանէր, 'ի կատարածէ զմերս վճիռ. համաձայն սրբոց կանոնաց եկեղեցւոյն հայաստանեայցս, և ծանուցեալ մեզ զյսմանէ խնդրէր 'ի մէջ հրամայել Սինօզին տալ միանգամայն վաղարումն 'ի վախճան գործոյն. յորմէ և մեր քաղեալ զամենայն զհանգամանս ապացուցութեան 'ի քննողական և 'ի վճռողական գործոց Կոնսիստորիայիդ 'ի 28, սեպտեմ. համարաւ 305, առաջադրեցաք Սրբազան Տեղակալին մերում Ղուկաս Արքեպիսկոպոսին ըստ զօրութեան մերս կոնգակին տալ դադարումն գործոյն այսր առարկայի, որոյ աւասիկ պատճէնն 'ի սմին եղեալ զնի 'ի տեղեկութիւն Ձեր:

Բայց թէ ճրպիսի ինչ առիթ և պատճառ գոյ 'ի Սինօզին, որ ոչ ընդ աղօտ գէթ նշմարել տայ Ատենակապաց նորին զպատուէր և զհրաման սրբոց գրոց՝ Աստուածապատում Աւետարանին և սրբազան Առաքելոյն. «Անիրաւութիւն 'ի դատաստանի մի առնիցես, և ակն աղքատի մի առնուցուս, և մի յերեսաց աչառիցես հարստի. արդարութեամբ դատեսցես զընկեր քո: Ղևտաց». ԺԹ. 15: Առսկ. իդ, 23, Յովհ. է. 24. ա. Տիմ. ե. 21: Յառնելն զերաւունքս և զղատ, որ պարտի լինել ամենայն իրաւամբ արդարութեամբ և ճշմարտութեամբ, և ոչ որպէս նոքին վարեն կողմնապահութեամբ և աչառութեամբ:

առ որս մարդարէական հոգեով սակ սրբազան առաքեալն Յակովբոս 'ի զգուշութիւն նոցին, բայց 'ի զուր: Ե՛ղբարք իմ, սակ՝ մի աչառանօք ունիցիք զհաւատան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, որ Տէրն է փառաց՝ Յակ. բ. 1: Ի բացատրութիւն որոյ զրէ սուրբն Սարգիս Շնորհալի վարդապետն մեր, յասելն՝ Չար է մարդահաճութիւնն, չար է և կորուսիչ հոգեոց, չար է և աչառելն ումէք յանիրաւի, և սողառալք են յԱստուածային զրոց, մանաւանդ թէ ընդ մեծամեծ դատաստանօք անկաւք. ըստ այնմ, Աստուած ջրուեսցէ զոսկիրս մարդահաճոյից, և թէ՛ տակաւին մարդկան հաճոյ լինէի Քրիստոսի ծառայ ոչ էի:

Եւ ահա յայս ինչ աւարտեմք զբանս, թէ փոքր ինչ խմորն՝ ըստ Առաքելոյ՝ որ անդ կայ, զամենայն զանգուածսն խմորէ 'ի հակառակն կոյս, այսինքն՝ սակաւ ինչ չափ խմորոյ անկեալ 'ի զանգուած տլիւր, խմորէ զայն, յիւր թթու համն որակացուցանելով զամենայնն:

Ձայսոսիկ գրեալ 'ի անդեկութիւն սիրելոյդ՝ առաջադրեմք ըստ վերոյգրեալ հանգամանաց վերջաւորեալ համարել զայս գործ՝ 'ի Կոնստանտնուպոլսոյ՝ որպէս և է, և միտ չ'գնել 'ի նորոյ յառաջացուցանել զգրութիւն ինչ ըստ այսր առարկայի. ըստ որում որպէս ունիք տեսանել 'ի պատճէնի կոնդակի մերում, զի եթէ աղջիկն պոռնկեալ համարեսցի նախ քան զպսակն, և եթէ առեւանգեալ ըստ կանոնաց սոգատ է այրն ընդ այլում ամուսնանալ, նոյնպէս և

կինն լինել առն այլում: Զայսմանէ նա ևս կարէք տալ տեղեկութիւն տեղւոյդ նորին գերազանցութեան կոնմենդանտին, որ ըստ այսր առարկայի ունի գրագրութիւն ընդ Սինոզին, թէ՛ արդէն վճռեալ է գգործն և Սինոզն չկարէ այսուհետև առնել ինչ, զի ըստ զօրութեան Բարձրագոյն սահմանադրութեանն, (պօրօժենիայի) յօդ. 10. յայսպիսի դէպս միայն Կաթողիկոսն Ամենայն Հայոց ունի զձայն վճռողական, և ոչ այլ ոք:

Ողջ լելի 'ի Տէր Յիսուս խնամեալք:

Ստորագր. Վշտալի Մատթէոս Կաթողիկոս Ամենայն Հայոց:

Յիշենք համառօտապէս շատերից մի քանիսն այնպիսի օրինակներից, որոնցում պսակը լուծւած ենք տեսնում այլ պատճառների համար. — Ֆիզիքական անկարութեան պատճառով. Սինոզը 1841 թւին (հրաման ի 25 յունւարի, № 38) լուծել է Ղարաղշլաղեցի Խ. Քեասիեանի պսակն. 1842 թւին. (հրաման ի 27 նոյեմ. № ») Սարգսաշէնցի Խ. Խաչատրեանի պսակը, տալով իրաւունք երկրորդ ամուսնութեան պահանջող կողմերին: Անյայտ բացակայութեան պատճառով. 1841 թւին Սինոզը (հրաման ի 14 նոյեմ. № 2158) Շուշեցի Մ. Ասրիխանին. 1850 թւին (հրամ. ի 24 մարտի № 306) Շուշեցի Մ. Եղնարեանցին և 1861 թ. (հրամ. ի 24 մարտի № 1052) Շուշեցի Զ. Սուքեասեանցին տալիս է երկրորդ ամուսնութեան իրաւունք, սրանց մարդոց անյայտ բացակայութեան պատճառով:

Տփխիսի Կոնսիստորիայի գործերից.

Գ.

(1842 թ. № 1268.)

Շամշադին գաւառի Մովսէս զիւղացի Յ. Յ. 1842 թւին յայտնում է Կոնսիստորիային իր կնոջ ամուսնական անհաւատարմութիւնը, և խնդրում է քակտել իրանց պսակը և իրաւունք տալ իրան այլ կին առնելու: Կարգում է քննութիւն, որ և ապացուցանում է խնդրատուի կնոջ անբարոյականութիւնը:

Վ ձ Ի Ռ.

Ներսէս Կաթողիկոսը 1848 թւին փետրւարի 9-ին 55 համարով աւաճ կոնդակով քակտում է խնդրատուի և նրա կնոջ պսակը, և առաջինին տալիս է իրաւունք երկրորդ ամուսնութեան:

Դ.

(1855 թ. № 4327.)

Տ...ցի Յար. Մ. Կաթողիկոսի նման խնդրով դիմում է Կոնսիստորիային 1855 թւին: Քննութիւնն ստուգում է խնդրատուի բողոքի ճշմարտութիւնը:

Վ ձ Ի Ռ.

Սինսօյն 1860 թւին նոյեմբերի 19-ին 2140 համարով արձակած հրամանով քակտում է խնդրատուի և նրա կնոջ պսակը, և առաջինին իրաւունք է տալիս երկրորդ ամուսնութեան:

Ե.

(1863 թ. № 156.)

Ախալցխացի Պ. Լ. . . եանց յայտնելով պատշաճաւոր Իշխանութեան, թէ իր կինը 25 տարի յառաջ Կարին գնալով անհետացել է մահմետականների մէջ՝ խնդրում է երկրորդ պսակի հրաման: Տեղական հոգևոր Կառավարութիւնը Կարնոյ առաջնորդից տեղեկութիւն է խնդրում, որ պրում է. «Պէտքեացք գկինն Ե. . . որ պաշտպանի ի ներքոյ հովանաւորութեան եղբոր իւրոյ. ստուգեցաք, զի այր սորա խառնագնաց ի բազում ամայ անախ լքեալ է զսա ի խնամոյ իւրոց. . . ոչ երբէք յիշեալ է զանուն դորա կամ գթացեալ ի նա, այլ զամենայն վաստակս իւր ընդ շունս և ընդ պոռնիկս կերեալ»: Եւ այս խօսքերից յետոյ յայտնում է, որ կինը չի յանկանում այլ ևս այդ մարդու մօտ վերադառնալ:

Վ Ճ Ի Ռ.

Չնայելով՝ որ մարդու խօսքերը, թէ կինն անհետացել է մահմետականների մէջ, սաւում է, չնայելով՝ որ առաջնորդն այդպիսի վկայութիւն է տալիս այդ մի և նոյն մարդու կեանքի մասին, Սինսոյր դարձեալ 1863 թւին գեկտեմբերի 22-ին 1926 համարով արձակած հրամանով քակտում է նրա և իր կնոջ պսակը, և իրաւունք է տալիս խնդրատուին երկրորդ ամուսնութեան:

2.

(1862 թ. № 140.)

Նոյնանման խնդիրքով դիմում է Կոնսիստորիային Տ...ցի Ս. Մ... Գննութիւնից, նոյն իսկ ինկասաուրի կնոջ խոստովանութիւնից և ոստիկանական—բժշկական վկայութիւնից երևում է խնդրատուի խօսքերի ճշմարտութիւնը:

Վ ճ Ի Ռ.

Մատթէոս Կաթողիկոսը կոնսիստորիայի մատուցած (ի 20 յուլիսի 1862 ամի ընդ համարաւ 1386) յայտարարութեան վրայ մակագրում է. «Ընթերցեալ զյայտարարութիւն վիճակային կոնսիստորիայից վերահասու եղէ լիովին ամենայն հանգամանացն անառակութեան և անմիաբանութեան կնոջն ընդ առն իւրում:.. վասնորոյ առաջադրեմ Առնիդ յայսնեւ (մարդուն) զի ազատ է այսուհետև ըստ կանոնաց հարց սրբոց, ընդ ում և կամիցի, ամուսնասցի»:

է.

(1862 թ. № 119.)

Նոյն թւին և նոյնպիսի խնդրով դիմում է Մատթէոս Կաթողիկոսին Տ...ցի Յ. Ա...եանց:

Վ ճ Ի Ռ.

Մատթէոս Կաթողիկոսն առանց օրինասահմանքնութեան յանձնելու այդ խնդիրը՝ մակագրում է նրա վրայ այսպէս. «Վիճ. Կոնսիստորիայից հայոց Վրաստանի ծանուցանեմք. ըստ Շնորհալուոյն կանո-

նական հրամանի և ըստ բացատրութեան երանելոյն Մխիթարայ Գօշի զլ. 13, երիտասարդս այս... ազատ է այժմ ամուսնանալ ընդ ում և երբ կամեացի. զի կին նորին անառակ վարուքն ժխտեալ է զսուրբ պսակի խորհրդոյն շնորհս պէսպէս չարախորհուրդ ներգործութեամբք, զորս տեսաք ի սմին բողոքագրութեան և յատենի մերում քննեալ ստուգեցաք և հաւատարիմ վկայիւք ևս հաւաստի եղև. ուստի եթէ կինն կամի ապրեցուցանել զանձն իւր ապաշխարեացէ»:

Խնդրատուի կինը նախ Կոնստանտինային և ապա Կաթողիկոսին դիմելով խնդրում է անկատար թողնել այդ վճիռն և օրինաւոր քննութիւն նշանակել բայց անբաւարար մնալով՝ դիմում է Սինոդին և նրա պրոկուրորին. վերջինս մի գրութիւն է ուղղում Սինոդին (ի 16 յուլիսի 1882 ամի № 72) ասելով, թէ յիշեալ կինը «գանգատէ զտարականոն ներգործութեանց Մայրագոյն հոգևոր Իշխանութեան հայոց որ յէջմիածին, յաղագս անկանոնաբար լուծանելոյ զկապ ամուսնութեան իւրոյ ընդ Յ. Ա... եանց... Յաղագս լուծանելոյ զայս պսակ չէ արարեալ սահմանադրեալ կանոնօք զկանոնաւոր քննութիւն, որպէս ցուցանեն օրէնք յօդ. 45 և 46 10-րդ հատորոյ 1 մասին ի լոյս ածելոյ յամին 1857, ըստ որում Մայրագոյն հոգևոր դատարանն կարէր որոշել զյանցաւորութիւնս միոյն ի վերասաց ամուսնոյ (յօդ. 985, հատ. XI)... Ընկալեալ ի կշռադատութիւն զանցառութիւնն զկանոնօք օրինաց յաղագս

խզելոյ զկապ ամուսնութեան ի միջի ամուսնաց, յանձնելով զարդեան խնդրագիր... ի Սինոդի Ս. էջմիածնի յօրինաւորն ի դիմաց նորին սահմանադրութիւն, առաջադրեմ նախ քան զվերահայեցողութիւն և վճռահատութիւն գործոյս ի Մայրագոյն հոգևոր ատենիւ, առաջադրել հրովարտակաւ վիճ. Կոնսիստորային հայոց Վրաստանի և Իմերեթիոյ յաղագս չթոյլատրելոյ Ա... եանցին մտանել յերկրորդ ամուսնութիւն» : Արդէն այս գրութեան ստացման օրը Սինոդից ուղարկեաժ է լինում է Կոնսիստորիային այս հրամանը № 1312, «ի Սինոդիս լուան զինդրագիր կնոջ Թ... Յ. Ա...հանց... ի 26-ն յունիսի տարւոյս, յորում գրէ. . .

...նորին Վհատաութիւնն ընկալեալ զայն անհիմն և անապայտոյց գանգատանս առն իմոյ զինէն մակագրեալ է զայն և առաքեալ ի վիճակային Կոնսիստորիայն հայոց Վրաստանի և Իմերեթի յաղագս քակտելոյ զկապ ամուսնութեան մերոյ, և տալոյ առն իմում իրաւունս մտանելոյ յերկրորդ ամուսնութիւն ընդ այլում, և ինձ մնալոյ դատապարտեալ ցմահ : Տեսանելով զայս նորապքանչ անակնունելի վճիռ, որով ես ի պատանեկութեան հասակիս ենթադրեալս եմ կենդանւոյն մահանալ, պարտաւորեցայ ի 21 ամսոյս մատուցանել խնդիր ի վիճակային Կոնսիստորիայն, որպէս զի ըստ զօրութեան յօդուածոյ 45, 46 հատորոյ 1 մասին 805, նոյն հատորոյ 2 մասին և 940 XI հատորոյ 1 մասին օրինաց կարգեսցէ զկանոնաւոր քննութիւն և այնու եղանակաւ ի յայտ

բերելով զյանցաւորութիւնն վարեսցի համոճայն կանոնաց հայաստանեայց սուրբ եկեղեցւոյ, վասն զի անհնարին թուի ինձ ի վերայ հիման անստոյգ և անապացոյց գանգատանաց առն իմոյ, որ նոյնպէս անմեղն է ի գործումն, գատապարտիլ յետ այսորիկ ի ՉՉ ամնոյս մատուցի և նորին վեհափառութեան զինդիր յաղագս հրամայելոյ առ ի կարգել զկանոնաւոր քննութիւն, սակայն նորին Սրբութիւնն բացէ ի բաց հրաժարեցուցանելով և վերադարձուցանելով ինձ զայն մնաց անփոփոխ յիւրումն այնպիսի տնօրէնութիւն: Չիրդ Կայսերական Մեծութիւն, քաղաքական օրէնք և հայրապետապիւ կանոնք երեւալ են վասն միօրինակ կատարման. բողոք անմեղիս պարտի գտանել զպաշտպանութիւն օրինաց, բայց ես արդէն կենդանւոյն մեռանիմ, այլ իմն հակառակ տնօրէնութեամբ, վասն որոյ մատուցանելով ընդ սմին զինդիրն յանուն Վեհափառ Կաթողիկոսի ամենայն հայոց, և ի նորին Սրբութենէ Վերադարձուցեալն ինձ յետս ամենահպատակութեամբ խնդրեմ, որպէս զի հրամայեսցի զայս խնդիր իմ հանդերձ միւս ընդ սմին մատուցեալ խնդրոջն ընդունել և առնել զփութաւոր տնօրէնութիւն, որպէս զի վիճակային կոնսիստորայն Վրաստանի արասցէ զքննողական ներգործութիւն իւր ի վերայ հիման օրինաց և մինչև յվախճան գործոյն արգելուցու առն իմում չմտանել յերկրորդ ամոնսնութիւն ընդ այլում: Հրամայեցին. թէպէտ չեն բացատրեալ ի ներկայ ինդրագրի... էական պատճառ և հանգամանք սկզբնաւորութեան և շարու-

նակութեան խռովութեան ի մէջ նորա և առն, ևս և հետևարար բողոքանաց միոյ զմիօջէ, բայց ի վերայ այնր ամենայնի՝ ունելով ի նկատի, զի ամենայն որ և իցէ գործք պսակաց, ընդ հետևանաց որոց լծորդեալք իցին խտրաւումն ամուսնական շաղկապոյ, ըստ գանգատանաց միոյ յամուսնոց, անշուշտ պարտին լինիլ հիմնեալք ի վերայ հաստատուն և զօրաւոր փաստից և սպացուցութեանց, ի յայտ եկիլոց ի ձեռն օրինաւոր ձիշդ քննութեան ըստ եկեղեցական և քաղաքական կանոնաց, ըստ այսմ հիման կոնսիստորիայդ Տփխիսու պարտաւոր է յառաջ քան առնելն զոր և իցէ տնօրէնութիւն ի բաւարարութիւն միոյ կամ միւսոյ կողման բողոքաւորացն զմակազրութիւն Վեհափառ Կաթողիկոսի առաջադրեալն կոնսիստորիայիդ ըստ այսմ առարկայի համաձայնեցուցանել կանոնական սահմանաց սրբոյ եկեղեցւոյս մերոյ և քաղաքական օրինաց Տէրութեանն, և այնպէս շարունակեալ և աւարտեալ ըզգործն առաջարկել ի հաստատութիւն Սինօդիս օրինաւոր քաղուածով և եզրակացութեամբ կոնսիստորիայիդ, գաղարկեցուցանելով ցայն վայր դատարումն պսակի Ա... եանց ընդ այլում ումէք, և զայսմ տնօրէնութենէ Սինօդիս ծանուցանել բողոքաւոր կնոջն ի ձեռն քաղաքական պօլիցիային Տփխիսու. իսկ ի Նորին Վեհափառութենէ առանձին խնդրել զծանօթութիւն, թէ ըստ իրաւիս օրինաւոր և անհերքելի սպացուցութեանց բարեհաճեալ է վճռել վատարումն պսակի Ա... եանց ընդ այլում լուծմամբ

պսակի օրինաւոր կնոջն, առանց նախընթաց քննութեան և կարգին, գծագրելոյ ի յօդ. 25 և 35 Բարձրագոյն Կարգադրութեան վասն կառավարութեան հայոց»:

Կաթողիկոսը, որ այդ ժամանակ Տփլիսումն էր, կարգաւորվ կոնսիստորիային ուղղած վերոգեալ հրամանը և իրան գրած յայտարարութիւնը՝ տալիս է մի կոնդակ կոնսիստորիային (ի 29 յուլիսի 1862 ամի համարաւ 223) պատուիրելով յիշեալ գործը «իսպառ վերջացուցեալ կարձիկ զամենայն գրագրութիւնս վերաբերեալս ի նոյն. զի ազատ է յայսմհետէ ամուսնանալ ընդ այլում վերոյիշեալ Ա... Կանցն»:

Իսկ Սինօզին, որ թոյլ էր տուել իրան «ճանօթութիւն» անունով բացատրութիւն պահանջիլ նրանից իր տւած վճռի առիթով՝ գրում է այսպիսի պատասխան. «Մատթէոս ծառայ Քրիստոսի Լայն».

Առ խնդրելն զճանօթութիւն վասն գործոյ Ն. Մ... Կանց Լուսաւորչեան հայոց Սինօզիդ Սրբոյ Էջմիածնի, գրեալ առ մեզ ի 6 յուլիսի սոյն ամի համարաւ 1313, ճանուցանեմք. թէ ի 4 յունիսի անցելոյ՝ Տ... ցի Յ. Ա... Կանցի խնդիր մատուցեալ Մեզ գծագրելով ի նմին մի առ մի զամենայն զվիշտս և զնեղութիւնս իւր կրեալս յամուսնոյ իւրոյ ի Ն...ոյ և ի հօրէ նորին Գ. Մ... Կանց, յորում յետ զանազան վշտալիբ բանից հակառակ պահանջման սուրբ պրսակի խորհրդոյն, զրի Լս թէ՛ ի 28 հոկտեմբերի անցեալ ամի յինն ժամու երեկոյին յանկարծ բերեալ Մ... Կանցին ի տուն Ա... Կանցի զբազմութիւն

զինուորականաց և բռնութեամբ կալեալ զսեպհական կայս նորա, զզարդս, զգոհարեղէնս, զոսկեղէնս, և զայլ ամենայն իրեղէնս ի միասին ընդ կնոջ նորա տարեալ է ի տուն իւր, և այս՝ յետ մետասանամսեայ ամուսնութեան նորա, իսկ կին նորա բազմամասնեայ միջոցօք վարելով զբարօրութիւն ըստ հաճոյից կամաց իւրոց, թողեալ է զնա մենաւոր ի դառն վիճակի ի տան իւրում, վասնորոյ խնդրեաց ի մէջ տնօրինել զարժանն՝ ուրչափ թոյլ տան եկեղեցական օրէնք, յայտնելով մեզ միանգամայն զանտանելի արարս ըբութեան կնոջն, որոց տարեալ ջայտօր, ոչ ևս կարէ տանել զանդիտելով և յապագային զնոյնս կրել կամ զվատթարագոյնս քսն զնոսին, ուք յանուանէ գրեալ են ի խնդրագրի անդ, զոր ծայրէ ի ծայր յայտնեալ ունի կոնսիստորիայն Սինօգիդ յայտարարութեամբ իւրով:

Միք զայն ստուգեցաք ի բազմաց, և յինն նոյն յունիսի կոչեալ առ մեզ զՍ...եանն և զաներ նորա Մ...եանցն և զայլ բազում ականատես վկայս իրողութեանս այսորիկ, առաջի մեր քննեցաք և ամենեքին վկայեցին ճմարտութիւն Ս...եանցի և անխիղճ ներգործութեանց կնոջ նորա Ն...ոյ և հօր նորա Մ...եանցի:

Ի նեղ արկեալ Մ...եանի յայս օրինակ երես առ երես վկայութեանց վկայիցն ի բազմութեան անդ ժողովոյն խնդրեաց զվկայութիւն բժշկապետին Ռ...եանց, ասելով թէ՛ ընդունիմ զվկայութիւն սորին իբրև առն պատուելոյ և ճմարտասիրի, և իբրև

և նա վկայեաց ճշմարտութեան Ա...եանի, իսկոյն պ. Մ...եանն օտար լեզուաւ ած ի վերայ, թէ չէ այդ գործ բարեկամի, և Ռ.. եանցն պատասխանեաց նմա, թէ չէ կարելի բարեկամութեան առթիւ ծածկել ղճշմարտութիւնն. տեսեալ Մ...եանի, թէ աստ ևս անիրաւ թեկնածութիւն իւր չգտին ղյաջողութիւն, վաղճանարար յայտնեաց մեզ նոյնպէս ի բաղմութեան անդ, թէ ընդունի ղվկայութիւն Ղ. աւ. քահանայի Դ...եանց, և որպէս նայն վկայեացէ, ըստ այնմ և մէք վճիռ և վաղճան դիցուք անբաւակաւնութեանցն և ատելութեանց՝ եղելոց ի միջի երկոցունց կողմանց. յատենի անդ բաղմութեան իսկոյն կոչեցաք ղկացուցեալ վկայն նորա զաւ. քահանայն Դ...եանց, որ նոյնպէս բազում բանիւք ստեաց նմա հաստատելով զանիրաւութիւնս նորա և ղճշմարտութիւնս Ա...եանի համաձայն միւս վկայիցն. և առ այս վաղճան յօրինեցաւ համառօտ արձանագրութիւն և ստորագրեցաւ յաւ. քահանայէն Դ...եանց, ի միւս վկայիցն և ի ներկայ եղելոցն: Ապա ի նոյն թիւ ստուգեցաք զայն ամենայն և ի ծիսատէր քահանայէն Ա...եանի, և տեսեալ թէ պատճառ անհաշտ ատելութեանն լեալ է կինն և հայր նորա Մ...եանն, վասնորոյ համաձայն եկեղեցական կանոնաց մակագրեալ մեր ի վերայ խնդրոյ առ ի խոյս աւելորդ անշահ գրագրութեանց կապ զայս վճիռ. «Կոնսիստորիայիդ չայոց Վրաստանի ծանուցանեմք, ըստ Շնորհալոյն կանոնական հրամանի և ըստ բացատրութեան կրանկելոյն Մխիթարայ Գօշի, գլ. 13,

երիտասարդս այս Թ...յի Յ. Ա...եանց ազատ է այժմ
ամուսնանալ ընդ ում և երբ կամեսցի, զի կին սո-
րին անառակ վարուքն ժխտեալ է զսուրբ պսակի
խորհրդոյն շնորհս պէսպէս չարախորհուրդ ներգոր-
ծութեամբ, զորս տեսաք ի սմին բողոքագրութեան
և յատենի մերում քննեալ ստուգեցաք և հաւա-
տարիմ վկայիւք ևս հաւաստի եղև. ուստի եթէ
կինն կամի ապրեցուցանել զհոգի իւր՝ ապաշխա-
րեսցէ:

Վերոյգրեալ օրէնք են այսոքիկ. Շնորհալին զրէ
ի շրջաբերական զրի առաքելոյ ի կողմանս Արևելեց
ի Կարս, այսպէս. «Պահեսցէ (եպիսկոպոսն) և զհրա-
մայեալ օրէնս ի Տեառնէ, որ յաղագս առն և կնոջ
անբաժանելի զուգաւորութեան, զի բաց ի բանէ
պոռնկութեան, և որ այլ ևս են ի կանոնս սուրբ Հայրցն
զրեալ պատճառք, այլով իւիք մի արասցէ բաժինս»
Արդ՝ զինչ այլ իցեն այլ պատճառքն, զրեալք
ի կանոնս սուրբ Հայրցն և յիշատակեալքն ի Շնոր-
հալի ճայրապետէն, եթէ ոչ այս, զոր բացատրէ երա-
նելին Մխիթար Գօշ՝ գլ. ճիւղ, ասելով. «Իսկ եթէ
արձակեսցէ զկինն իւր վասն բանի պոռնկութեան
և կամ վասն այլ չարեաց գործոց, որ ոչ միայն
այրն՝ այլ և աշխարհ վկայեն չար գործոց նորա,
արձակեսցէ, ընդունի զնա կանոնական դատաստանս.
բայց մի ամ ապաշխարեսցէ և ի ձեռն ողորմութեան
սրբեսցի և հաղորդեսցի օրինացն. և եթէ կամեսցի,
կին արասցէ. և կինն այլ առն մի՛ իշխեսցէ լինիլ
մինչդեռ. կնոզանի է այր նորա, և թէպէտ զրեալ է

մեր զպս զատաստան յառաջ, այլ երկրորդիցաք, զի ոչ վասն պոռնկութեան այլ և վասն այլ չար գործոց ևս հրամայէ թողուլ, այսինքն կախարդութեան, դեղատուութեան և այլոց ևս այսպիսեանց ։

Այսու չբաւականացեալ մեր ի յանձնելն յիշեալ խնդիրն հանդերձ մակադրութեամբ ի տնօրէնութիւն և ի կատարումն կոնսիստորիայի՝ բանիւ ևս պատուիրեցաք նմին պարտաւորել ձեռագրաւ զծխատէր քահանայս երկուց կողմանցն մինչև ցվերջ յունիս ամսոյ չգնել նոր պսակ Ա...եանցի, այլ աշխատ լինել եթէ հնար ինչ իցէ, յորդորական բանիւք կամ մեղայական գրութեամբ կնոջն առ այր իւր, հաշտեցուցանել զերկոսին ամուսինս ընդ իրեարս. իսկ ի չյաջողել ցանկացեալ հաշտութեանն, ի կատարածել զմերս վճիռ համաձայն հայրապետական կանոնաց. յետ այսորիկ երկրքին ծխատէր քահանայք ներկայացեալ յԱտենին յայտնեցին թէ՛ ոչինչ կերպիւ չեղև և չէք հնար հաշտութեան ընդ մէջ նոցա և բաց յայսմանէ նոքա թողեալ զերստ մեր աստ և անդ թափառին, ոչ միայն մերժել զկանոնական սահմանադրութիւն հարց սուրբ, այլ և բռնութեամբ տիրել ի վերայ իրաւանց տղային։ Ապա կոնսիստորայն կատարիաց զվճիռ մեր ի 15 նոյն ամսոյ. և յետ այսոցիկ այսպէս եղելոց յիշեալ Ն. Մ...եանց ի 21 նոյն յունիսի խնդիր մի մատուցեալ կոնսիստորիային հաստատէ զանհաշտ ստեղծութիւնն զրելով ի միջի այլոց՝ այսպէս, «ոչ զանդիտէի, թէ առաջնակայծ սիրոյ ամուսնութեան այսպէս արագ ունել

փոխարկել յանհաշտ ատելութիւնս, և միանգամայն խնդրէ առնել զնոր քննութիւնս:

Կոնսիստորայն օրագրութեամբ ի 25 յունիս եզրահարուցանէ՝ որովհետև վճիռ հայրապետի արդէն կայացեալ է և կոնսիստորայն ածեալ է զայն ի կատար ի 15 նոյն ամսոյ, այսինքն յառաջ քան զստացումն խնդրոյ Ն. Մ... եանց, յետ որոյ չկարէ առնել միւս ևս կարգադրութիւն հակառակ մակագրութեան հայրապետին. վասն որոյ ի ձեռն քաղաքական պօլիցիային յետս տալ զայն խնդիր խնդրատուին, որ և կատարեալ է ի 29 նոյն ամսոյ:

Յետ այսր ամենայնի յիշեալ Ն. Մ... եանց ընդ մօր իւրում և ընդ երկուց աշխարհական աստիճանաւոր անձանց եկեալ խնդրէր զայլ տնօրէնութիւն մեր, և մէք ի ձեռն յիշեալ անձանց յայտնեցաք նմա, թէ ի զուր է դիմելն նորա առ մեզ. այլ պարտի դիմել առ այր իւր, առ որ մեղուցեալն է և մեղայականաւ գտանել զձար հաշտութեան. այլ նորա տեսեալ թէ անհաշտ ատելութիւն իւր ոչ կարէ փոխել ի սէր և ի միաբանութիւն, աշխատ հղև ի ձեռն Սինօզիդ թերևս կարգաւորել փոխել զվճիռ սուրբ հարց, և տալ զայլ ընթացս գործոյն, որով կարասցէ ծածկել զանառակութիւն իւր և զսնիրաւութիւնս հօր իւրոյ. և Սինօզդ զարմանալի շտապաւ ստիպեալ է կատարել զխնդիր նորա, որ առաջին օրինակ է, որպէս թուի մեզ, այդ շտապողական գործողութիւն Սինօզիդ:

Զայս ամենայն համառօտիւ ծանուցեալ Սինօզիդ

ի բաւարարութիւն վերոյգրեալ յայտարարութեան գորին, ազդ առնեմք, զի թէ այդչափ թոյլատրեալ է դմին ձեռնամուխ լինիլ յանրնդմիջական Հոգևոր ստորասութիւնս և յիշխանութիւնս Պատրիարգ Կաթողիկոսաց ամենայն Հայոց և վարիլ Հակառակ տնօրէնութեանց նոցին հիմնեցելոց ի վերայ կանոնաց Հարց սրբոց, յայնժամ մարթ է ակն ունիլ թէ փոխանակ «կարգաւորեցին» բառին կարէ գրել և «չխամայեցին» ի գրութիւնս իւր առ մեզ:

Այլ զե՛ Մեք որպէս ունող օժման Հայրապետի Ազգի և Եկեղեցւոյ Հայոց ըստ 25 յօդուածոյ Բարձրագոյն Կարգադրութեան, հետևելով վաղեմի կարգադրութեանց Եկեղեցւոյն Հայոց կարեմք տալ զվախճանական վճիռ ամենայն պարզ Հոգևոր գործոց վերաբերելոց առ վարդապետութիւնս Հաւատոյ առ պաշտամուննս եկեղեցւոյ, և առ այլս այնպիսիս, յորս Հայի և սոյն (գործ): Վասնորոյ համաձայն կանոնական բանից սրբոց Հարց եղաք զվերոյգրեալ մեր վճիռ վախճանական»:

Ի 12 յուլիսի 1868 թ. № 207:

Վշտ. Մատթէոս Կաթողիկոս ամենայն Հայոց:

Հայրապետական կոնդակի նկատողութիւնը, ինչպէս երևում է, ծանր է եկել Սինօզին և նա մի երկար յայտարարութիւնով (28 յուլիսի № 1507) պատասխանելով Կաթողիկոսին՝ կամենում է արդարացնել իրան: Այդ պատասխանը մի քանի տեսակետից շատ կարևորութիւն է ներկայացնում թէ մեզ

և թէ ընթերցող Հայ Հասարակութեան Համար-
ուստի կարգում ենք այստեղ... .

Սինօզս ունելով ի նկատի, զի ամենայն որ և իցէ
զորձք պսակաց, որոց հետեանաց լծորդեալք իցին
խախտումն ամուսնական շողկապոյ ըստ գանգատա-
նաց միոյ ամուսնոյն անշուշտ պարտին լինել հիմ-
նեալք ի վերայ Հաստատուն և զօրաւոր փաստից
և ապացուցութեանց, ի յայտ եկելոց ի ձեռն օրի-
նուաւոր ճիշդ քննութեան ըստ եկեղեցական և քա-
ղաքական կանոնաց: Ըստ այսմ հիման Սինօզս ի 6
յուլիսի № 1312, հրամանագրեաց կոնսիստորին
Վրաստանի յառաջ քան առնին զոր և իցէ անօ-
րէնութիւն ի բաւարարութիւն միոյ կամ միւսոյ
կողման ի բողոքաւորացն զմակագրութիւն Վեհափառ
Կաթողիկոսի առաջադրեալ կոնսիստորիային ըստ
այսմ առարկայի համաձայնեցուցանել կանոնական
սահմանաց սուրբ եկեղեցւոյս մերոյ և քաղաքական
օրինաց Տէրութեանն և յայն դէպս շարունակեալ
և աւարտեալ զգործն, առաջարկել ի Հաստատու-
թիւն Սինօզիս օրինաւոր քաղուածով և ելրակա-
ցութեամբ կոնսիստորիային, դողարեցուցանելով
ցայն վայր զկատարումն պսակի Ս...եանի ընդ այ-
լում ումէք: Իսկ ի Նորին Վեհափառութեանէ առան-
ձին յայտարարութեամբ ի նոյն թիւ ամսոյ № 1313
խնդրեաց զճանօթութիւն, թէ ըստ ճրպիսի օրինա-
ւոր և անհրքելի ապացուցութեանց բարեհաճեալ
է վճռել զկատարումն պսակի Ս...եանց ընդ այլում,
լուծմամբ պսակի ընդ օրինաւոր կնօջն առանց նախ-

ընթաց քննութեան և կարգին, գծադրելոյ ի յօդ. 25 և 35 Բարձրագոյն Կարգադրութեան վասն կառավարութեան եկեղեցւոյ հայոց. . .

Կանոնք եկեղեցականք Հրամայեցին.

Ի թուղթս առաքելոյն որ առ Կորնթոսիս. «Կրնոջ յառնէ մի՛ մեկնիլ և իթէ մեկնեսցի, անայր մնասցէ և կամ անդրէն ընդ առն հաշտեսցի, թէ և՛ այրն անկին մնասցէ, կամ ընդ կնոջն հաշտեսցի»:

Գրէ դարձեալ նոյն առաքեալն. «Կապեալ ես ի կին, մի՛ խնդրեր արձակիլ. արձակեալ ես ի կնոջն, մի՛ խնդրեր զկին»²⁹:

Ի կանոնս սրբոյ հարց ի ժողովս Անտիոքայ. «Կաթողեկոսն մի՛ իշխեսցէ առնել ինչ առանց գործակցութեան Եպիսկոպոսին»³⁰:

Օրէնք քաղաքական Հրամայեն հատոր 10-րդ, յօդ. 45. «Պատկն կարէ լուծանիլ միայն կանոնաւոր հոգևոր գատաստանաւ, ըստ խնդրագործութեան

²⁹ Առաքելական այս և նախընթաց խօսքերի բուն իմաստը մենք պարզել ենք վերևում: Եթէ մինչև անգամ ընդունենք, թէ նրանք նշանակում են, որ միանգամ ամուսնութեամբ շաղկապած այր և կին անբաժանելի են իրարից, դարձեալ այստեղ այդ խօսքերի յառաջ բերելը միտք չունի. ըստ որում Մինօզը ներկայ խնդրում պատկն անլուծանելիութիւնը չի դնում հիմն իր ընդդիմադրութեան, այլ օրինասահման քննութեան կարևորութիւնը:

³⁰ Միայն ցաւել կարող ենք, որ Հայ եկեղեցու պաշտօնեաներ— արքեպիսկոպոսներ և եպիսկոպոսներ, իշխանական աթոռներ ունենալով՝ կարող են լինում այդ չափ անպատրաստ կերպով և այդքան պարզմտութիւնով կանոնագիրք թերթել:

միոյ յամուսնոցն, ի դէպս ապացուցեալ պողնկութեան» :

Յօդ. 805, 2-րդ մասին նոյն Հաստրոյ. «Վիճակային իշխանութիւնն զամենայն եզրակացութիւնս իւր վասն օրինաւորութեան և սպօրինաւորութեան, իսկութեան կամ անիսկութեան պսակաց Հիմնէ ի վերայ կանոնաց սուրբ եկեղեցւոյ և սահմանադրութեանց Արքազան Սինօզի և զվճիռ իւր վասն իսխտման պսակաց, կամ համարելն զայն անվուեր, առաջարկէ մշտապէս ի նկատողութիւն և ի հաստատութիւն Սինօզիս» :

Յօդ. 929, 11 Հաստ. օրինաց 1 մասին որ վասն կառավարութեան եկեղեցւոյ Հայոց. «Պատրիարզն Հետեւելով վաղեմի կանոնադրութեանց եկեղեցւոյ Հայոց և հասու լեալ նախապէս կարծեաց Սինօզի Էջմիածնի վճռէ վախճանաբար, զամենայն հոգեւոր գործս, վերաբերեալս առ վարդապետութիւնս Հաւտոց, առ պաշտամունս եկեղեցւոյ և առ այլ այնպիսիս» :

Յօդ. 940, նոյն Հաստ. «Սինօզն Էջմիածնայ գտնելով ընդ անրնդմիջական դիտողութեամբ Ծայրագոյն Պարտիարզին, վճռէ վախճանաբար զամենայն գործս, վերաբերեալս առ վարդապետութիւնս Հաւտոց, առ եկեղեցական պաշտամունս, ծէսս, պսակս և այլն» :

Յօդ. 944. «Ի դատելն զգործս, յորս պատրիարզն ունի զձայն վճռողական, նա ոչ ներկայանայ ի Սինօզն, այլ վերագննեալ զեզրակացութիւնս Սինօզին,

որ ի մատուցեալ նմա յօրինադրութիւնս, տայ այնց վճիռ» :

Սա հմանեց ին. Առ վերոյգրեալ բանս կոնդակի Նորին Վիհափառութեան, որ ի մասին հանգամանաց գործոյն պսակի Ա...եանց ընդ դատեր Մ...եանց, խորհարհարար պատասխանել, թէ Սինօզս. հրահանգելով իսկապէս կանոնօք հայաստանեայց Եկեղեցւոյ, օրինօք Տէրութեանն, և տեսանելով ի յայտարարութեան կոնսիստորիին վկարի կարծօրեայ ժամանակն և զեղանակն, զորս մակագրութեամբ սահմանեալ էր Նորին Վիհափառութիւնն վասն խախտման պսակի նոյն անձանց հարկադրեցաւ վաղվաղել զիւրն տնօրէնութիւն համաձայն կարգին օրինայ. օրէնք եկեղեցական խիստ են ի դէպս ուր պահանջի խախտումն ամուսնական շողկապոյ լուծանել զայն դիւրաւ առանց մանրագնին երկարաժամանակեայ հետաքննութեան էական հանգամանաց նորին իսկութեան կամ անիսկութեան բողոքանաց միոյ յամուսնոց զմիւսոյն նշանակէ խախտել զբարոյական հիմն, յոր հաստատեալն է վսեմ խորհուրդ ամուսնութեանն. օրէնք քաղաքականք որք զնոյն ունին սկիզբն, զնոյն օրինակ ճշգրութիւնս պահանջեն ի գործս պսակաց, վասնզի սահմանեն քննել, զննել և հաստատել փաստիւք ապացուցականօք յյանցաւորութիւն և՛ այնպէս տպա գալ ի վախճանական վճիռ բանին կարգ և հղանակ քննութեանն, կանոնաւորեալ գտանի յօրէնս Տէրութեանն: Ի գործս հոգւորս պատիարգն ունի զձայն վճռողական, բայց ոչ յառաջ քան զհա-

սու լինելն կարծեսց Սինօզի, ուստի և պործն Ա...
 հանի, պարտ էր ըստ օրինի քննել ի ձեռն պատ-
 կանաւոր քաղաքական տեսչութեան, ապա մտանել
 եզրակացութեամբ կոնսիստորիին ի գննութիւն Սինօզի
 և առաջարկել ի վսխձանական վճռահատութիւն
 պատրիարգին: Վճիռ նորա ըստ այնմ վճիռ անհեր-
 քելի: Այս կարգ զերկուս բարոյական սկզբունս պար-
 ունակէ յինքեան. մի՛ զի գործոյն արդարութիւն
 կամ ստութիւն հաստատի կամ հերքի բանիւք վը-
 կայից և ապացուցական հանգամանօք ի ձեռն քն-
 նութեան. և երկրորդ՝ բազմիցս պատահի, զի յըն-
 թացս շարունակութեան քննութեան, առ որ պա-
 հանջի ոչ սակաւ ժամանակ, զիջեալ ի բորբոքեալ
 կրից նախանձու կամ ստելութեան ամուսնոցն և
 ի ստրջանս եկեալ միջնորդութեամբ մերձաւորաց և
 ազգականաց և կամ համոզեալ ի հոգեւոր խրատուց
 և կամ բռնադատեալ յայլոց առտնին հանգամանաց,
 զան ի հաշտութիւն խաղաղութեան և սիրով կին-
 ցաղավարութեան և այնպէս դադարի քննութիւնն
 և ամուսինքն խրատեալք ի փորձոյ և յամօթոյ
 նախատանաց և անուանաբեկութեան, որում են-
 թարկինն միանգամ, վարին ընդ իրեարս հաշտ և
 համբոյր և ներողամտաբար առ իրեարս: Այսու իսկ
 հնթադատութեամբ Սինօզս անօրինեաց քննել զայս
 առարկայ կանոնաւոր կերպիւ, և չունելով զհաս-
 տատուն և հանգամանօրէն անդեկութիւն զսկզբնա-
 ւորութենէ և ընթացից և զվսխձանէ գործոյն խընդ-
 բեաց ի նորին Վեհափառութենէ զծանօթութիւն

վայելչական յայտարարական թղթով, որով և չեղև սակաւիկ իմն զանցառու ընդ սահման իրաւանց իւրոց և արտօնութեանց, որպէս բարեհաճեալ է նկատել ի կոնդակի իւրում Նորին Վեհափառութիւնն, թէ «մարթէ սպասել փոխանակ «կարգաւորեցին» բառին «զհրամայեցինն» ի գործ դնել ի դրութիւնս Սինօզի առ. նա». վաղվադելն ի զիւրակատար խախտումն պասկաց, զչարիս բազումս և առիթս զայթակղութեան ծնուցանէ ըստ կարեաց Սինօզիս, զի բազումք տաղտկացեալք յայլ և այլ ներքին հանգամանաց աժճանական կենաց կամ հրապուրեալք ախտիւք առ օտարս զամենայն հնարս մարթանաց ի վարարկանեն հեռացուցանել յինքեանց զծանր լուծ ամուսնութեան և յարիլ ի կեանս, ուր ազատութեամբ հեշտութեան տայ յազուրդ չարամիտ ըզձից նոցա, և այնու չարառիթ օրինակն միոյ վարակեալ միւսոցն հեշտասիրաց, կարեն զհետ բերել զբազում դժուարգել զայթակղեցուցիչ մելորութիւնս և հետեւարար թուլութիւն և խանգարումն բարոյական նշանակութեան ամուսնական սրբութեան» :

Այսչափ սուր կերպարանք առած գրագրութիւնն և Սինօզի դիմադրութիւնը հաթողիկոսին կարճուամ են խնդրատու Ա. . . եանցի անակնունելի մահով :

Ը.

(1862 թ. № 129):

Նոյնպիսի մտքով—իր կնոջ անբարոյականութեան պատճառով պսակի քակտումն և նոր ամուսնու-

Թեան իրաւունք խնդրում է Տ. Յ. Ա...եանց: Կաթողիկոսի մակադրութեան Համաձայն Տփլիսի Կոնսիստորիայն նշանակում է քննութիւն, որ ապացուցանում է բողոքի ճշգրութիւնը:

Վ Ճ Ի Ռ.

Կաթողիկոսը Կոնսիստորիայից ներկայացրած յայտարարութեան (ի 25 օգոստոսի 1862 № 1673) վրայ մակադրում է. «Համաձայն կանոնաց սրբոյ Հայրապետին մերոյ Ներսիսի Շնորհալուոյ, որ ի շրջաբերական զբի, առաքելոյ ի Կարս, և այլոց սրբոյ Հարց Հրամայիմք վիճ. Կոնսիստորին Վրաստանի բաժանել զՀանապազօրեայ պռնիկ Կ... յառնէ իւրմէ և տալ առն նորա Յ. Ա...եանց իրաւունս ամուսնանալոյ ընդ այլում. իսկ քահանայի արձակեալ Կ...յի պատուիրիկ չօրհնել բնաւ զտուն նորա և ոչ ևս արժանաւորել զնա սուրբ խորհրդոյ վասն անխիղճ կենցաղավարութեան. և եթէ յանզիղջ սնառակութեան անդ հասցէ նմա վախճան, տացէ կատարել ի վերայ նորա զեչոյ Թաղումն»: Կոնսիստորիայն կատարում է կաթողիկոսի Հրամանը և յայտնում Սինօզին. վերջինս Հրամայում է մատուցանել իրան ամբողջ գրադրութիւնն «վասն անառակ վարուց կնոջ Յ. Ա...եանց». բայց կոնսիստորիայն պատասխանում է. «Վհհափառ Հայրապետն... բարեհաճեցաւ Հրամայել, թէ այս գործ Յ. Ա...եանց և կնոջ նորա քննեալ է նախ ներկայութեամբ իւրով և սպա քննչի և վերջացեալ իսկ է. այլ թէ այժմ

ով է վիճողն, բարեհաճեցի Սինոդդ ծանուցանել
ամին վասն յայտնելոյ Նորին Վեհափառութեան ըստ
պահանջման Նորին Սրբութեան :

Թ.

(1865 թ. № 68.)

Ծաղկեցի Ս. Յ... ևան 1861 թին դիմելով Մատ-
թէոս Կաթողիկոսին և յայտնելով իր կնոջ ամուսնա-
կան անհաւատարմութիւնը, խնդրում է լուծանել
իրանց պսակն և իրան տալ կրկին ամուսնանալու
իրաւունք :

Վ ճ Ի Ռ.

Կաթողիկոսը նոյն խնդրքի վրայ մակազրելով և
Ախալքալակի գործակալին ուղարկելով պատւիրում է
թոյլատրել խնդրատունն ամուսնանալ ընդ այլումն :
Եւ որովհետև այդ մասին գրագրութիւն է եղել և
Սինոդում, վերջինս լսելով կաթողիկոսի մակապրու-
թեան մասին՝ կարճում է գործը :

ԵՐԿՐՈՐԴԻ ԲԱԺԻՆ.

Պ Ս Ա Կ Ն Ա Ն Լ Ո Ի Ծ Ա Ն Ե Լ Ի Է .

Ա.

(1875 թ.)

Գէորգ Դ. Կաթողիկոսն 1875 թին յունիսի 4-
ին տալիս է Սինոդին մի կոնդակ (№ 179) որի մէջ
պսակն հրատարակում է անլուծանելի ըստ կանոնաց
Հայաստանիսց Եկեղեցւոյ. «Երանաշնորհ Առաքեալք
և Հայրապետք սրբոյ Եկեղեցւոյ», սաւաճ է կոնդա-

կում, «ուսեսալք ի Տևառնէ մերմէ Յիսուսէ Քրիստոսէ՝ զհին օրինաց զգաշն կապակցութեան առն և կնօջ իմաստութեամբ բարձրացուցին ի կարգ սրբազան խորհրդոց եկեղեցւոյ՝ անլուծանելի հռչակեալ զկապն ամուսնութեան ցմահ ամուսնակցացն ըստ Տէրութեան բանին թէ «չոր Աստուած զուգեաց մարդ մի՛ մեկնեցէ»։ որում պատկառ եկաց ի Կարուոր ժամանակաց հետէ Հայաստանեայցս սուրբ եկեղեցի, զիտելով քաջ զիմաստութիւն և զարդարութիւն Քրիստոսադիր պատուիրանին՝ և զանցառութեանն, որ անտի, զբազմաջնաս հեռեանս ըստ հոգւոյ և ըստ մարմնոյ բարեկենդանութեան:

Եւ թէպէտ յառաջ քան զմեր գահակալութիւն պատահեալ են օրինակք ինչ բաժանման միոյն յամուսնացիոց ³¹ առ ընկերին կենդանութեամբ, բայց զիտել պարտ է, զի նախ քան զայնս յԱզգի մերում ի կողմանէ եկեղեցական պաշտօնէից սուրբ եկեղեցւոյս գոզցես բնաւին չէր թոյլատրեալ ումեք եղծումն կանոնի միութեան բարոյական անձնաւորութեան ամուսնացելոց: Պատճառ մեղանչելոյ ընդդէմ նուիրական կանոնիս անշուշտ այն է, զի ոչ հանապազ որպէս հարկն պահանջէ, ըստ օրինի լիակատար ազատութեամբ կամաց իւրաքանչիւրոց ևս կողմանց գործադրի խորհուրդն պսակի, առանց կանխաւ օրի-

³¹ Իր գահակալութեան ժամանակն էլ տեղի ունեցան «օրինակք ինչ բաժանման միոյն յամուսնացիոց»։ բաւական է յիշել. որ նա ինքը Թոյլատրեց մի նշանաւոր անձին բաժանել կնոջից և ամուսնանալ երկրորդ անգամ (Թէոդոսիայում):

նաև որ նշանադրութեան, յորմէ բնականապէս յառաջ
գան յետ ամուսնութեան կատարման՝ արտունջք
և անմիաբանութեան դառն արգասիք յրնտանեկան
կենցաղավարութեան... Եւ արդ՝ գուն գործելով մեր
ըստ սրբազան պարտուց հայրապետական պաշտա-
մանս մերոյ՝ հաւատարիմ աւանդապահ լինել սրբա-
զան կարգաց և կանոնաց հայաստանեայցս Ուղղա-
փառ Սուրբ Եկեղեցւոյ՝ և ընդ նմին ոչ գտանել
անփոյթ ի խնամս մատակարարելոյ ի Տեառնէ հաւա-
տացեալ մեզ հօտին զհարկաւոր առիթս բարոյական
և Ֆիզիքական վերակենդանութեան զոյգ ընդ մտաւո-
րականին զարգացման՝ կարևոր յոյժ համարիմք
ընդ ձեռն Մինօղիդ դարձուցանել զխորին ուշադրու-
թիւն գերապատիւ Առաջնորդաց և Յաջորդաց ի
վերայ այսր մեծի և սրբազան խորհրդոյ ամուսնու-
թեան՝ իբրև ի վերայ անլուծանելի շողկապի խա-
ղաղ և անդորր կենակցութեան առն և կնոջ մինչև
ցվախձան կենաց նոցին... բազումք հետամուտ լինին
ի ձեռս բերել զայն՝ որ հայաստանեայցս եկեղեցւոյ
վարդապետութեան և բնութեան ճշմարիտ օրինօք՝
իրաւամբ է խափանեալ. այն է լուծումն պատկի,
որ ըստ ամենայնի սուրբ է և անլուծանելի: Ապաբէն
ոչինչ զօրեսցնն ստեանել կանոնաց սուրբ եկեղեցւոյս
անօրինացն վարք և ընթացք, որ բաժանել նկրտեն
ի միմեանց թելադրութեամբ ապականեալ բարուց
իւրեանց³². . . պսակն ի Տեառնէ մերմէ Քրիստոսէ
անլուծանելի քարոզեցաւ: . . .

³² Եստ տարօրինակ հայեացք է, որ արտայայտում է կոնդակը,

Հարկ չենք տեսնում սոյն կնոնդակի քննութեան ձեռնամուխ լինելու, քանի որ մենք արդէն իր տեղում տեսանք թէ Փրկչական և Առաքելական պատւրէնների իսկական իմաստի պարզութիւնը և թէ հայաստանեաց Եկեղեցու կանոնները և ս. հարց վկայութիւնները, որոնց հաւատարիմ աւանդապահութիւնը, որ յիշած է կոնդակում, դժբախտաբար չի ապացուցուում: Շատ պարզ է, որ այդպիսի մի կոնդակ չէր կարող մնալ առանց Հերքողական կարծիքների և լրագրական յօդւածների: Այդպիսի յօդւածներից մինը երևեցաւ «КАВКАЗЪ» պաշտօնական լրագրի 1876 թւի 111 համարում, որ համառօտ կերպով խօսելով ամուսնութեան ունեցած ընկերական և պետական նշանակութեան վրայ, և ընտանեկան ու ամուսնական յարաբերութիւնները պարզող օրէնսդրութիւնների գլխաւոր աղբիւր պետական իշխանութիւնը դնելով՝ ասում է. «Որ և է կողմնակի պատճառ, որ թուլացնում է այդ իշխանութեան հեղինակութիւնը, ինքն ըստ ինքեան թուլացնում է և նրանից բղիւսած օրէնքների նշանակութիւնը և

պսակների լուծման խնդիրներում ապականեալ բարուց Թելաղրութիւն նկատելով: Արդարև կարող է պատահել, որ երբեմն ապականեալ բարբը լինի պատճառ ամուսնական պսակի լուծումն խնդրելուն. բայց բացառութիւններից ընդհանուր եզրակացութիւն դուրս բերել անկարելի է: Ընդհակառակն բարուց մաքրութեան պահանջն է, որ այդպիսի խնդիր է յարուցանում: Քրիստոնէական եկեղեցին էլ այդ տեսակէտից է ըմբռնում խնդիրն և ընթացք տալիս նրան:

բարոյական զօրութիւնը: Պետական այլ գործիչների՝ իրաւագիտութեան մէջ մտնելը ամուսնութեանը և ընտանիքին վերաբերող օրէնքները մշակելու մրաքով մնասակար է, և շատ անգամ լինում է հակառակ ժամանակի պահանջներին և տիրող օրէնագրութիւնների ոգւոյն: Այնքան մնասակար է այդպիսի միջամտութիւնն ընտանիքի և ամուսնութեան նկատմամբ, որքան, որպէս յիշեցինք, մեծ է ընտանեկան և ամուսնական կապակցութիւնների նշանակութիւնը և այն դերը, որ նրանք ունին պետական կազմակերպութեան մէջ: Ու և է թիւրիմացութիւն օրէնքի և նրան ծագումն աւող աղբիւյնների նկատմամբ իսկոյն պիտի հեռացւի, որ ամուսնութիւնն ու ընտանիքը պահեն իրանց կշիռը:

Մեր պետական իշխանութիւնը զարձրել է լիուրէ ուշադրութիւն ամուսնական և ընտանեկան յարաբերութիւնների վրայ: Մեր քաղաքացիական օրէնագրութեան շարքում այդ յարաբերութիւնները բացատրող օրէնքներն առաջին տեղն են բռնում: Մինչև անգամ այժմ հաստատւում է առանձին մասնաժողով ի նորոյ և խնամքով վերաբննելու այդ օրէնքները (տես Сyд. Вѣст. 1876, № 62): Մեր օրէնքները պահանջում են եկեղեցու մասնակցութիւնն ամուսնական զաշնակցութեան և սրա քակտման խնդրում: Այսպէս օրինակ՝ հոգևոր իշխանութիւնը մասնակցում է այդ խնդիրներում X հատորի 1 մասի 1—24, 45 — 99, և 2 մասի 804 — 816 յօդաւածներով նշանակած կանոնների համաձայն: Նե-

տեւարար՝ հոգեւոր իշխանութիւնը վարւելով յիշեալ դէպքերում հիկոնցական կանոնների համեմատ՝ պիտի համաձայնեցնէ իր կանոնները վերոյկարգեալ օրէնսդրութեան հետ: Նոյնը պիտի անեն մեր ընդարձակ կայսրութեան միւս դաւանութիւնները: X-րդ հատորի 3-րդ յօդւածի զօրութեամբ այլ դաւանութիւնների հոգ. վարչութիւններն իրանց գործերը և իրանց պարտաւորութիւնները վարում են իրանց կրօնի կարգերի և կանոնների համաձայն, համակերպւելով արիող օրէնքների ոգւոյն: Այս նկատմամբ այդ դաւանութիւնների բոլոր բարձր ատեանները ենթարկւած են աշխարհական իշխանութեան, և բարձրատարիճան հոգեւորական անձինք նշանակւում են նոյն կառավարութիւնից:

Այս բոլորից յետոյ կանգ ենք առնում Գէորգ Կաթողիկոսի՝ Էջմիածնի Սինոդին տւած կոնդակի քննութեան վրայ: Այդ կոնդակի ասելով՝ պսակն անլուծանելի է հայերի համար: Կոնդակի իրաւաբանական նշանակութիւնը թոյլ է. օրինակ՝ նորա կարծիքով ամուսիններից մէկի բոլոր իրաւունքներից զրկելիք, անյայտ բացակայութիւնը, պոռնկութիւնը և ամուսնական կենսկցութեան անընդունակութիւնն³³ իրաւունք չեն տալիս անսպաւտ ամուսնին

³³ Թէպէտև կոնդակի բովանդակութիւնից նկատելի է, որ նա կամենում է պսակն անլուծանելի հրատարակել ի դէպս ամուսններից մէկի մեղանջման, բայց չի իշխելով քակտման միւս պատժաւները և ընդհանուր խօսքերով ասելով «անլուծանելի ցմահ ա-

պսակի լուծումն ինդրելու. և մինչև անգամ՝ երկրորդ ամուսնութեան մտած ժամանակն էլ, առաջին պսակը, կոնդակի կարծիքով, պիտի պահէ իր զօրութիւնը³⁴: Էջմիածնի Սինոդում կայ աստիճանաւոր, որի պարտաւորութիւնն է ղեկավարել ընդհանուր կարգադրութիւնները և հսկել դատաստանական և վարչական գործերի վրայ և իր բողոքներն այդ գործերի մասին հասցնել իշխանութեան: Ապա ուրեմն այդ աստիճանաւորի իրաւունքն ընդարձակ է, և այդ իրաւունքի զօրութեամբ առանց հետեանքի չպիտի մնայ հոգեւոր իշխանութեան այնպիսի մի կարգադրութիւն, որ կարող է հակառակ լինել եկեղեցական կանոններին, գլխաւորապէս քաղաքացիական օրէնքների ոգւոյն. այլ պիտի ներկայացուի պետական իշխանութեան բարեհայեցողութեան: Միմիայն բարի նպատակները, որոց մասին չենք կասկածում, չեն կարող արդարացնել այդ կոնդակի հրատարակութիւնը: Վստորոյ մենք յոյս ենք տածում, անհրաժեշտութեան զօրութեան վրայ հիմնւած, որ յիշեալ կոնդակը կենթարկւի պատշաճաւոր իշխանութեան կողմից ուշադրութեան. մանաւանդ որ՝ ինչպէս լուում է, ոչ սակաւ ամուսնական գործեր

մուսնակցացն՝ իրաւունք է տալիս յօդուածագրի եզրակացումիւնն արդարացնելու:

³⁴ Կոնդակն այդպիսի բան ասած չունի և չէր կարող ասել. քանի որ անլուծանելի հրատարակելով պսակը՝ մերժում է երկրորդ պսակի կարելիութիւնը: Թէ ինչն է տեղիք տւել յօդուած կազմողին այդպիսի խոշոր սխալ անելու, չգիտնմք:

տակաւին անվճիւ են մտում էջմիածնայ Սինօղում յունիսի 4-ի խիստ կոնդակի պատճառով: Բայց նախ քան կոնդակի քննութեան ձեռնարկին անհրաժեշտ է յարուցանել այս խնդիրը, թէ հայերն ընդունում են կոնդակի վարդապետութեան անսխալականութիւնը. և եթէ չեն ընդունում, ուրեմն նրա իմաստով արած կարգադրութիւններն ունի՞ն արդեօք աիեզերական ժողովների կարգադրութիւններին հաւասար պարտաւորիչ նշանակութիւնո՞ւ:

Դժւար չէ վերոգրեալ յօդածի ոճից և բովանդակութիւնից հասկանալ նրա ուղղութիւնը և ճանաչել հեղինակը. բայց մի՞թէ իրաւունք կայ մեղադրելու ուրիշին և այն ժամանակ, երբ նա խօսելու նիւթ է առնում մեր գործած սխալը: Եթէ կոնդակն իր բովանդակութիւնով իրաւի համապատասխանէր եկեղեցու կանոնների հաւատարիմ աւանդապահութեան, մի՞թէ կարող էր որ և է մէկն ասել, թէ քննեցէք չայոց Կաթողիկոսի՝ իր եկեղեցու կանոնների ճիշդ աւանդապահ լինելու իրաւունքը...³⁵:

Սակայն այդ թողնենք, որ մեզ շատ հեռուն չտանէ, և տեսնենք միայն ամուսնական գործերի ընթացքը այս կոնդակի հրատարակութիւնից յետոյ:

Բ.

(1870 թ.)

Թւականիցս տասը տարի առաջ Ղարաբաղի Կոնսիստորիայն մտնում է մի Շուշեցու խնդիրք

³⁵ Տես առաջին մասի 2-րդ ծանօթութիւնը:

պսակի քակուման համար, որովհետև խնդրատուի կինն յայտնուամ է իբրև հրապարակական կին: Կոնսիստորիայն կանոնաւոր քննութիւնն աւարտելուց յետոյ ներկայացնում է Սինօզի վճռին:

Վ Ճ Ի Ռ.

Երկար ժամանակ գործն երեսի վրայ թողնելուց յետոյ Սինօզը վերջապէս (1876 թւին յունիսի 14-ին № 1386) հրամանագրում է. «Որովհետև ըստ հաւաստութեան Կոնսիստորիոյ չէք այլ ևս յոյս դարձի Ս...նազ կնոջն յանառակ կնաց, և ոչինչ զօրնն ի նա բանք խրատուց, յորպորանաց և ներողամտութեան առն առ նախանցեալ յանցանս նորա... Վսնորոյ հրամայել Թեմական Ատենիոյ զՍ... կինն ենթարկել ի ներքոյ եկեղեցական ապաշխարանաց, արգելելով ի հաղորդութենէ եկեղեցւոյ. այն է՝ չթոյլատրել նմա ի տաճար Տեառն, և չհաղորդել. չօրհնել զտունն նորա և այլն... և առն նորա յայտնել, զի ըստ կանոնական կոնգակի Վեհ. Կաթողիկոսի պսակ յորդուոց հայաստանեայց Եկեղեցւոյ անլուծանելի է»:

Ք.սղւած Սինօզի օրագրութիւնից. «Որովհետև առաջարկութիւն... առաջնորդին Աստրախանայ է սարօրինակ իմն և հակառակ կանոնաց հայաստանեայց սուրբ Եկեղեցւոյ, ըստ որոց պսակն անլուծանելի է ցորչափ կենդանի իցէ մինն յամուսնացելոց անտի, ուստի թողլով զայն առանց հետեանաց, յաւելուլ ի գիտութիւն նորին Գերապատուութեան,

Թէ նա ըստ իւրումն կոչման և պարտաւորութեան պարտ էր անպէ՛ն անպ բացասել նմին. . . և մի՛ առնել բնաւ զպսպիսի անտեղի առաջարկութիւնս Հակառակ մտոց եկեղեցական օրինաց. «Արարատ». 1879, Թիւ Թ-րդ, սեպտեմբեր:

Գ.

(1879 թ.)

Քաղաճ Սինօզի օրագրութիւնից. «Որովհետև որպէս երևի ի յայտարարութենէ կառավարութեան Ալէքսանդրապօլու կինն Ալ...ցի Պ...նազօն փոխանակ զի յետս կասելոյ յանվայել գնացից և ջանալոյ Համեստ կենցաղավարութեամբ ի Հաշտութիւն ածել ընդ ինքեան զայր իւր, անզիցջ մնացեալ ի մեղս անտուգութեան ապօրինապէս կենակցի ընդ առն այլում, վասնորոյ Հրամանագրեալ Հոգ. կառ. Ա... զն... կինն ենթարկել ի ներքոյ եկեղեցական ապաշխարանաց, արգելուլ ի Հողորպութենէ եկեղեցւոյ. այսինքն չթողուլ նմա մտանել ի տաճար Տետոն և չհողորպել կենարար մարմնոյ և արեան Յիսուսի, բայց միայն արժանացուցանել վերջնում թոշակի և անօրինել չօրհնել զտուն նորա ի շարս այլոց Հաւատացելոց. . . զորմէ ծանուցեալ առն յիշատակեալ կնոջ... յայտնել նմա, զի ըստ կանոնական կոնդակի Վեհ. Կաթողիկոսի պսակ որդւոց Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ անլուծանելի է, յորչափ կենդանի իցէ մինն յամուսնացելոց անտի». «Արարատ». 1879, Թիւ Ժ. Հոկտեմբեր:

Մեր օրինակները դեռ չեն սպառուած. միայն թէ վերստին պէտք է բաժանել նրանց երկուսի, որպէս զի կարողանանք ճիշդ պատկերացնել այն փոփոխական, և, ի հարկէ, մէկ մէկի հակասող վճիռները, որ արձակել են Տփիսիսի Կոնստատորիայի անուանով մի և նոյն խնդրի առիթով ութ տարւայ ընթացքում— Գէորգ Կաթողիկոսի մահից, 1882 թւից յետոյ մինչև 1889 թւի վերջերը: Սրա համար էլ դնում ենք դարձեալ նախընթացի նման առաջին բաժին — պսակը լուծանելի է. երկրորդ բաժին — պսակն անլուծանելի է:

ԱՌԱՋԻՆ ԲԱԺԻՆ.

Պ Ս Ա Կ Ը Լ Ո Ի Ծ Ա Ն Ե Լ Ի Է.

Ա.

(1883 թ. № 669.)

«Նրաման. . . ի Սինօզիս լուան զինդիր Տփիսիսաբնակչուհի Դ...այի ըստ առն Բ...եանց ի 25 յունուարի տարւոյս որ վասն քակտելոյ զպսակ իւր ընդ առն իւրոյ Յ. Բ...եանց: Օրէնք հրամայեն ըստ կանոնաց եկեղեցւոյ ճայոց նիզ. երես 63, ոչձդ. երես 424, և ոչձթ. երես 425, և օրէնք քաղաքական յօդուած 45, հաստր 10, պարբերութիւն 2: Նրամայեցին. թէև Սինօզս ունելով ի նկատի, զի այր խնդրագործ Դ...այի Յ. Բ...եանց զրկեալն յամենայն իրաւանց և արածնութեանց և պքսորեալն ի բանդարկելութիւն վասն զողութեանն, պարտաւոր էր

ապաքէն յետ վերադարձին ի Հայրենիս իւր՝ ընդունել զկին իւր Վր...այն ատ. ինքն և ինամ տանել նմա ըստ պարտուց ամուսնական պայմանաց, և՛ ըստ այնմ արարեալ է զբացասութիւն առաջարկութեան Կոնսիստորիայիդ, սակայն՝ ըստ որում որպէս յայտնի է Սինոդիս, զի Յ. Բ...եանց յետ բազմադիմի խրատուց և յորդորանաց ընդունիլ առ ինքն զկին իւր խնամել նմա, յընթացս ահա՛ ամաց բազմաց բնակելով անջատ ի կնոջէ իւրմէ՝ թողեալ լքեալ է զնա միանգամայն ի թշուառ և ի տառապակիր վիճակի, և ոչ ինչ տունէ նմա բնաւ զինաման, որպէս օրէն է առն և կնոջ, վասնորոյ և ի վերայ Հիման վերոյգրեալ եկեղեցական և քաղաքական օրինաց, զպսակ Դ...այի ընդ առն իւրում Յ. Բ...եանց Համարիլ լուծեալ, թոյլատրելով առաջնոյն մտանիլ ընդ այլում յամուսնութիւն, զորմէ և տալ գիտել Կոնսիստորայիդ Տփիսիսու վասն պարտուպատշաճն կատարման (ի 28 փետր. 1883 ամի № 669):

Բ.

(1884 թ.)

Այդ Հրամանից երկու ամիս յետոյ նոյնպէս և 1884 թւին Տփիսիսի Կոնսիստորիայն ներկայացրեց Սինոդի անօրէնութեան երկու գործ, որոնք Հիմնւած էին պսակի լուծումն պահանջող խնդիրների վրայ և որոնք օրինասահման քննութիւններով լուծմն էին ստացած: Երկուսի Համար էլ Սինոդը պատասխանում է. «Ունեելով ի նկատի, զի զործք լուծման

պսակաց ըստ վսեմութեան առարկային ընկալեալ լինին միայն ի նկատողութիւն ընդ ասեմնապետութեամբ Վեհ. հայրապետի Ազգիս, ուստի զանօրէնութիւն խնդրոյս թողուլ ջրնարութիւն և ցհասատտութիւն նորոգ կաթողիկոսի, յորում ժամու և տալ առանձին զեկուցումն» :

Գ.

(1885 թ.)

Չնայելով, որ այդպիսի պատասխան կրկնել է Սինօյր զեռ. ևս կաթողիկոսի ընտրութիւնից բաւական առաջ, այսու ամենայնիւ մի այլ դէպքում բարեհաճում է զարմանալի շտապով վճռել այդպիսի մի խնդիր, մինչև անգամ հարկ չտեսնելով ի նկատի առնելու թէ մի երկու ամսից յետոյ արդէն կաթողիկոսը նստած կ'լինի իր Աթոռի վրայ, և որ աւելի զարմանալի է, այն Սինօյր, որ այնքան դիմադրութիւն էր ցոյց տալիս Մասթէոս Կաթողիկոսին Ա... Եանցի պսակի լուծման խնդրում միայն նրա համար, որ օրէնքով սահմանուած քննութիւնը չէր կատարուել մատուցած խնդրի առիթով, մոռանում է միանգամայն օրէնքի այդ պահանջը: 1885 թւի յունիս ամսում մոռնում է ուղղակի Սինօյր Գ... Ք...Եանցի խնդիրն երկրորդ պսակի իրաւունք տալու. և Սինօյր օգոստոսի 2-ին արձակած հրամանով տալիս է խնդրած իրաւունքը:

Իբրև եկեղեցու առաջնորդ և կախկոպոս պարտականութիւն ունենալով կանոնապահ և օրինապահ

լինելու՝ ստիպւած եղանք՝ տալ Տփլիսի Թեմ. Ատենին այսպիսի ստաջարութիւն (ի 16 օգոստ. 1885 ամի № 124). «Մինոպոսն Ս. Էջմիածնի հրամանաւ որ յձ ամսոյս արձակեալ, ընդ համարաւ 2461, քահանայ համարելով. գոյսակ Գ... Բ...եանց ընդ կնոջ նորա Մ... տայ իրաւունս յիշատակեալ Բ...եանցի մտանել յերկրորդ ամուսնութիւն: Առ որ հարկ համարիմ ծանուցանել Թեմ. Ատենիդ, զի ըստ իմում կարծեաց այդ վճիռ անհամապատասխան է կանոնաց և կարգաց հայաստանեայց Առաքելական Ս. Եկեղեցւոյ և օրինաց պետութեան, սահմանելոց վասն կառավարութեան հողևոր գործոց և եկեղեցական խնդրոց հայոց ի Ռուսաստան: Կանոնաց և կարգաց եկեղեցւոյ՝ զի զամենայն կրօնական կարևոր խնդիր, յորոց սակի և ամուսնականն, վճռէ միայն Վեհ. Կաթողիկոսն ամենայն հայոց՝ իւրով բարձու իրաւասութեամբ. և օրինաց Պետութեան՝ որ ճանաչելով զայդ իրաւասութիւն հայրապետի եկեղեցւոյ, նմա միայնոյ վերապահէ զվճիռ զուս կրօնական խնդրոց (սահմ. վասն կառավ. գործոց հայաստ. եկեղեցւոյ. 1836, յօդ. 25): Իսկ թէ արդարև ամուսնական խնդիրք զուս կրօնական համարին և միմիայն վճռոյ հայրապետին պարտին մնալ, վկայեալ է բազմիցս և ինքն Սինօզն, որպէս յայտնի է ի յետագայ գործոց Ատենիդ: Առաջին՝ Ատեանդ յետ օրինաւոր քննութեամբ ստուգելոյ զբողոք Տ. Ա. Մ... խնդրեալ էր զանօրէնութիւն Սինօզի և նա հրամանաւ յՑ-ն յունուարի տարւոյս (№ 21). ծանու-

ցանկ, «Ունեւորվ ի նկատի, զի գործք լուծման պսակաց ըստ վսեմութեան առարկային ընկալեալ լինին միայն ի նկատողութիւն ընդ Ստեփանոսութեամբ Վիչ. Հայրապետի ազգիս, ուստի զանօրէնութիւն խնդրոյս թողուլ ցընարութիւն և ցհաստատութիւն նորոգ կաթողեկոսի, յորում ժամու և սալ առանձին զեկուցումն»: Երկրորդ յայտարարութեամբ յ30 ապրիլի 1884 ամի առաջարկեալ է ի սնօրէնութիւն գործն քննութեան յաղագս... կնոջ Ա... յի Ս. Բ... կեանց... Առ այս յայտարարութիւն Սինօզն Հրամանաւ յ30 ապրիլի տարւոյս (№ 1380) տայ գիտել. «Ըստ որում գործք լուծման պսակաց ըստ վսեմութեան առարկային ընկալեալք լինին ի նկատողութիւն ընդ Ստեփանոսութեամբ Վիչ. Կաթողեկոսի, ուստի զանօրէնութիւն խնդրոյս թողուլ ցընարութիւն (արդէն ընտրեալ ի 20 նոյն ամսոյ) և ցհաստատութիւն նորոգ կաթողեկոսի»: Երրորդ՝ Տրփիսիսի Ն. Մ...եանց և այրի Ն... Զ...եանց զստացեալ զլծոյլատութիւն պսակի իւրեանց ի մէջ, ի պատճառս ամացն անհաւասարութեան, զիմեալ էին խնդրով ի նոյն միտս ի Սինօզն. որ և Հրամանաւ ի 24 յունիսի (№ 2057) պատուիրեալ է ծանուցանել... «Այլ զի մերձեանս առուրք Հաստատութեան և գալստեան նորոյ Հայրապետի, ուստի զհանգամանս խնդրոյս իբր պարզ գործ հոգեոր առաջի սունել ի վախճանական լուծումն Վիչ. Հայրապետի, յորում ժամու և սալ զառանձին զեկուցումն»: Իսկ արդ՝ եթէ զինգիրս, ամաւ և ամսօք յառաջ քան զընարութիւնն

Հայրապետի ազգիս մատուցեալս Հարկ է թողուլ գալըստեանն և վճռոյ Վեհ. Հայրապետի, ապա և զինպիրն Ք. . . եանցի, զմատուցեալն ի 10-ի յունիսի, այնչափ յիտոյ քան զընարութիւնն, մանաւանդ զի՛ խնդիրդ այդ չև է ենթարկեալ օրինաւոր քննութեան: Եւ թէպէտև Սրբազան Սինօզն բաւական համարի Հիմն եզրակացութեան առնուլ ի բանից խնդրատուի և ի մատուցեալ գրութենէ կնջ նորա. . . և ասել: «Որպէս յայտնի է ամբողջ Հասարակութեան. . . և բազմաց քաղաքացւոց և բնակչաց զանազան տեղեաց նոյնպէս և տեարց անդամոց Սինօզիս, կինն խրնդրատու Ք. Ք. . . եանց թողեալ զօրինաւոր այր իւր. . . և զի կինն այն առ հրաւեր և թախանձ օրինաւոր առն իւրոյ անհամաձայն գտանի զառնալ առ այր իւր, որպէս ապացուցանի և ի մատուցեալ ընդ ներկայ խնդրոյս. . . իսկական գրութենէ. . . Բայց և այնպէս անհրաժեշտ էր նշանակել զքննութիւն. զի քննութիւնն կարէ ի յայտ ածել զբազմապիսի հանգամանս, յորոց միայն մարթէ եզրակացանել զյանցաւորութիւն այս կամ այն կողման, յանսխալ վճռահատութիւն գործոյն:

Ի քակտել զպսակ Ք. . . ցի Սինօզն այժմ յառաջ բերէ ի կանոնաց Ս. Ներսիսի զՌՄԿԵ-րդն. չկամիմ ասել. թէ որչափ համապատասխան է այդ կանոն ներկայ խնդրոյս. զայն միայն յիշեմ, զի նոյն Սրբ. Սինօզն ի 25 յունիսի 1879 ամի ընդ Առեւտարութեամբ Հայրապետի ամենայն հայոց կայացուցեալ է օրագրութիւն առ առաջարկութիւն Առաջնորդի

Ասարախանայ, դնելով զայս եզրակացութիւն. «Որովհետեւ առաջարկութիւն... առաջնորդին Ասարախանայ է տարօրինակ իմն և հակառակ կանոնաց չայաստանեայց Ս. Եկեղեցւոյ, ըստ որոց պսակն անլուծանելի է, ցորչափ կենդանի իցէ մին յամուսնացելոց անտի, ուստի թողլով զայն առանց հետեանաց, յաւելուլ ի գիտութիւն նորին գերապատուութեան թէ նա, ըստ իւրումն կոչման և պարասուորութեան պարտ էր անդէն անդ բացասել նմին (խընդրողին զքահտումն պսակի) և մի առնել բնաւ զայսպիսի առաջարկութիւն հակառակ մնաց եկեղեցական օրինաց» (տես Արարատ նոյն ամի, սեպտ.) և ի 29 նոյն ամսոյ՝ առ հոգևոր կառավարութիւնն չայոց Ալէքսանդրապօլի ըստ այսմ... «Տրամանագրել հոգևառավարութեան Ալէքսանդրապօլի զն... կինն ենթարկել ի ներքոյ եկեղեցական ապաշխարանայ... զորմէ և ծանուցանել առն յիշատակեալ կնոջ... յայտնել նմա, զի ըստ կանոնական կոնդակի ՎՖՏ, Կաթողիկոսի պսակ որդւոյ չայաստանեայցս եկեղեցւոյ անլուծանելի է, ցորչափ կենդանի իցէ մինն յամուսնացելոց անտի» (նոյն ամսագիր; հոկտ.):

Արդ՝ ըստ կրկնակի պարտուցս — եպիսկոպոսութեան և առաջնորդութեան պատտախանատու առաջի չայաստանեայց սուրբ եկեղեցւոյ վասն անթերի պահպանութեան նուիրական կարգաց և կանոնաց նորին և իրուանց ՎՖՏ. չայրապետի ամենայն չայոց ճանաչելով զանձն իմ՝ առաջադրեմ թեմ. Ատենիդ զյիշատակեալ հրաման վասն քահաման պսակի Ք...:

չածել ի կատար. գորմէ և ամենախոնարհարար ծանուցեալ արբ. Սինօզին՝ դարձուցանել ի նոյն նաև զվկայազիրս, առաքեալս ընդ հրամանին, խնդրելով պահպանել զայն ցաղլուսս Վիհ. հայրապետի, ում միայնոյ և սնկ է սալ վճիւ խնդրոյ Ք...ցիտ³⁶:

Դ.

(1886 թ.)

Տփիսեցի Մ. Ե...անց յայանկով՝ որ իր կինը խելագարեւէ է և բժշկական վկայութիւնների համեմատ անբուժելի է, խնդրում է քակտել իր պսակը և իրաւունք տալ նոր ամուսնութեան:

Վ Ճ Ի Ռ.

Սինօզը նոյն թւի օգոստոսի 13-ին 3198 համարով արձակում է այս հրամանը. «...ի Սինօզիս լուսն զերկուս յայտարարութիւնս Կոնսիստորիայիդ ի 18 և ի 25-ն յունիսի համարօք 2430 և 2522, ի մասին քակաման պսակի Մ. Ե... եանց ընդ կնոջն Ս. Ա... եանց ի պատճառս անբուժելի խելագարութեան վերջնոյն: Կանոն եկեղեցական. ի զատաստանարօք Գոչ Մխիթարայ յօդ. ԹՇԾԲ (երես 423).

³⁶ Կոնսիստորիայի՝ մեր առաջադրութեան վրայ հիմնած լայտարարութիւնը մնաց Սինօզում անպատասխան. և մի տարուց յետոյ, 1886 թւի օգոստոսին Սրբ. Սինօզը հեռագրով պատւիրեց ծիական քահանային կատարել նոյն պսակը. այնպէս որ՝ հակառակ մեր ակնկալումեան չկարողացանք լսել Մայր. Իշխանութիւնից, թէ որչափ ուղիղ կամ սխալ ենք եղել մեր կարծիքի մէջ:

«Թէ պատահի առն և կամ կնոջ դիւահարիլ: քննել արժան է, թէ յոռաջ քան պատահն էք և ծածկեցաւ խարէութեամբ ծնողացն կնոջն. ի տունս իւրեանց սոցնն մինչև բժշկեցի, և ապա դարձցի յայրն իւր, եթէ կամեցի այրն, ապա թէ ոչ իշխան լիցի արձակել զնա: Ապա թէ ի տան առն պատահի դիւահարիլ՝ այրն հոգասցէ մինչև բժշկեցի. ապա թէ յետ եօթն ամի ոչ բժշկեցի, իշխան լիցի այրն արձակել զնա, և առցէ այլ կին. և եթէ մանկունք իցեն, առ իւր հայրն թողցի, և կինն ընչիւք իւրովք էլցէ և այրն հրամանաւ կնոջն այլ կին արասցէ, բայց ըստ կարողութեանն հոգասցէ զկեանս. իսկ եթէ ի տուն ծնողացն է դիւահարեալ, առանց հրամանի կնոջն արասցէ կին առանց ընուլ եօթն ամին, բայց կինն ընչիւք իւրովք էլցէ, և ծախք և հանդերձք որ ի պսակին մի՛ յիշեցին, նոյն դատաստան լիցի թէ և առն պատահի ոխտնու հրամայեցին. Ունելով ի նկատի, զի խելագարութիւն կնոջ Մ. Ե...եանց հաստատեալ է քննութեամբ և բժշկական վկայութեամբ, յորպիսի ցաւ տողորի կինն այն ըստ ցուցման վկայից յերկոտասան ամաց հետէ, և այրն ըստ կարողութեանն հոգացեալ է զբժշկութենէ նորա և զինամարկութենէն ըստ պատշաճին. ուստի ի վերայ հիման զերոյզրեալ եկեղեցական կանոնաց լուծել զկապ ամուսնութեան Մ. Ե...եանց ընդ Ս. կնոջն և թոյլատրել Ե...եանցին մտանել ի նոր ամուսնութիւն, պարտաւորելով զնա պահել և ինամարկել զՍ...այն ցորչափ կենդանի իցէ նա :

Ե.

(1887 թ.)

Մի պսակի լուծումն ևս տեղի ունեցաւ սոյն թւին
Մօսկւայում:

ԵՐԿՐՈՐԴ ԲԱԺԻՆ.

Պ Ս Ա Կ Ն Ա Ն Լ Ո Ի Ծ Ա Ն Ե Լ Ի Է.

Օ Ր Ի Ն Ա Կ Ն Ե Ր.

Ա.

(1888 թ.)

Տփիսիսի Կոնստատրիայի՝ 1883 թւին ներկայաց-
րած յայտարութեանը (օր Բ-րդ) պատասխան «...
ի Սինօզիս լուան՝ զյայտարարութիւն Կոնստատ-
րիայիդ ի 4-ն ապրիլի 1883 ամի համարաւ 1321,
յաղագս խզելոյ զկապ ամուսնութեան Ս. Բ...եանց
ընդ Ն. կնոջն, ի պատճառս պոռնկական վարուց
վերջնոյս: Եւ զտեղեկութիւնս ի գործոց: — Օրէնք
Տէրունական հրամայեն. Աւետարան Յիսուսի Քրիս-
տոսի ըստ Մատթէոսի, զլուի 19 համար 3. «Թողքէ
այր զհայր և զմայր և երթիցէ զհետ կնոջ իւրոյ և
եղիցին երկօրեան ի մարմին մի: Ապա ուրեմն ոչ են
երկու, այլ մի մարմին. արդ զոր Աստուած զուգեաց,
մարդ մի՛ մեկնեսցէ»: Առաքելոյն Պօղոսի թուղթ առ
Նռովմայեցիս, զլուի է համար 2—3. «Քանզի կին
առնակին ի կննդանի այր իւր կապեալ կայ օրինօք,
իսկ եթէ մեռցի այրն՝ արձակեալ է յօրինաց առն:

Ապա ուրեմն մինչդեռ կենդանի է այրն, շուն կոչի, եթէ լինիցի առն այլում, և եթէ մեռցի այրն՝ ազատ է յօրինացն, չհամարեալ շուն, եթէ լինիցի առն այլումս : Հրամայեցին — ի վերջգրեալ Հանգամանաց գործոյս և ի բացատրութեանց Ս. Բ...եանց և կնոջ նորա Ն...այի երևի, զի Ս. Բ...եանց պատճառելով զինքնագլուխ բացակայութիւն կնոջն ի տանէ իւրմէ ի ժամանակի զտանելոյն նորա ի պատերազմի Ռուսաց ընդ Օսմանեանս ի 1877 ամի և բնակելոյն առ Լ...ոփն, ընդ որում ունեցեալ է և ունի այժմ զպոռնկական յարաբերութիւն, և առաջարկելով զվկայութիւնս զինուորական աստիճանաւորաց... որք ծանօթք են և տեղեակք պոռնկական յարաբերութեան կնոջն ընդ Լ...ոփի և այլն, խնդրէ խզել զկապ ամուսնութեան ընդ կնոջն և թողաորել յամուսնութիւն ընդ այլում, իսկ կին նորա Ն...այն պատճառ սո՛համաձայնութեան ելանելոյն նորա ի տանէ առն և բնակելոյն առ Լ...ոփն ցուցանէ զայր իւր Ս...նն, որ ահի ունելով ստացման նշանաւոր օժտի ի ծնողաց կնոջն, և յետ պսակին չկարողանալով ի ձեռս բերել զայնս պատճառաւ սնանկութեան և ապա մահուան հօր կնոջն, սկսեալ է այրն հայհոյել զհայր և զազգականս նորա, արտաքսել ի տանէն ասելով թէ չունի զմիջոց կերակրելոյ զինքն, ամսօրեայ միջոցօք չէ խօսեալ ընդ կնոջն, հանելով յանկողնոյ գանահարեալ է և արտաքսեալ ի սենեկէն միով շապկաւ ի սրահ ասելով թէ միշտ պարտ է վարիլ ընդ կնոջն այնպէս մինչև յմահ, որպէս զի

ազատեսցի ի նմանէ և որ մեծն է, այր նորա Բ...
 եանցն յառաջ, քան զպատերազմն բերեալ է զԷ...
 ովիչ ի տուն և ի միասին ընդ նմա բնակեալ ի
 միում ասն որպէս ընդ ընկերակցի և ընդ նախա-
 ծանօթի և այն ի թեթեւութիւն ծախուց իւրոց:
 Ունելով ի նկատի զվերջոյզրեալ համագամանս Սի-
 նոյս գտանէ զերկոսին վնասա զայլն և զկինն ևս
 յանցաւոր, և հիմնելով յառաջարեբեալ ի վեր սնդր
 Աւետարանական և Առաքելական սուրբ բունից, ըզ-
 պատկ նոցա ընդ միմեանս համարի անլուծանելի-
 ուստի՝ վերադարձուցմամբ զործոյն Կոնսիստորիայից,
 հրամանագրել զմին ընդ ձեռն որոց հարկն է ի զործ
 ցնել զխրատական միջոցս և աւետարանական և
 սիրաշահ համոզանօք յորդորիլ զայրն և զկինն գալ
 ի համաձայնութիւն և ներելով զյանցանս միմեանց
 կեալ ընդ միմեանս սիրով և խաղալութեամբ հա-
 մաձայն ուխտի իւրեանց ի ժամ սուրբ պսակի. և
 եթէ ընդ այս անհամաձայն գոցին, յայն դէպս թո-
 դուլ վնասա մնալ բաժան ի միմեանց մինչև ցմահ
 միոյն ի նոցունց³⁷, չթողլատրելով բնաւ ոչ առն և
 ոչ կնոջն մտանել ի նոր ամուսնութիւն մինչդեռ
 կենդանի իցեն երկրքին» (ի 23 յուլիսի 1888 ամի
 № 2690):

³⁷ Թէ վճիռը և թէ յառաջ բերած Աւետարանական և Առա-
 քելական խօսքերի բացատրութիւնը միանգամայն համապատաս-
 խանում է հոռմէական եկեղեցու վարդապետութեան:

Բ.

(188... Թ.)

Նոյն Կոնստատուրիայն 1886 թւի ապրիլի 19 (№ 1550) յայտարարութիւնով ներկայացնում է Մալկայի Այազմայ գիւղի բնակիչ Յ. Մ...եանի խնդիրը պսակի լուծման համար, քննական դործի հետ միասին:

Սինոյր 1888 թւի յուլիսի 27-ի (№ 2743) հրամանով տալիս է այս վճիռը. «Օրէնք սէյունական հրամային. Աւետարան Յիսուսի Քրիստոսի ըստ Մատթէոսի գլուխ 19 համար 3. մ^թողքէ այր զհայր և զմայր և երթիցէ զհետ կնոջ իւրոյ և եղիցին երկդքեան ի մարմին մի: Ապա ուրեմն ոչ են երկու այլ մի մարմին, արդ զոր Աստուած զուգեաց, մարդ մի մեկնեացէ»: Առաքելոյն Պօղոսի, թուզթ առ հրուովմայիցիս, պլուխ է. համար 2—3. «Քանզի կին առնակին ի կնոյանի այր իւր կապիալ կայ օրինոք, իսկ եթէ մեռցի այրն, արձակեալ է յօրինաց առնու Ապա ուրեմն մինչգեա կենդանի է այրն, շուն կոչի, եթէ լինիցի առն այլում, և եթէ մեռցի այրն, սպաս է յօրինաց, չհամարեալ շուն եթէ լինիցի առն այլում: Վասն որոյ հրամայեցին: — Որովհետեւ լուծումն պսակաց առն և կնոջ հակառակ է վերոյգրեալ Աւետարանական և Առաքելական սուրբ բանից, ուստի վերադարձուցմամբ գործոյն պատուիրել Կոնստատուրիայիդ նախ՝ ընդ ձեռն գործակալին Մարկայի աւետարանական քարոզութեամբ և սիրաշահ խրա-

առք համարել զկինն բնակչի Այսպէս զեղջ Յ...այ Մ...եան զՄ. Յ...եանց թողուլ զիւրն պտնկութիւն և գնալ առ այր իւր օրինաւոր ի համարնակութիւն, յորդորելով և զայլն ներել կնոջ և անյիշաչար լինել սխալմանց և յանցանաց կնոջն, և եթէ առ այս անլուր և անհամոճայն գացի կինն, յայն գէպս թղթակցել ընդ պատշաճաւորն քաղաքական իշխանութեան վասն Հանելոյ գնա ի տանէ ապօրինի կենակցի իւրոյ վարբին Ս. Բ...եանց և յանձնելոյ ի տուն առն իւրոյ օրինաւորի, պարտաւորելով զապօրինի պահող այրն զԲ...եանցն չպահել առ ինքն զկինն զայն երկիւղել ի սաստկագոյն, պատասխանատուութեանց ըստ օրինաց: Իսկ եթէ և այս վերջին միջոց անհնարին գացի, յայն գէպս թողուլ զվերոյ յիշեալ Յ. Մ...եան և զկին նորա զՄա...ն ապրիլ բաժան ի միմեանց³⁸ մինչև սարջացեալ հաշտեցին ընդ իրեարա, չթոյլատրելով բնաւ ոչ առն և ոչ կնոջն ամուսնանալ ընդ այլոց, մինչև ցմահ միոյն ի նոցունց»:

Գ.

(1889 թ.)

Նոյն Կոնստատրիայն (1880 թւի սեպտեմբերի 13-ի № 3765) յայտարարութիւնով խնդրում է քակտել Տ. Մ... Մ...եանցի և նրա կնոջ պատկը յայտնի պատճառի համար:

³⁸ Սրանում ևս թէ վճիռն և թէ Աւետարանական և Առաքելական պատէրների բացատրութիւնը հոռոմէական եկեղեցու վարդապետութեան համաձայն են:

Մինտի Հրամանն ստում է (յՅ1 Հոկտեմ, 1889, № 3666). «Որովհետև լուծումն պատկաց Հակառակ է բանից արդոյ Աւետարանի՝ որ ըստ Մատթէոսի զԼ 19, Համար 3, և Առաքելոյն Պողոսի, որ առ Հովմայեցիս զԼ Է. Համար 2—3, ուստի դարձուցմամբ գործոյն պատուիրի Կոնսիստորիայից յարդուել զՄ... այն և զայր իւր զՄ...ն ի Համարնակութիւն ընդ միմեանս սիրով և խաղաղութեամբ ըստ ուխտի իւրեանց ի ժամ սուրբ պսակիւ և եթէ ոչ լուիցեն, արդիւլ զամուսնութիւն նոցին ընդ այլս, մինչ ցմահ միոյն յերկոցունց» :

Գ.

Առաջին մասում երկար խօսելու հարկ ունեցանք, ըստ որում այդ պահանջեց հաս ու չհասի խնդիրը. այստեղ մեզ ոչինչ չի մնում ասելու, քանի որ հոյաստանեայց եկեղեցու՝ պսակի քակտման մասին վարդապետութիւնն ու կանոններն այնքան պարզ են, որ մի երկու Հակառակ վճիռներ երբէք չեն կարող տարակուսութեան տեղիք տալ. ուրեմն ուր չենք աննում տարակուսութիւն, այնտեղ էլ և հարկ չենք նկատում խօսելու. այլ միայն հարկ ենք համարում յայսնել մեր սրտի խորին ցաւը, որ մեր եկեղեցու՝ անտարբերութեան աստիճանին հասած ներկայ ժամանակի ներողամտութիւնը Հնարաւորութիւն է տալիս այդպիսի բացարձակ շեղումների և

անկանոնութիւնների անարգելք յայտնելուն, մինչդեռ մեր նախնեաց ժամանակ սաստիկ պատուհասակո՞ծ էին լինում: Եւ որքան շատ են այլախի շեղումներ, այդպիսի անկանոնութիւններ. — մինչև իսկ եկեղեցու մաքուր և սքանչելի կերպարանքը այլափոխելու և այլանդակելու չափ շատ: Յաւալի՞ գրութիւն:

Դարուս հռչակաւոր հայկարանը, հանգուցեալ Գարրիէլ արքեպիսկոպոս Սյվազեանն՝ Ռուսահայոց հոգեւոր առեանների պաշտօնական աղաւաղ լիզւի և անարուեստ թարգմանութիւնների ազդեցութեամբ խանդարւած գտնելով մեր նախնեաց հրոյակապ գրաբար լիզուն, ասում էր սոսկալով. «Եթէ յանկարծ ի նախնեացն ոք մերոց ի մեռելոց յարուցեալ մտանէր հետազօտել ինչ, անշուշտ ընդարմանայր և հիանայր թէ զիարդ է զի աղաղակ բառիցն հայերէն հնչէ յականջա իւր, և սակայն ի գլուխն ինչ ոչ մտանէ ի բազում բանից անտի»³⁹: Ո՛ւր էր, թէ արգարև մեր նախնիներից մէկն ու մէկը «ի մեռելոց յարուցեալ» զար հետազօտելու մեզ, մեր ներկայ գրութիւնը: Բայց նա ոչ միայն մեր այժմու լիզւից մի բան պիտի չհասկանար, այլ և պիտի չճանաչէր այն եկեղեցին, որ նախնիքը մեզ աւանդել են. և իր հետազօտութիւնից ու հարցուփորձից անմխիթար արդիւնքի հասնելով՝ յուսահատութեամբ կրկին դէպի գերեզման պիտի շտապէր:

³⁹ Խանգարմունք հայկաբանութեան ի հնումն և ի նորումս, Թէղոզսիա, 1869, նր. 20:

Մեր պարտականութիւնն էր միայն ամփոփ կերպով յառաջ բերել հայ եկեղեցու՝ ամուսնական երկու տեսակ խնդիրների մասին ունեցած վարդապետութիւնը և օրէնսդրութիւնը: Մեր համեստ պարտքը կատարեցինք: Մեզ մնում է միայն սպասել, որ եկեղեցու լրութիւնը խորին ուշադրութիւն դարձնէ այդ փափուկ խնդիրների ներկայ անհամապատասխան զրութեան վրայ և բարեհաճի նրանից յառաջացած և յառաջանալիք չարիքների առաջն առնել, որքան կարելի է շուտով: Եւ այդ անելու ձեռնհաս կ'լինի մի ազգ.-եկեղեցական ժողով, որ օրէնսդրական կատարեալ հեղինակութիւն ունենալով, և ուշադրութեան աննելով ժողովրդի ժամանակակից կեանքի պահանջները՝ կարող էր այնպիսի պարզորոշ և գոհացուցիչ օրէնսդրութիւն տալ, որ պատկառելի և ակնածելի լինէր ամենուրեք բնական հայ ժողովրդի համար: Այո, եկեղեցու լրութեան ներկայացուցիչ այդպիսի մի ժողով բոլորովին ազատ իրաւունք կունենար ժողովրդի ժամանակակից կեանքի պահանջներին գոհացումն աւող կանոնադրութիւն հաստատել և այդպիսով եկեղեցու ձեռքում երկար ժամանակ պահպանել ժողովրդի ընտանեկան յարաբերութիւնների խնդիրները, որոնցով և ապահովել ժողովրդի մշտապատրաստ հպատակութիւնն իր Եկեղեցուն:

Վ Ր Ի Պ Ա Կ Ն Ե Ր .

<i>Երես. տող.</i>	<i>« Խ ա Լ :</i>	<i>« Լ Ղ Ի Ղ .</i>
12 13	կնանքի	կեանքի
13 26	օգրագրութիւններին	օրագրութիւններին
15 2	ամենուրէք	ամենուրեք
17 21	իրարից	իրանց
« 23	քաղաքականութիւնը	քաղաքակրթութիւնը
18 1	դէպքը	պէտքը
« 2	Հինը	Կինը
20 8	ընտրուած	ընդունուած
24 2	էր	էին
33 16	Թիւէրիջ	Բեւէրիջ
« 27	Léfélé	Héfélé
34 15	տրւած են	դրւած են
« 28	ասում է նոյնպէս	ասում է. «նոյնպէս
40 21	Նէոկեսարայի	Նէոկեսարայի
43 17	բացատել	բացատրել
44 25	Բիւզանդ. տպագրութիւն	Բիւզանդ. Դպրութիւն
46 19	մի մերձեցէն	մի մերձեցին
« 24	Էջմիածնի գրադարան	Էջմիածնի գրադարանի
49 23	տարբերութիւնը	տարբերութիւնները
51 20	երկրորդ աստիճանի	երրորդ աստիճանի
« 25	զոգաւորութեան	զուգաւորութեան
53 11	արիւնսպականող	արիւն անպականող
58 24	վեցերորդ	վեցերորդ
61 22	հրաւէր	պատուէր
62 14	պահանջին	պահանջեն
66 16	զոր առեալ ի ցոյց	զոր առեալ եցոյց
68 8	մինչև հինգերորդը	մինչև հինգերորդ
70 3	Եւ զայս ամենայն	Եւ զայս լամենայն
« 6	բաժանել	բաժանիլ
« 12	զուգին	զուգին

